

**RİYÂZÎ MEHMED EFENDÎ VE
DESTÛRU'L AMEL'Î**

Funda TÛRKBEN

**Yüksek Lisans Tezi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
2013
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

Funda TÜRK BEN

RİYÂZÎ MEHMED EFENDİ VE DESTÛRU'L AMEL'İ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

ERZURUM-2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

18/01/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Riyâzî Mehmet Efendi ve Destûru'l-amel" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[18.01.2013]

[Funda TÜRK BEN]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hasan..GİFTGİ danışmanlığında, Funda..TORKKREN tarafından hazırlanan bu çalışma 18. / 01. / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Doç. Dr. İrfan..DİLERİ..... Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Uğur B. DEĞİRMENÇİ İmza: [Signature]
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hasan..GİFTGİ İmza: [Signature]
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Orhan B. KARAN İmza: [Signature]

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18. / 01. / 2013.

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI) ALFABESİ	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
ÖNSÖZ.....	VII

GİRİŞ

A. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER HAKKINDA GENEL BİLGİ	1
B. ANADOLU'DA ATASÖZLERİ VE DEYİMLERLE İLGİLİ YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ MEHMED EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. RİYÂZÎ'NİN HAYATI.....	5
1.1.1. Adı ve Mahlası	5
1.1.2. Doğumu ve Ailesi	5
1.1.3. Tahsil Hayatı.....	6
1.1.4. Meslek Hayatı	7
1.1.5. Ölümü	8
1.1.6. İlmi ve Edebî Kişiliği.....	8
1.1.7. Riyâzî'yi Etkileyen ve Riyâzî'nin Etkilendiği Şâirler	10
1.1.8. Riyâzî'nin Dili ve Üslûbu	10
1.2. RİYÂZÎ'NİN ESERLERİ	11
1.2.1. Divân.....	11
1.2.2. Riyâzü'ş-şu'arâ.....	12
1.2.3. Sâkî-nâme.....	12
1.3. DESTÛRU'L-AMEL	13
1.3.1. Eserin Adı.....	13
1.3.2. Yapısı ve Muhtevası	13
1.3.3. Önemi	14
1.3.3.1. Farsça Kelimeler Açısından.....	14
1.3.3.2. Türkçe Açısından.....	14

1.3.3.3. Şevâhit Beyitler Açısından	15
1.3.4. Üslûbu	15
1.3.5. Yazma Nüshaları ve Karşılaştırılan Nüshaların Tavsifi	15
1.3.5.1. Yazma Nüshaları	15
1.3.5.1.1. Yurt içinde bulunan yazma nüshaları	16
1.3.5.1.2. Yurt dışında bulunan yazma nüshaları	17
1.3.5.2. Karşılaştırılan Nüshaların Tavsifi	17

İKİNCİ BÖLÜM

DESTÛRU'L-AMEL

2.1. DESTÛRU'L- AMEL'İN METNİ	19
FARKLAR	172
EKLER	174
Ek 1. Raşit Efendi Kütüphanesi Nüshası	174
Ek 2. Millet Kütüphanesi Nüshası	176
Ek 3. Milli Kütüphane Nüshası	178
KAYNAKÇA	180
ÖZGEÇMİŞ	182

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİYÂZÎ MEHMED EFENDİ VE DESTÛRU'L AMEL'İ

Funda TÜRKBEN

Tez Danışman: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

2012, 182 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Danışman)
 Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY
 Doç. Dr. Orhan BAŞARAN

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Riyâzî Mehmed Efendi'ye ait olan *Destûru'l-amel* adlı eserin tesbit edilebilen üç elyazması nüshası karşılaştırılarak, bir metin oluşturmak amaçlanmıştır.

Çalışma konusu yapılan bu eserin bir nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi, diğeri Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi ve bir diğeri de Ankara Milli Kütüphane'inde yer almaktadır. Eser, döneminin Farsça ve Osmanlıca kelimelerinin zenginlik ve çeşitliliği bakımından zengin kültürel bir miras konumundadır.

Bu çalışma, iki bölümden oluşur.

Birinci bölümde müellifin hayatı, edebî kişiliği, sosyal hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *Destûru'l-amel* adlı eserin metni yer almaktadır. Orijini Farsça-Osmanlıca olan bu metin, Latin harflerle transkrip edilmiş ve adı geçen elyasması nüshalar karşılaştırılarak imlâ farklılıkları verilmiştir.

Yazar metinde alfabetik sıraya göre önce deyim veya atasözünü Farsça olarak vermiş, ardından izaha muhtaç gördüklerini Osmanlı Türkçesiyle açıklamış ve daha sonra örnek (şahit) olarak bir veya iki Farsça dizeye yer vermiştir. Çalışmada önce Farsça deyimnin Latin alfabeyle telaffuzu; ardından parantez içerisinde Farsça deyimnin orijinal şekli verildi. Osmanlı Türkçesiyle açıklaması varsa o da Latinize edildi. Şahit olarak verilen dize veya dizelerin de Farsça orijinal şekilleri kaydedildikten sonra, köşeli parantez içerisinde Türkçe çevrileri verilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Riyâzî, Farsça Emsâl, Türkçe darbimesel, deyim, atasözü

ABSTRACT

MASTER THESIS

RIYÂZÎ MAHMAD AFANDI AND DASTÛRU'L AMAL

Funda TÛRKBEN

Advisor: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

2012, 182 Page

Jury: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ (Advisor)

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

Assoc. Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

In this study in which we prepared as a master thesis, belonging to Riyâzî Mahmat Afandî, of the work's *Dastûru 'l-amal*, two manuscript copies of which can be determined by comparing, aimed to create a text.

Made the subject of study in this work, a copy of the Istanbul Millat Library and the other Kayseri Raşit Afandî Library are located.

This study is comprised of tree parts. In the first chapter, the author's life, edebî personality, social life were informed about the work. In the second part, *Dastûru 'l-amal* is from the text of the work. The origin of this text is in Persian-Ottoman, Latin letters was transcription and copies by comparing given the differences.

The author, in the text before the statement or maxim given in Persian. After seeing need to explain, accounted in Ottoman Turkish language. Later, examples of (evidence) one or two Persian couplet has included. In our study, before Persian phrase the pronunciation of the Latin alphabet. Afterwards, we have the original shape of the Persian phrase in parantheses. If the Ottoman Turkish description, we have also Latinize. After we save the original forms of the Persian strings, we tried to give Turkish translate in square brackets.

Key Words: Riyâzî, Persian Emsâl, Turkish proverb, statement, proverb.

TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI) ALFABESİ

آ	: a, â	ض	: ž
ا	: a, e, u	ط	: ʈ
ء	: ’	ظ	: ʒ
ب	: b	ع	: ‘
پ	: p	غ	: ğ
ت	: t	ف	: f
ث	: ʈ	ق	: k
ج	: c	ك	: k, g
چ	: ç	گ	: ñ, ğ
ح	: ħ	ل	: l
خ	: ħ	م	: m
د	: d	ن	: n
ذ	: ʒ	و	: v, o, ö, u, ü, û
ر	: r	ه	: h, a, e
ز	: z	ی	: y, ı, i, î
ژ	: j		
س	: s		
ش	: ş		
ص	: ş		

KISALTMALAR DİZİNİ

- bs. : Basım
- C. : Cilt
- Haz. : Hazırlayan
- hş. : Hicrî-Şemsî
- DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- DT. : Doktora Tezi
- DTCF.: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
- İÜ. : İstanbul Üniversitesi
- Ktp. : Kütüphane
- M. : İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Farsça 254.
- m. : Milâdi
- Nşr. : Neşreden
- ö. : Ölümü
- R. : Kayseri, Râşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşit Efendi 588/3.
- SBE. : Sosyal Bilimler Enstitüsü
- s. : Sayfa
- Trc. : Tercüme eden
- vr. : Varak
- vb. : Ve benzeri
- Yay. : Yayın
- yy. : Yüzyıl

ÖNSÖZ

Hint-Avrupa dilleri ailesine mensup takılı diller arasında yer alan ve günümüzde İran, Afganistan ve Tacikistan'ın resmi dili olan Farsça, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde de konuşulmakta olan ve çok uzun bir tarihi geçmişi bulunan bir dildir. İranlıların İslâmiyet'i kabulü ile ortaya çıkan Yeni Farsça, Samanoğulları döneminde edebiyat ve kültür dili olma özelliğine kavuşmuş ve günümüze kadar gelişme göstererek çok zengin bir edebi birikim ortaya koymuştur.

Türklerin bu dille tanışması hemen hemen bu dilin doğduğu ilk yıllara rastlar. Farsça, Cumhuriyetten önce kurulmuş olan Müslüman Türk devletlerinin bazen resmi dili, bazen de kültür ve edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Bu devirlerde sadece bilim ve fikir adamları, edipler ve şairler değil, aynı zamanda Türk devlet büyüklerinin bir kısmı da bu dilde eser vermişlerdir. Bu nedenle Farsça, Osmanlıca'nın gelişmesinde, özellikle de bu dile malzeme sağlamada çok önemli bir rol oynamıştır.

Farsça, İslâm kültürünün gelişip olgunlaşmasında da büyük bir paya sahiptir. Bu nedenle Osmanlı döneminde Farsça, okullarda zorunlu ders olarak okutulmaktaydı. Cumhuriyetten sonra ise bir ara İmam-Hatip okullarında programa konup daha sonra kaldırılmış olan Farsça, bugün belli üniversitelerde akademik disiplinler arasında yer almış; ayrıca bazı fakültelerin Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Felsefe gibi çeşitli bölümlerinde ve İlahiyat fakültelerinde Lisans ve Lisansüstü düzeyde ders olarak okutulmaktadır.

Eski dönemlerden günümüze kadar dünyanın çeşitli ülkelerinde Farsça ile ilgili sayısız bilimsel çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Söz konusu çalışmalar, her alanda olduğu gibi atasözleri, deyimler ve sözlükbilim alanında da yapılmıştır.

Benim de yüksek lisans konum Riyâzî Mehmed Efendi'nin yazdığı Destûru'l-amel adlı Farsça-Osmanlıca deyimler sözlüğünün edisyon kritiğidir. Bu eser, o dönemde yazılan Farsça eserlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamasının yanı sıra o günkü Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan kelime, tabir ve deyimlerin, bugünkü Türkçede kullanılan kelimelerle karşılaştırılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Üç nüsha üzerinde inceleme yapılan bu çalışmanın bir nüshasına Millet Kütüphanesi'nden ve diğer nüshasına Raşit Efendi Kütüphanesi'nden ve bir diğer nüshasına Milli Kütüphaneden ulaşıldı. Millet ve Milli Kütüphanedeki nüshasında eserin ismi *Destûru'l-amel* olarak geçerken Raşit Efendi nüshasında eserin ismi *Destûr-i Riyâzî der Durûb-i Emsâl-i Acem* olarak geçer. Yazarın kendisi de emsâlle ilgili bir kitap hazırladığını ve adını *Destûru'l-amel* koyduğunu Millet nüshasında, eserin giriş kısmında belirtir. Millet nüshasının 1049 yılında yazıldığı eserin sonunda geçer, geçen bu tarihten de anlaşıldığına göre bu nüsha, yazar henüz hayattayken yani yaklaşık 4 yıl önce yazılmıştır. Fakat Raşit Efendi nüshasının kaç yılında yazıldığı belli değildir, herhangi bir kayda da rastlanmadı. Her iki nüshada da ne başında ne sonunda yazanın kim olduğu belli değildir. Millet nüshasının daha eski olduğu anlaşılmamasına rağmen daha okunaklı olan ve daha eksiksiz olduğu anlaşılan Raşit Efendi nüshası esas alındı.

Yazar metinde alfabetik sıraya göre önce deyim veya atasözünü Farsça olarak vermiş, ardından izaha muhtaç gördüklerini Osmanlı Türkçesiyle açıklamış ve daha sonra örnek (şahit) olarak bir veya iki Farsça dizeye yer vermiştir. Çalışmada önce Farsça deyimın Latin alfabeyeyle telaffuzu; ardından parantez içerisinde Farsça deyimın orijinal şekli verilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle açıklaması varsa o da Latinize edilmiştir. Şahit olarak verilen dize veya dizelerin de Farsça orijinal şekilleri kaydedildikten sonra, köşeli parantez içerisinde Türkçe çevirileri de verilmiştir.

Sıralanan her bir deyimle ilgili değişik kişilere ait, bazen birden fazla beyit örnekleri verilmiş, bu beyitlerde yer alan pek çok hatalı kelime düzeltilerek Türkçe'ye çevrilmiştir.

Yazar, zaman zaman kavramların karşılığını Farsça olarak vermiş, bu çalışmada da, o Farsça ifadeler Türkçe'ye çevrilerek tırnak içine alınmıştır. Zaman zaman da bir harfin maddeleri içinde başka harflerden maddelere yer verilmiş, bu tür maddeler de (?) işaretiyle belirtilmiştir.

İbârelerin telaffuzunu verirken Farsça'da bulunan bazı harflerin ve seslerin, Türkçe alfabede karşılığı olmadığı için, bu harf ve sesleri ayırabilmek amacıyla transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

Farklar kısmında, varak numaralarıyla birlikte satır sayıları verilerek farklı geçen ya da diğer nüshada bulunmayan deyimler belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın, hem Fars dili ve edebiyatına hem de Türk dili ve edebiyatına kaynaklık yapması ve bu edebiyatların kelime hazinesini zenginleştirmesi bakımından yarar sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Çalışma esnasında ilgi ve desteğini benden esirgemeyen, her türlü yardımı yapan danışmanım ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hasan iftçi'ye, kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan hocalarım sayın Prof. Dr. Veyis Değirmençay ve Doç. Dr. Orhan Başaran'a ve her konuda beni destekleyen kıymetli aileme teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum - 2013

Funda TÜRKBEN

GİRİŞ

A. ATASÖZLERİ VE DEYİMLER HAKKINDA GENEL BİLGİ

Atasözü, deyim ve terimler, bir dili zenginleştiren önemli unsurlardan olmalarının yanı sıra, yazarın ve konuşmacının, merâmını kısa yoldan anlatmasına yardımcı olan özlü ifâdelerdir. *Atasözleri*, bir ulusun değer yargılarını anlatan ve bir hüküm içeren özlü ve kalıplaşmış sözlerdir. *Deyimler* ise, halk arasında oldukça yaygın olarak kullanılan, genellikle birkaç kelime, zaman zaman tam veya eksik bir cümle ile merâmı anlatmaya yardımcı olan, teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye unsurlarını da içeren bir şey veya olayı anlatmakta kullanılan ancak bir hüküm içermeyen sözler şeklinde tanımlanabilir¹.

Atasözleri, Arapça *mesel*, Türkçe *sav* sözcükleriyle anılmıştır. Divan Edebiyatında ve Osmanlıcada *deyim* kavramı için *mesel* de *darbimesel* de geçer. *Darbimesel*, aslında “*mesel* getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da bir atasözü söylemek” demektir. *Mesel*’in çoğulu *emsal*, *darbimesel*’in çoğulu *durub-i emsal*’dır².

Deyimler de atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimın sözcükleri değiştirilip yerlerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamaz ve deyimın söz dizimi bozulamaz. Deyimler, kısa ve özlü anlatım araçlarıdır, en az iki sözcükle kurulurlar ve biçim bakımından iki bölüğe ayrılabilirler. 1-Sözcük öbeği durumundaki deyimler: *Ağır başlı*, *kellesi koltuğunda* gibi. 2-Tümce durumundaki deyimler: *Halep ordaysa arşın burda* gibi³.

Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim, ahlâk, hukuk, din, mezhep, ruhbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor... gibi birçok konuyu ilgilendiren ve birçok yönden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından oldukça önemli dil yapılarıdır.

Deyim, bir kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; genel kural niteliğinde bir söz değildir. Deyimi atasözünden ayıran en önemli özellik budur. Deyimlerin amacı, bir kavramı ya özel kalıp içinde, ya da çekici, hoş bir anlatımla belirtmektir.

¹ A. Naci Tokmak, *Telaâffuzlu Türkçe-Frasça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001, s. I.

² Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp, İstanbul 1988, I, 13.

³ Aksoy, I, 38-39.

Deyimlerin biçim bakımından ya tümce oldukları ya da tümce olmayan sözcük öbeği durumunda bulundukları söylenebilir. Sözcük öbeği durumunda bulunan deyimler, sınıflandırılmayacak kadar çok değişik biçimlerden oluşmuşlardır.

Deyimler, ulusal damga taşımaları bakımından önemli dil varlıklarıdır. Ulusların söz yaratma gücünden doğarlar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir âlem sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar, en ince hayaller, en güzel benzetmeler, çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları kısacık bir deyim yapı harçları arasında yerini alır.

Deyimler, konuşma dilinde manzum ve mensur yazılarda sıkça rastladığımız, çoğunlukla birkaç kelime veya bir kısa cümle ile teşbih, istiare, mecâz, kinâye sanatları kullanılarak bir meramı anlatan, bir hadiseyi tasvir eden sözlerdir. Atasözlerinden ayrılan tek özelliği deyimlerin hüküm ihtiva etmemesidir. Her ikisinin de eğitici, öğretici, yol gösterici özelliklere sahip olmaları, derlenen eserlerde, bir arada zikredilmelerini sağlamış, çok kez hangisinin atasözü, hangisinin deyim olduğu ayırt edilememiş, daha doğrusu böyle bir ayırım düşünülmemiştir⁴.

“Deyim” ve “terim”i de ayırt etmek gerekir. Deyim genel dilin malı olan sözdür. Terim ise ya bilim, sanat, meslek sözüdür ya da bunlar dışında, anlamı daraltılmış sözdür ve bir tanımın özetidir⁵.

“Deyim” ile “argo” arasındaki ilişkiye de değinmek gerekir. Argo, geniş anlamıyla “bir meslek topluluğu arasında kullanılan özel söz”dür. Biz daha çok, “külhanbeylerinin özel anlamda kullandıkları kaba sözlere ya da başkaları anlamasın diye aralarında kararlaştırdıkları anlamla kullandıkları sözlere” argo diyoruz. Bu duruma göre argo sözcüklerine sadece “argo” demek yeter. Deyim niteliğindeki argo sözcük öbeklerine ise “argo deyim” adını vermek daha doğru olur⁶.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalara göre deyimleri şöyle tanımlayabiliriz: Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplalmış sözcük topluluğu ya da tümcedir.

⁴ Süreyya Beyzadeoğlu, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003, s. 2.

⁵ Aksoy, I, 51.

⁶ Aksoy, I, 51.

B. ANADOLU'DA ATASÖZLERİ VE DEYİMLERLE İLGİLİ YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR

Osmanlı döneminde Anadolu'da çok fazla Farsça eser ortaya konulmuştur. Deyim ve Atasözlerine de o dönemde ilgi gösterilmiş ve bir takım eserler yazılmıştır, Farsça deyim, atasözü ve kinayeleri Türkçe izah eden ve Türkçe karşılıklarını veren sözlüklerin sayısı oldukça az olmasına rağmen büyük önem taşımaktadır.

Bu eserlerin en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Yazma halde olanlardan, Riyâzî Mehmed'in *Destûru'l-amel*'i, Mîrek Muhammed-i Nakş-bendî'nin *Nevâdirü'l-emşâl*'i, Hüsâmî'nin *Tuhfetü'l-emşâl*'i, Şu'ûrî'nin *Müntehab-i Ferheng-i Şu'ûrî*'si ve *Muhtaşar ve Müntehab-i Ferheng-i Şu'ûrî* olmak üzere beşi XVII. yüzyılda, İbrahim Hâlis-i Pazarofcavi'nin *Mecma'u'l-emşâl*'i ve Muhammed Necîb'in *Lügat-i tedkîkât-ı fûrsiyye-i Necîb*'i XVIII. yüzyılda ve *Cevhere* adlı sözlük de XIX. yüzyılda ortalarında yazılmıştır. Hasan Şu'ûrî'nin *Lisânü'l-'acem* adlı sözlüğünün Farsça deyimleri içeren birinci defteri ile Mehmed Cemal'in neşrettiği *Ferheng-i Şu'ûrî* eski harflerle basılmıştır⁷.

Yapılan diğer çalışmalar da şunlardır:

Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler: E. Kemal Eyüpoğlu'nun iki ciltlik bu eserinin birinci cildinde alfabetik sırayla 9231 atasözü ve bu atasözlerini ihtiva eden Yunus Emre'den başlayarak günümüz şairlerine kadar toplam beyit hesabıyla 6885 manzume bulunmaktadır⁸.

Edebiyatımızda Atasözleri: Dehri Dilçin'e ait olan bu eserde 833 beyti karşılayan atasözü ve deyim yer almaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalara başlangıç teşkil etmesi açısından önemlidir.

Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler⁹: M. Ali Tanyeri'nin bu eserinde onbeş divandan tesbit edilmiş 1300 kadar deyim ve her deyim için değişik divan şairlerinden seçilmiş, toplam 1400 beyit yer almaktadır.

⁷ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Türkçe-Farsça Sözlükler* (Doktora Tezi), Ankara Ü., DTCF., SBE., Ankara 1996, s. 97-98.

⁸ Beyzadeoğlu, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*, s. 3.

⁹ M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Pendnâme-i Güvâhî: XV. Yüzyıl Divan şairlerimizden Güvâhî'nin Feridüddin-i Attâr'ın Pendnâmesini örnek alarak yazdığı ve Mehmet Hengirmen tarafından incelemesi yapılarak yayınlanan bu eserde, 450 atasözünü ihtiva eden beyit bulunmaktadır¹⁰.

Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye: Şinâî'nin derlediği 1500 atasözü ve deyimle bu atasözleri ve deyimlerin bir kısmını ihtiva eden örnek beyit ve deyimlerden oluşan bir eserdir.

Armağan¹¹: 5675 atasözü ve deyimle, bu atasözü ve deyimleri ihtiva eden 5106 beytin yer aldığı bu eser, sahasındaki eserlerin en hacimlisi olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır¹².

Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü: A. Naci Tokmak tarafından hazırlanan ve Türkiye'de alanında kaleme alınmış birkaç önemli çalışmadan biri olan bu eser, başta Ali Ekber-i Dihhudâ'nın *Emsâl u Hikem* adlı eseri olmak üzere atasözleri ve deyimler konusunda yapılmış önemli çalışmalar örnek alınarak hazırlanmıştır. Eserde; atasözleri, deyimler ve terimler birlikte alfabetik olarak Farsça-Türkçe ve Türkçe-Farsça olarak düzenlenmiştir¹³.

Çalışmış olduğumuz, Riyâzî Mehmed Efendi'ye ait olan **Destûru'l-amel** adlı eser, 1050 civârında, deyim, tabir ve bazı kelimelerin özel bir şekilde kullanılmasını ihtivâ etmektedir. Bu tür ifadelerin kullanıldığı Farsça beyitlerden örnekler de eserde yer almaktadır. 1607 yılında yazıldığı tahmin edilen Fasça-Türkçe ansiklopedik lugatın 37 yazması mevcuttur¹⁴.

¹⁰ Beyzadeoğlu, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*, s. 4.

¹¹ Süreyya A. Beyzadeoğlu, *Ahmet Badi, Armağan*, Harvard: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004.

¹² Beyzadeoğlu, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*, s. 4.

¹³ Tokmak, s.I.

¹⁴ Namık Açıköz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 27.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİYÂZÎ MEHMED EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. RİYÂZÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Adı ve Mahlası

Yazarın ismi, bazı eserlerde Riyâzî Muhammed Efendi olarak, bazılarında Riyâzî Mehmed Efendi olarak geçmektedir¹⁵. Süleymaniye kütüphanesi katalogunda ise yazarın ismi, Riyâzî Muhammed Bin Mustafa el-Birgivî şeklinde geçmektedir. Muhtemelen bu ihtilaf, Arap alfabesiyle yazılan ana kaynaklardan, Latin harfleriyle yazılan Türkçe'ye geçişten kaynaklanmaktadır. İsim, kaynaklarda, ister Mehmed ister Muhammed şeklinde olsun, kaynakların aynı kişiden bahsettiği anlaşılabilmektedir¹⁶.

Riyazî, memuriyetinin son yıllarından itibaren kulağının işitme duyusunu kaybetmeye başlaması yüzünden, “el-Asamm” veya “el-Utrûş” lakabıyla anılır olmuştur¹⁷.

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Riyâzî'nin babası Mustafa Efendi [ö. 995 (Hicrî)] Birgi kasabasından olup, III. Murad devrinin âlim ve kadılarındandı. *Osmanlı Müellifleri*'nde babasının Birgili olduğu açık şekilde geçmektedir¹⁸.

Mustafa Efendi 980 (1572) tarihinde, kaynatası Samsûnîzâde Mahmud Efendi Mekke kadısı olduğu zaman, onunla birlikte oraya gitmiş, oğlu Mehmed burada dünyaya gelmiştir. Bir sonraki yıl Mustafa Efendi, ailesi ile birlikte İstanbul'a dönmüştür. Bütün kaynaklar Riyâzî'nin 1054 (1644) senesinde öldüğü hususunda birleşmekte ise de, ayı ve gününe dair farklı bilgiler vermektedirler. En güvenilir kaynak olan *Uşakîzâde Zeyli* ve *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*'da ölüm günü 29 Safer 1054 (20 Mayıs Perşembe 1644)

¹⁵ Namık Açıkgoz, “Riyâzî”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 144-145.

¹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara 2000, II, 302.

¹⁷ F. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara 1982, s.195.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, II, 302.

olarak yazılır. Müstakîm-zâde Rebi'ü'l-evvel (21 Mayıs Cuma günü) ayı olduğunu yazar¹⁹.

Kâmûsu'l-a'lâm'da onun mutasarrıf olarak gittiği Tamaşvar'da öldüğü kaydediliyor²⁰. Yazar hakkında çalışmaları bulunan araştırmacı Namık Açıköz, Şemsettin Sami'nin Riyâzî Mehmed Efendi'yi Üsküplü Riyazî ile karıştırdığını iddia eder²¹. Fakat bu mesele ile ilgili olarak *Osmanlı Müellifleri*'nde İstanbul'da vefat ettiğine işaret edilmektedir²². Franz Babinger, Hammer'den naklen vefat yerini Kahire olarak belirtir²³. Mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.

Riyâzî'nin üç oğlundan birincisi, Riyâzî-zâde lakabıyla bilinen Mahmud Efendi, babası gibi müderrislik ve kadılık yapmış ve 29 Muharrem 1098 (1686)'de vefat etmiştir. İkinci oğlu Rüstem Paşa müderrisi Abdüllatif Efendidir. Bu zat, *Sicill-i Osmânî*'de Riyâzî'nin torunu, Lütfü Efendi'nin oğlu olarak gösterilmekte, Üsküdar ve Galata molası olduğu, 1078 (1667)'de aniden öldüğü, Emir Buharî'de defnedildiği belirtilmektedir²⁴. Fakat *Osmanlı Müellifleri*'nde de bu zat, Riyâzî'nin oğlu olarak gösterilmekte ve eserlerinden de bahsedilmektedir. Şöyle ki: Oğlu Rüstem Paşa müderrisi Abdüllatif Efendi'nin de Sultan İbrahim'in oğlu Sultan Muhammed Han adına hece harfleri sırasına göre galatat ile evveliyat, özel isimlerin konulmasına dair “*Ebkârü'l-ebkâr fî Keşfi'l-gutâi an Ebkâri'l-efkâr*” isminde bir eseri vardır²⁵. Bir de 1057 tarihinde kitap isimlerini bildiren “*Mevzûatü'l-ulûm*” tarzında Arapça bir eseri vardır. Riyâzî'nin oğlu olarak gösterilen üçüncü zat, 1130 (1717) yılında ölen Nasûhî Üsküdârî'nin babası, Kapıcıbaşı Nasûhî Bey'dir. Riyâzî'nin, yukarıda ismi geçenlerden başka, divânındaki bir mersiye-den anlaşıldığı üzere, çok genç yaşta ölen iki oğlu olduğu anlaşılmaktadır²⁶.

1.1.3. Tahsil Hayatı

Riyâzî'nin hangi medreselerde ders gördüğü hakkında gerek kaynaklarda gerek kendi eserlerinde herhangi net bir bilgiye rastlanmadı.

¹⁹ Açıköz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 3.

²⁰ Şemsettin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul 1308, III, 2385.

²¹ Açıköz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 4.

²² Bursalı Mehmet Tahir, I, 303.

²³ Babinger, s. 195.

²⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995, II, 46

²⁵ Bursalı Mehmed Tahir, s. 303.

²⁶ Açıköz, “Riyâzî”, *DİA*, XXXV, 144-145.

Riyâzî tahsilini tamamladıktan sonra, Şeyhülislam Müeyyedzâde Abdülkadir Efendi (ö. 1002/1593)'nin mülâzımı²⁷ olmuş ve bazı medreselerde ders vermeye başlamıştır. Bununla birlikte *Osmanlı Müellifleri*'nde hocasının Ebussuud Efendi olduğu belirtilmektedir²⁸. Mehmed Tahir'in kaydettiği şekilde olması mümkün değildir; çünkü Ebussuud Efendi öldüğünde (m.1574), Riyâzî henüz iki yaşındadır²⁹. 1593'te mülazım, 1601'de müderris oldu³⁰.

1.1.4. Meslek Hayatı

Riyazî'nin mülâzım olduktan sonraki hayatına dair en geniş bilgi, *Uşşâkî-zâde Zeyli* 'nde vardır. Ona göre 1010 (1601) yılında Ahmet Paşa Medresesine, 1014 (1605) yılında Davud Paşa Medresesine, 1016 (1607) yılında Fatma Sultan Medreseine, 1017 (1608) yılında Siyavuş Paşa ve aynı Cemaziyü'l-Evvel (Ağustos) ayında Mihr ü Mâh Medreselerine, 1018 (1609) yılında Sahn Medresesine tayin edilmiştir. 1019 (1610) yılında Edirne Bâyezidiyye Medresesine tayin edilmişse de gitmemiş ve azledilmiştir. Ne ile uğraştığının tam olarak bilinmediği iki senelik bir süreden sonra 1021 (1612) yılında Sahn-ı Seman Medresesine tekrar tayin edildiğini ve 1022 (1613) yılında son müderrisliği olan Üsküdar Vâlide Sultan Medresesine tayin edildiği söylenmiştir. Riyâzî'nin hayatında bundan sonra kadılık devri başlar: 1022 (1613) yılında Yenişehir kadılığına tayin edilir. Ancak 1024 (1615) yılında, yerine Bîendam Muslihüddin Efendi'nin tayininden 1029 (1619) yılında tayin edildiği Halep Kadılığına başlayıncaya kadar ne yaptığı bilinmemektedir. Riyâzî 1026 (1617) Şam kadılığına başlamıştır. 1030 (1620) yılında Kudüs kadılığına tayin edilmiş ve aynı yıl bu görevden azledilmiştir. Yine kaynaklarda sözü edilmeyen üç yıllık bir aradan sonra 1033 (1623) yılında Kahire'ye kadı tayin edilmiş ve bu görevdeyken sağırlığı arttığı için 1034 (1624) yılında emekliye ayrılmıştır³¹. Riyâzî bu tarihten ölümüne 1054 (1644) kadar hiçbir memuriyete girmemiştir.

²⁷ Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1317 hş., s. 1399.

²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, I, 302.

²⁹ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 4.

³⁰ Açıkgöz, "Riyazî", *DİA*, XXXV, 144-145.

³¹ Açıkgöz, "Riyazî", *DİA*, XXXV, 144.

1.1.5. Ölümü

Riyâzî'nin ölüm yılında bütün kaynaklar yıl olarak birleşirken ayı ve gününe dair başka başka bilgiler verirler. En güvenilir kaynak olan *Uşşakî-zâde Zeyli* ve *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*'da ölüm ve doğum gününü 1054 (1644) olarak yazılıdır. *Müstakîm-zâde* Rebî'ü'l-Evvel (21 Mayıs Cuma günü) öldüğünü yazar ve ölümüne; *Azîmetü'l-melekut* 1054 tarihini düşer³². Ölümüne düşürülen diğer bir tarih de, *İn nîz be-güzered* 1054³³ mısra'ıdır. Fakat mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.

1.1.6. İlmî ve Edebî Kişiliği

Riyâzî Türk şair ve ediplerinden olup, özellikle Tezkire'si ile şöhret kazanmıştır. İlave olarak ilim ve edebiyat sahasında “Bağ-ı suhanın gül-i beyazı” –Söz bağının beyaz gülü sitayişine mazhardır . Şeriat ve edebiyat ilimleri ile riyâziye ilimlerinden fizik ve kozmoğrafyada ustaydı.

Riyâzî, kendinden önce yaşayan şairlerden etkilendiği gibi kendinden sonraki şairleri de etkilemiştir. Kendi döneminde edebiyat muhitlerinde etkili sayıldığı, Kafzâde Fâizi, Azmîzâde Mustafa Hâletî, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Nev'îzâde Atâî gibi şairlerle dost olduğu, Nef'î ve Tıflî Ahmed Çelebi'nin husumetini üzerine çektiği bilinmektedir³⁴.

Riyâzî, Nef'î'nin hücumlarına maruz kalan şairlerden biridir³⁵. Riyâzî'nin de Nef'î'yi pek sevmediği, tezkiresinde çok az yer vermesinden anlaşılmaktadır³⁶.

Yaşadığı devri, hayatını ve çevresini gördüğümüz Riyâzî'nin edebiyat tarihindeki yerini daha iyi tespit edebilmek için, onun edebî kişiliği hakkında da birşeyler söylemek gerekir.

Riyâzî, sadece şiir yazan bir sanatçı olmayıp ilim adamı ve tezkireci de olduğundan, şiir hakkındaki görüşlerini tezkiresinin dibâçesinde ve muhtelif beyitlerinde belirtmiştir. O, şiirde “söz” ve “mânâ güzelliği”nin bir arada olması gerektiğini, “*Hak budur*

³² Açıkgöz, “Riyazî”, *DİA*, XXXV, 144.

³³ Açıkgöz, “Riyazî”, *DİA*, XXXV, 144.

³⁴ Açıkgöz, “Riyazî”, *DİA*, XXXV, 144.

³⁵ Abdülkadir Karahan, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1986, s. 10.

³⁶ Namık Açıkgöz, *Riyâzü's-şu'arâ*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ü., DTCE., SBE., Ankara 1982, s. 239.

ki, ikisini dahi elden bırakmayup hem hüsn-i ta'bîr tarafı mer'i, hem cevdet-i ma'ni canibi manzur olmak gerekdür." cümlesinde belirtir³⁷.

Lafzın üslûbunun rindâne, mânânın da ilk defa söylenen cinsten olması gerektiğini beyitlerinde ifade eder. Lafza bu kadar önem verirken, her lafz ile taze şiir söylemeyeceğini de kaydetmeden geçmez³⁸.

Riyâzî, şiirin söz ve mânâsından başka, üslûbu üzerinde de durur: "edâ" kelimesiyle ifade ettiği üslûbun güzel olması gerektiğini ve ancak o zaman halk tarafından beğenileceğini dile getirir. Riyâzî, buna benzer görüşlerini, *Dîvân*'ında yer alan başka beyitlerde de ifade etmiş ve şiirin ince hayallî ve bol sanatlı olması gerektiğini,

Nükteni aks eylemişler hayli reng almış câdû

Ey Riyâzî şâ'ir-i rengîn-edâlık var gibi³⁹

Beytinde ifade etmiştir.

Riyâzî, şiirden başka şâirlik hakkında da görüş belirtmiş ve şâirliği dört maddede ele almıştır:

1-Mânada yaratıcılık,

2-Önceki mânâyâ yeni bir mânâ katarak güzelleştirmek,

3-Önce söylenmiş bir mânâyı, güzel bir ifadeyle yeniden söyleme,

4-Önceki mânadan başka mânâlar bulmak; bunu öncekinden iyi yapanlar makbûl görülürler; eşit seviyede yapanlar reddedilmezler fakat aşağı seviyede yapanlar makbûl görülmezler⁴⁰.

Riyâzî, şiir ve şâirliğe bu açılardan bakarken, bir takım Türk şâirlerin tesirinde kalmakla beraber, İran şiirinin büyük isimlerinden Selmân-ı Sâvecî (ö. 778)'nin de tesirinde kalmıştır. Bunu şu beyitinde belirtir:

Riyâzî tûtî-i şîrîn-keâm-ı Mısr-ı ma'nadur

Bizüm taklîdümüz güftârda Selmân'adur şimdi⁴¹

³⁷ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 4.

³⁸ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 11.

³⁹ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 11.

⁴⁰ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 12.

Riyâzî'nin muhtelif beyitlerinde, kendi şiirini de değerlendirdiği görülür. Onun kendi şiirine dair kanâatleri şüphesiz subjektif bir mâhiyet taşır. Fakat, bir fikir vermesi açısından, Riyâzî'nin ağzı düz bir şâir olduğunu, uğranmamış ve dar bir vâdîde şiir söylediğini; üslûbunun ise husûsi bir üslûp olup teklîf ve tekellüften uzak, sâde olduğunu, kendisinin de şâirler zümresinin mührü yani sonuncusu olduğunu belirttiği bazı beyitler zikretmiştir⁴².

Ziyâ Paşa da, Riyâzî'nin “söz bağının beyaz gülü” olduğunu belirtmiş ve temiz, ince mânâlar söyleyen bir şâir olduğunu ilâve etmiştir⁴³.

Şâirlerin Sultanı olmaktan başka, “*Üstâd-ı bî-nazî*” ünvanıyla da anılan Riyâzî, baştan sona, yavrularını kaybeden bir babanın samîmî ifadeleriyle dolu mersiyesindeki karamsarlığa rağmen, kasîdelerinin nesiplerinde, rengârenk çiçekleriyle ve bunların kollarıyla, çeşitli kuşlarıyla ve akarsularıyla, bereketli, hayat dolu bahar tasvirleri yapar. Riyâzî, bu tasvirlerinde, ince ve renkli hayâllerleriyle berâber, gerçekçi ifâdeler de kullanmıştır⁴⁴.

1.1.7. Riyâzî'yi Etkileyen ve Riyâzî'nin Etkilendiği Şâirler

Riyâzî, gerek arkadaş çevresinden ve gerekse daha önce yaşayan birtakım şâirlerin tesiri altında kalmıştır. Bunlardan Bâkî ve Fuzûlî en önemlileridir. Riyâzî, şiirlerinde üstadının Bâkî olduğunu birkaç yerde söyler:

Ey Riyâzî pey-revûz Bâkî gibi üstâdumuz

Düşmenün vâdîsi Urfî vü Muhteşem vâdîsidür⁴⁵.

1.1.8. Riyâzî'nin Dili ve Üslûbu

Riyâzî, tezkiresinin dîbâcesinde, Türkçe ile şiir söylemenin zor olduğunu söyler ve onun tutuk ve akıcılıktan uzak bir dil olduğunu ifâde eder. Aynı şekilde *Destûru'l amel*'in dîbâcesinde de Türkçe'ye pek olumlu bakmayan Riyâzî, Farsça için hoş-âyende (akıcı) sıfatını kullanır ve zarif, yumuşak bir dil olduğuna inandığı Farsça'nın iyi şâir ve

⁴¹ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 12.

⁴² Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 12.

⁴³ Ziyâ Paşa, *Harâbât*, İstanbul 1874, s. 8.

⁴⁴ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 15.

⁴⁵ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s.18.

münşîler tarafından kullanıldığını kaydeder. Bütün bu olumsuz kanâatlerine rağmen Riyâzî, yine de şiirlerini Türkçe yazmış ve kendisini de zaman zaman belirttiği gibi sâde, anlaşılır bir kelime hazinesi kullanmıştır. Bazı beyitlerinde, birer ikişer defa da olsa Eski Anadolu Türkçesi devrinde yaygın olup da sonraki yüzyıllarda pek kullanılmayan, “döymek, kangı, öykünmek, tapşurmak, yavı kılmak” gibi kelimeleri kullanmıştır⁴⁶.

Riyazî, manzûmelerinde bol miktarda Türkçe deyim de kullanmıştır. Gerek Riyâzî’nin Türkçe’ye olan hâkimiyetini tespit etmek ve gerekse ilerde yapılacak çalışmalarda, deyimlerin Dîvân şiirinde kullanılışıyla alâkalı ipuçları vermek amacıyla bir örnek vermek yerinde olacaktır:

Adı dokuza çıkıp sekize inmemek:

Ey felek ehl-i dile olmasa da bî-dâdun

Yine inmez sekize dokuza çıkdı adun.

Ağzıyla kuş tutmak:

Olur mı tûtî-i hattunla la’l-i nâbuna hem-tâ

Tutalum kuş tutarmış ağzıyile gonçe-i ra’nâ⁴⁷

1.2. RİYÂZÎ’NİN ESERLERİ

1.2.1. Divân

Dîvân’ın yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde toplam 30 yazma nüshası tespit edilmiştir⁴⁸.

Dîvân’ı kasîde, kıta, rubâî ve müfretlerden oluşmaktadır. Tevhid ve münâcâtın bulunmadığı eserde yirmi beş kaside, terkîb-i bend tarzında bir sâkînâme, bütün harflerde 652’si tam 17’si tamamlanmamış 669 gazel, 8’i Türkçe biri Farsça 9 kıta, 171 rubâî, 89 matla, 11 miyâne beyit bulunmaktadır⁴⁹. Kasîdeleri arasında II. Osman’a, IV. Mu-

⁴⁶ Açıkgöz, *Riyâzî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, Fırat Üniversitesi, (Doktora Tezi), SBE., Elazığ 1986, s. 783-784.

⁴⁷ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı’ndan Seçmeler*, s. 25

⁴⁸ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı’ndan Seçmeler*, s. 28.

⁴⁹ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı’ndan Seçmeler*, s. 27.

rad'a, sadrazam olmaları nedeniyle Ali Paşa'ya ve Hâfız Ahmed Paşa'ya, Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye sunulmuş olanlar vardır. Ayrıca Dîvân'da iki oğlunun ölümü üzerine yazdığı bir mersiye yer alır. Gazellerinde tasavvufî eğilim göze çarpmaktadır⁵⁰.

1.2.2. Riyâzü'ş-şu'arâ

Riyâzî'nin 1607-1610 yılları arasında kaleme aldığı tezkirenin, yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde 26 nüshası tespit edilmiştir. Türkçe yazılan 10. tezkire olan *Riyâzü'ş-şu'arâ*'da şâir pâdişâhlar dahil 424 şâir kaydedilmiştir. Bu şâirlere âit 86 dîvân ve 56 mesnevî ve diğer türlerde eserin adı zikredilmektedir⁵¹.

Türk tezkireciliğinde, ayrı bir yeri olan bu eser, şâirlerin eserleri hakkında ileri sürülen görüşleri ihtiva etmesi, onların ölüm tarihleri ve nerede öldüklerine dair tartışmalı bilgilerin verilmesi, sahibi şüpheli şiirlerin asıl sahiplerinin tespit edilmesi açısından, Türk edebiyatı tarihinin mühim eserleri arasında yer almakta; ayrıca günlük hayata ve devlet işlerine dair bazı anekdotların da kaydedilmesi açısından değer taşımaktadır⁵².

1.2.3. Sâkî-nâme

Dîvan edebiyatı sahasında 16. Yüzyıl Revânî'nin *İşret-nâme* adlı eseriyle başlayan Sâkî-nâme geleneği, 17. asırda da devam etmiş ve bu türün en güzel numûnelerinden birisini de Riyâzî kaleme almıştır. 1603-1609 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen bu eser 1054 beyitlik bir mesnevîdir ve aruzun Mef'ûlû mefâ'ilün fa'ûlün vezniyle yazılmıştır⁵³.

Zaman zaman araya rubâilerin de serpiştirildiği eserde, 17. asırda bir eğlence meclisi gecesi anlatılmış ve meyhânesi, mutribi, çalgı aletleri, içki kapları, sâkîsi, meyhârı, gökyüzü, mahlûluğu, insanların psikolojik durumları ve hayata bakışlarıyla canlı bir hayat tasviri yapılmıştır. Bu özelliğiyle eserde, 16. Ve 17. asır Türk sosyal ha-

⁵⁰ Açıkgöz, "Riyâzî", *DİA*, XXXV, 144.

⁵¹ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 27.

⁵² Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 29.

⁵³ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 28.

yatının izlerini bulmak mümkündür. Çok okunan bir eser olduğu, *Sâkînâme*'nin kütüphanelerde 44 nüshasının olmasından anlaşılmaktadır⁵⁴.

1.3. DESTÛRU'L-AMEL

1.3.1. Eserin Adı

Çalışma konumuz olan eserin Millet ve Milli nüshalarındaki ismi *Destûru'l-amel* olarak geçerken Raşit Efendi nüshasında eserin ismi *Destûr-i Riyâzî der Durûb-i Emsâl-i Acem* olarak geçer. Yazarın kendisi de emsâlle ilgili bir kitap hazırladığını ve adını *Destûru'l-amel* koyduğunu eserin giriş kısmında belirtir. Ayrıca Millet kütüphanesi nüshasının sonunda eserin 1049 yılında yazıldığı kaydedilmiştir. Bu tarihten de anlaşıldığına göre bu nüsha, yazar henüz hayattayken yani yaklaşık 4 yıl önce yazılmıştır. Fakat Raşit Efendi nüshasının kaç yılında yazıldığı belli değildir, herhangi bir kayda da rastlanmadı. Diğer nüshalarda da ne başında ne sonunda yazarın kim olduğu belli değildir. Millet nüshasının daha eski olduğu anlaşılmaya rağmen daha okunaklı olan ve daha eksiksiz olduğu anlaşılan Raşit Efendi nüshasını esas aldık.

1.3.2. Yapısı ve Muhtevası

Riyâzî'nin, *Destûru'l-amel* adlı Farsça-Türkçe örnekli ansiklopedik lügatının çeşitli kütüphanelerde 37 nüshası mevcuttur. 1607 yılında yazıldığı tahmin edilen eser, yaklaşık 1050 civârında deyim, tâbir ve bazı kelimelerin özel bir şekilde kullanılışını ihtivâ etmekte ve eserde bu tür ifadelerin kullanıldığı Farsça beyitlerden örnekler, kaydedilmektedir⁵⁵.

Sözlük, alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Her bir deyimın anlamını içeren örnek beyitlere de eserde yer verilmiştir. Çoğunlukla örnek olarak verilen beytin genellikle şairinin adı da zikredilmiştir. Fakat bazen şairin adı zikredilmemiş ve şairin adının zikredilmediği kısımlarda sadece beyit ve mısra ifadesi kullanılmıştır. Böylece ibareden şâhit beyit olduğu anlaşılır.

⁵⁴ Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 28.

⁵⁵ Açıkgöz, *Riyâzî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, s. 119-122.

Bilindiği gibi genelde kelimelere şevâhit beyitler getirmek İranlı sözlük bilimciler tarafından tercih edilen bir metottur. Riyâzî de bu metodu benimsemiş ve bu eserinde deyimleri şevâhit beyitlerle açıklamaya büyük ağırlık vermiş ve 1050 civârında deyim, tabir ve kelimeler için örnek beyitler getirmiştir. Hatta tek bir deyim için zaman zaman birkaç beyti şevâhit olarak zikrettiği de görülür.

1.3.3. Önemi

Bu eser, mensur ve alfabetik olarak hazırlanmış bir sözlük olması, yüzyıllar öncesi Farsça ve Osmanlıca Türkçesiyle kaleme alınmış olması ve bu iki dilin o dönemdeki kültür, sözcük ve edebiyatını ve onlar arasındaki ilişkiyi günümüze taşımış olması itibariyle önem taşımaktadır. Buna ek olarak eser, hem eski Farsça kelime ve deyimleri ihtiva etmesi hem de şevâhit beyitler içermesi bakımından önemlidir.

1.3.3.1. Farsça Kelimeler Açısından

Elbette bu sözlüğün, Farsça kelimeler ve de eski kelimeler açısından önemi tartışılmaz. Çünkü eser, sözlüklerde bulunamayan birçok eski kelimeyi ihtiva etmektedir.

Sözlüklerdeki kelimeler, zamanla değişik şekiller seslendirmelerle karşımıza çıkabilir. Bu da kelimelerin etimolojisiyle ilgilidir, bu eser, bu açıdan da önemlidir. Her alanda gelişmeler olduğu gibi kullanmakta olduğumuz sözcüklerde de gelişmeler olmuş ve zamanla bazıları anlamlarını yitirmiş, bazen de yeni anlamlar kazanmışlardır. Bu yüzden geçmişte yapılan bu tür sözlüklerin semantik ve morfolojik açıdan önemi büyüktür.

1.3.3.2. Türkçe Açısından

Farsça kelimeler için söylediğimiz durum, Türkçe kelimeler için de geçerlidir. Yani o dönemde kullanılan ve *Destûru'l-amel*'de yer alan pek çok Türkçe kelime, günümüzdeki Türkçe sözlüklerde bulunmamaktadır. Bu durum, eserde geçen bazı eski Türkçe kelimelerin günümüze ulaşmadığını göstermektedir.

Destûru'l-amel, Türkçe kelimeler açısından önemli olduğu kadar, o dönemin Türkçe cümle yapısı, ifade şekilleri ve özellikle toplumunun kültürel yapısı, halk kültürü ve gelenekleri gibi yönlerden de önemi tartışılmaz.

1.3.3.3. Şevâhit Beyitler Açısından

Destûru'l-amel, içerdiği şevâhit beyitler açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yaklaşık 1050 civârında deyim veya tabire örnek getiren Riyâzî, sözlüğünde 1000 civârında Farsça mısra ve beyte yer vermiş ve sayılı birkaç beyit dışında, şairlerin isimlerini zikretmiştir.

1.3.4. Üslûbu

Destûru'l-amel, XVII. Yüzyılda Anadolu'da alfabetik olarak yazılmış Farsça-Türkçe sözlüklerin en önemlileri arasındadır. Eserde, Farsça kelimeler alfabetik olarak Türkçe açıklanmış ve her harfin başında eski sözlükçülerin geleneği takip edilerek, o harfle ilgili bilgiler verilmiştir.

Riyâzî, eserini oluştururken Türkçe ifadelerde açık ve sade bir üslûp kullanmıştır.

1.3.5. Yazma Nüshaları ve Karşılaştırılan Nüshaların Tavsifi

Çalışmaya esas teşkil eden *Destûru'l-amel*'in elyazması nüshaları ile karşılaştırılan nüshalar hakkında şunlar söylenebilir.

1.3.5.1. Yazma Nüshaları

Destûru'l-amel, çokça istinsah edilen ve elyazması nüshaları dünyanın değişik bölgelerine dağılmış bir eserdir. Türkiye'de ve yurt dışındaki kütüphanelerde eserin 37 elyazması nüshası bulunmaktadır.

Destûru'l-amel'i ihtiva eden yurt içi ve yurt dışındaki diğer yazma nüshalar şunlardır:

1.3.5.1.1. Yurt içinde bulunan yazma nüshaları

- 1- Manisa, İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2624/2.
- 2- Diyarbakır, İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 490/1.
- 3- Diyarbakır, İl Halk Kütüphanesi, 21 Hk 615/4.
- 4- Manisa, İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 1215/1.
- 5- Çorum, Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 1887.
- 6- Kütahya, Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1179/3.
- 7- İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 110/7.
- 8- İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 34 Sü-Tarlan 110/3.
- 9- Ankara, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 4747.
- 10- Ankara, Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 974.
- 11- Manisa, İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 5297/3.
- 12- İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1895.
- 13- İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, R. 1894.
- 14- Kayseri, Râşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşit Efendi 588/3.
- 15- İstanbul, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 143.
- 16- Ankara, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu, 06 Mil Yz B 692/2.
- 17- Kütahya, Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1597.
- 18- Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi koleksiyonu, 34 Atf 2050/1.
- 19- Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi koleksiyonu, 34 Atf 2051/1.
- 20- Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi koleksiyonu, 34 Atf 2728/3.
- 21- İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Farsça 254.
- 22- İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Farsça 1059/7.

23- İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Lügat 126.

1.3.5.1.2. Yurt dışında bulunan yazma nüshaları

- 1- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 11.
- 2- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 13.
- 3- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 164.
- 4- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 24.
- 5- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Talat 74.
- 6- Kahire-Mısır, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 56.
- 7- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 808/2.
- 8- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 808/3.
- 9- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kıbrıs Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazmalar, II. Mahmud Ktp. 946/3.
- 10- Kahire-Mısır, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 9097/4.
- 11- Kahire-Mısır, Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 9110/1.
- 12- Almanya, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or oct. 986.
- 13- Almanya, Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms. Or oct. 1054 Staatsbibliothek, Berlin.

1.3.5.2. Karşılaştırılan Nüshaların Tavsifi

- 1- Kayseri, Râşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Râşit Efendi 588/3.

58 varak, 19 satır, cilt ölçüsü 192x112 mm, yazı alanı 133x63 mm, başlık *Destûr-i Riyâzî der Durûb-i Emsâl-i Acem* olarak geçer ve mukaddime besmele ile başlar. İlk sayfada mukaddime var, sözlük kısmı ilk sayfanın sonunda başlar. Deyimler ve beyitler, kırmızı mürekkeble yazılmıştır.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir, fakat daha okunaklı ve daha eksiksiz olduğu için bu nüsha tercih edildi. Çalışmada bu nüsha R harfiyle gösterilmiştir.

- 2- İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34Ae Farsça 254.

Lügat sayfalar cetvelli, sırtı bez, yüzü ebru kağıt kaplı, 32 varak, 23 satır, yazı türü Arap-Talik, cilt ölçüsü 180x130 mm, başlık *Destûru'l-amel* olarak geçer ve mukaddime besmele ile başlar. Deyimler kırmızı mürekkeble çizilmiş ve beyit kırmızı mürekkeble yazılmış. İstinsah tarihi Hicri 1049, müstensihî belli değildir.

Çalışmada bu nüsha M harfiyle gösterilmiştir.

3- Ankara, Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 4747.

Söz başları ve Farsça kelimeler kırmızı, sırtı yanları siyah meşin ebru kaplı mukavva, sırtı beyaz kağıt kaplı. Eser adı dibaceden alınmıştır. 1b-34a varak, değişik satır, yazı türü Nestalik, kağıt türü Arma filigranlı, cilt ölçüsü (dış-iç) 205x148 mm.

Mukaddimede esere *Destûru'l-amel* adının verildiği zikredilmiş, fakat telif tarihi hususunda bilgi verilmemiştir.

Şevâhit olarak gösterilen beyitleri daha iyi okumak ve anlamak amacıyla iki nüshadan başka bu nüshadan da yararlanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DESTÛRU'L-AMEL

2.1. DESTÛRU'L- AMEL'İN METNİ

Bismillâhirrahmanirrahim

Sipâs-i ferâvân ol mütekellim-i bî-zebâna erzânîdür ki ifâ-yi senâ-yi bî-pâyân için her dehâna bir lisân ve her lisâna bir gûne beyân virdi. Ve ol “Ene efşahu'l-'arab ve'l-'acem” ‘arşasınıñ ‘alem-efrâzını fâ'iz-i “kaşabu's-sabağ” i'câz kıldı.

Nazm: *Leyse kelâmî yefî na 'te kemâlihi; şallallâhî 'ale'n-nebiyyi ve âlihi*⁵⁶

Ba'd ez ân hafî olmaya ki lisân-i zerâfet-i Derî zebânzed-i udebâ-yi belâgat-perdâz olmak şerefîni ihrâzla mümtâz ve ol mazhar-i maşdüka-i “ve mâ yentiku 'ani'l-hevâ”nın zebân-i mu'ciz-beyânına cârî olduğu gevher-i efser târik i'tibârî olmakla ser-efrâzdur. Münşî-i me'ânî inşâsını bu lisânîñ hoş-âyendesiyle edâ ider ve şâ'ir kâmet-i şâhid-i mazmûn-ı dil-güşâsına libâs-i ta'bîr-i dil-pezîr ile ârâyış ve behâ virür. Mağâm-ı ‘Acem’de bağlanmış bir nevâ-yı rûh-efzâdur ki muṭrib-i hoş-âvâz-ı bezm-i ezel bu şûret-i bî-bedelden [100a] terâne-perdâz olduğda bozorg u kûçek ehl-i ‘Irak ve Hicâz dil u cân-ı bî-karârların dest-efşân raksa getürmüşdür.

Nola meyl itse lisân-ı aceme; her kimin ki ola tab'ında sevâd

Bir şefâ-bağış nevâdur bu lisân; bağlamış anı acemde üstâd.

El-hâletü hâzihi; çehre-güşâ-yi müfekkir müfekkire-i şafha-i zamîrde bu ma'nâ-yı nağş ve tasvîr itdüm ki sohen-şinâsân-ı yârân-ı acemde telakkî itdüğü emsâl ve isti'mâlâtından belki ba'zı letâyif-i mezâyâ ve nevâdir-i nûkâtından bir muhtaşar macmû'a cem'ine bezl-i kudret-i nâçiz-i 'âcizâne ile kalem-i turfe-nigârı fersûde ve der-kâr eyleye. Hakkâ ki bir bîkr-i serâ-perde-nişîn-i mecelle-i gaybîdür ki henüz bir hüner-perdâzuñ meşşâtagî-i hâme-i sihr-ârâsı ile pirâye-i i'tibâr bulup pîş-gâh-ı ulû'l-ebîsârda cilve-sâz olmamışdır. Lâ-cerem bu birkaç satır-ı perişânüñ cem' ü tahrîrine niyyet ve tertîb ü tehzîbine ‘azîmet olundu ve *Destûrû'l-amel* ismiyle müsemma kılınmak revâ görüldü. Ve minhu't-tevfîk ve'l-i'âne [Başarı ve yardım sadece Allah'tandır]

⁵⁶ Dizenin Arapça orijini ve çevrisi:

ليس كلامي يفي نعت كماله صلى الله على النبي و آله

Benim sözüm onun mükemmel sıfatını anlatmaya yetmez. Allah, kendi peygamberine ve onun ailesine rahmet etti.

Bâbu'l-elif el-meftûha

Âb der dehâneş âmed (آب در دهانش آمد): Ağzı sulandı demekdür.

Kemâl-i İsfahânî:

چو دید طلعت خصم ترش لقاییت را	نیام تیغ ترا آب در دهان آمد
-------------------------------	-----------------------------

[Kılıcın, seninle karşılaşan ekşi suratlı düşmanı görünce kınının ağzı sulandı.]

Ol suya *âb-i hesret* (آبِ حسرت) daği dirler. Hilâlî, nazm [100b]:

در دهان غنچه از لعلِ تو آبِ حسرتست	لیک پندارند مردم قطرهٔ شبنم در او
------------------------------------	-----------------------------------

[Senin yakut gibi kırmızı dudağından dolayı goncanın ağzı sulandı; fakat insanlar orda çiğ tanesi olduğunu sanırlar.]

Âb şod (آب شد): Eridi. Mir Hüsrev, beyt:

تا گل از شرمِ رویت آب شود	یک زمان دور کن ز چهره نقاب
---------------------------	----------------------------

[Gülün senin yüzünün utancından erimesi için; bir zaman çehrenden örtüyü uzaklaştı.]

Âbî be rû-yi kâr âverd (آبی به روی کار آورد): İşe şûret virdi. Monlâ Câmi, beyt:

تا چند خون دل خورم کو ساقی جان پرورم	تا ز آتش می آورد آبی به روی کار خود
--------------------------------------	-------------------------------------

[Bana can veren saki nerededir ki, ateşli şarapla bu işe suret versin diye daha ne kadar üzüleceğim.]

Ehmed-i pârine ra bâz (احمد پارینه را باز): Eski âdetin eline aldı diyecek yerde zarb iderler. Hüsrev, beyit:

توبه ز می کرده دل چون تو که ساقی شدی	باز همان حال شد احمد پارینه را
--------------------------------------	--------------------------------

[Sen saki olalı gönül şaraptan tövbe etti, Ahmed eski âdetine geri döndü.]

Ehter guzeşt (اختر گذشت): Takdîre muvâfık düşdi. Hâfız, nazm:

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد	ز دم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد
--------------------------------	---------------------------------------

[Sevgilinin hicran günü ve ayrılık gecesi sonlandı, bu falı tuttum, takdire uygun düştü ve iş sona erdi.]

Ehte (اخته): Şerâb-i kohne ve huşiyeteni çekmiş hadım olan civâna dahi ehte dir-ler.

Luğat-i Maḥmûdiyye'de dir ki: Âhir nâm-i firişteîest ki der âlem âmîn gûyân mi gerded. Her fâlî ki be âmîn-i û maḥrûn şod be icâbet encâmîd.

Ez perde birûn şod (از پرده برون شد): Dâireden çıkdı. Hâfız, nazm:

اگر از پرده برون شد دل من عیب مکن	شکر ایزد که نه در پرده انکار بماند
-----------------------------------	------------------------------------

[Eğer gönlüm daireden çıkarsa beni ayıplama, Allah'a şükür ki düşünce perdesinde kalacak değildir.] [101a]

Ez pûst birûn (از پوست برون): Mişluhu, Kemâl-i İsfehâni, nazm:

بدان ز پوست برون آمدم که همچون رگ	چو راست بنشستم زخم نیشتر دیدم
-----------------------------------	-------------------------------

[Bil ki damar gibi deriden dışarı çıktım, doğru oturunca neşter yarasını bile gördüm.]

Ez dil âmed (از دل آمد): Göñûlden kopdu. Tûsi, nazm:

تیر تو که در سینه من ساخته منزل	خواهم که برون آورمش آمدم از دل
---------------------------------	--------------------------------

[Senin ok gibi bakışın gönlümde yer etti; gönlümden onu dışarı çıkarmak koptu.]

Ez ser vâ kerd (از سر وا کرد): Başdan şavdı. Nazm [Tûsî]

عقد دستار بلبیست ترا ای طوسی	این بلا را ز سر خود تو چرا وانگیزی
------------------------------	------------------------------------

[Ey Tûsî senin sarığının düğümü beladır; bu belayı kendi başından neden savmıyorsun.]

Hilâli, nazm:

بس که مخمورم گرانی می کند دستار من	می فروشان این بلا را از سر من وانگیز
------------------------------------	--------------------------------------

[O kadar mahmurum ki sarığım ağırlık yapıyor, ey şarap satanlar bu belayı benim başımdan savın.]

Ez û bâz ħord (از او باز خورد): Andan incindi. Selmân, nazm:

لعل روان ز جام زرنوش و غم جهان مخور	زین فلک زمردین بهر چه باز می خوری
-------------------------------------	-----------------------------------

[Sıvı yakut şarabı sarı kadehten içme ve dünya gamını çekme, bu zümrüt felekten dolayı niçin incinip duruyorsun.]

Mîr Hüsrev, nazm:

خواهم به محتسب به دعا کاسه دهم	لیک از رقیب بیهده گو باز می خورم
--------------------------------	----------------------------------

[Muhtesib'e dua ile bir kadeh vermek isterim, fakat geveze rakibden inciniyorum.]

Aslı *ez û bâzî ĥord* (از او بازی خورد) Nitekim Kâtibî dir, nazm:

مرغ دلم با بروی پرچین تست خوش	گر بازئی نطاق مقرنس نمی خوریم
-------------------------------	-------------------------------

[Eğer yuvarlak gök bana bir oyun oynamazsa (beni incitmezse); gönül kuşum senin çatık kaşınla hoştur.]

Ez û ber best (از او بر بست): Andan fâidalandı. Selmân, nazm:

با آنکه در میان تو دل بست عالمی	کس زان میان بغیر کمر هیچ بر نیست
---------------------------------	----------------------------------

[Bir âlem gönlünü senin ince beline bağlamakla birlikte kemer dışında ondan kimse faydalanmadı.]

Ez û ĥerf ber best (از او طرف بر بست) bu ma'nâyadur. Hâfız [Selmân], nazm [101b]:

پیداست که از آن میان چه بر بست کمر	تا من ز کمر چه طرف بر خواهم بست
------------------------------------	---------------------------------

[Beline kemeri neden bağladığı açıktır; ben kemerinden ne fayda sağlarım ki?]

Ez û diger kerd (از او dğer کرد): Andan i'râz eyledi. Ĥayâli, nazm:

گر سرو مرا باز هوای دگری نیست	بی جرم چرا از من دیوانه دگر کرد
-------------------------------	---------------------------------

[Eğer benim selvimin başkasına sevdası yoksa suçum olmadığı halde neden ben divaneden vazgeçti.]

Ez û pehlû kerd (از او پهلوی کرد): Andan dûr oldu. Aşşâr, nazm:

خلاق را چو بارویت بود رو	چرا باید از ایشان کرد پهلوی
--------------------------	-----------------------------

[İnsanların yüzü senin yüzüne dönük olunca neden onlardan uzak olmak gereksin.]

Ez û pehlû tehî kerd (از او پهلوی تهی کرد): Mişluhu, Zâhîr:

همچون نیام تیغت دارد اجل ز هیبت	پهلوتھی همیشه از تیغ جان شکارت
---------------------------------	--------------------------------

[Ecel heybet açısından senin kılıcının kını gibidir, senin avın canı kılıçtan dolayı daima bedenden uzak durur.]

Ez û kenâre kerd (از او کناره کرد): Mişluhu, Hilâli, nazm:

مگو کناره کن از من چون جان ز کف ندهی	تو در میانه جانی چه سان کناره کنم
--------------------------------------	-----------------------------------

[Bana uzak dur, deme; canını vermedikçe sen canın içindesin ben senden nasıl uzak durayım.]

Ez û dendan ber ken (از او دندان بر کن): Andan kıat-i umîd eyle.

Aşlı dendân-i umîd ber ken (دندان امید بر کن)'dir. Selmân, nazm:

درد آمد و گفت از این دندان با من	راحت طلبی ز کام دندان بر کن
----------------------------------	-----------------------------

[Dert geldi bana içten dedi ki, rahatlamak istiyorsan diş zevkinden ümidini kes.]

Ez û dil ber dâşt (از او دل برداشت): Aña bî-ḥuzûr oldu. Câmî, nazm:

کند گل چون رخت خود را تصور	وزان دارد ز گل غنچه دل پر
----------------------------	---------------------------

[Gül kendini senin yanağına benzetir, ondan dolayı gül goncasının gönlü (dertle) doludur.]

Ez û terf ber best (از او طرف بر بست): Andan fâidalandı. Hâfız, nazm:

کس به دور نرگست طرفی نیست از عافیت	به که نفروشد مستوری به مستان شما
------------------------------------	----------------------------------

[Kimse senin nergiz gibi gözünden bir fayda sağlamdı, iyi ki bir mestureyi sizin sarhoşlarınıza satmayalar.]

Ez û gûy bord (از او گوی برد): Aña gâlib oldu. Hâtîfî, nazm[102a]:

شب از روشنی برد از روز گویی	شب و روز آیینی ای شد دور وی
-----------------------------	-----------------------------

[Gece gündüze galip geldi; gece ve gündüz onun etrafında bir ayna oldu.]

Ez û tovḳ bord (از او طوق برد): Mişluhu, Nizâmî, nazm:

بدان طوق و گوی آن بت نامجوی	ز مه طوق برده ز خورشید گوی
-----------------------------	----------------------------

[O sevimli put o gerdanlık ve o çevgan topuyla aydan halkayı kaptı, güneşten to-
pu.]

Ez û kelâg girift (از او کلاغ گرفت): Anı aldaddı. Şâh Tâhir, nazm:

ز اغ گیرد همه از بلبل شوریده کلاغ	برگ پژمرده کند با گل صد برگ خنک
-----------------------------------	---------------------------------

[Karga âşık bülbülü daima aldatır, serin hava da yüz yapraklı gülün yaprağını sol-
durur.]

Ez û zâg girift (از او زاغ گرفت): Mişluhu, Zâg-gîr aldayıcı, nazm:

طاوس عقل ار چه بسی زاغ گیر گشت	بگرفت طوطیی خطت از وی کلاغها
--------------------------------	------------------------------

[Gerçi akıl tavusu çokça aldatıcı olduysa, senin hattının papağanı da onu aldattı.]

Âsitin ber efeşând (آستین بر افشاند): Anı terk eyledi. Câmi, nazm:

نام جانان شنید و جان افشاند	آستین بر همه جهان افشاند
-----------------------------	--------------------------

[Cananın adını duydu ve can verdi, dünyanın her şeyini terketti.]

Dâmen ez û efeşând (دامن از او افشاند): Mişluhu, Nazm [Selmân]:

تا پنداری که سلمان دامن از دلبر فشاند	دامن از دل برفشاند و دامن دلبر گرفت
---------------------------------------	-------------------------------------

[Sanırsın ki Selman dilberi terk etti, oysa gönülden vazgeçti, dilberin eteğine ya-
pıştı.]

Dest ber efeşând (دست بر افشاند): Mişluhu, Selmân, nazm:

دنیا چو گرد کرد تشبث به دامن	افشاند همت تو بران خاکسار دست
------------------------------	-------------------------------

[Dünya senin eteğine toz kondurmaya teşebbüs edince; senin himmet elin ona top-
rak serpti]

Ve tehî etmek ma'nâsına da gelür. Vaḥşi, nazm:

تیغ قضا دمی که کشد بر کس قدر	افشانی آستین که بر او ترک آن کند
------------------------------	----------------------------------

[Kaza kılıcı birinin kaderini biçerken; kolunu sallayınca ona canını bağışlar.]

Eğer ber âyed (اگر بر آید): Kōlay gelür ise. Hâfız, nazm:

گفتم غم تو دارم گفتا غمت سر آید	گفتم ماه من شو گفتا اگر بر آید
---------------------------------	--------------------------------

[Dedim senin gamını çekiyorum dedi ki senin gamın biter, dedim benim ayım ol dedi eğer doğarsa.]

Eğer rûy sâzed gû besâz[102b](اگر روی سازد گو بساز): Eğer alunur ise alunsun. Zuhûrî der sâkinâme, nazm:

نشین ماه را در مقابل بنواز	اگر روی سازد چه شد گو بساز
----------------------------	----------------------------

[Ay yüzlüyü karşıda nazla oturt, eğer alınırsa ne oldu de alınsın.]

Âvâz dâd (آواز داد): Da‘vet itdi. Selmân, nazm:

ناییست فرو رفته دم آواز دهیدش	کو گوش بره دارد و چشمش نگرانست
-------------------------------	--------------------------------

[Sessiz duran bir ney var, onu davet edin (ona ses verin); zira onun kulağı yolda ve gözü meraklı.]

Âvâz kerd (آواز کرد): Mişluhu, Zuhûrî, nazm:

بیامطربا پرده ساز کن	طرب می رود اینک آواز کن
----------------------	-------------------------

[Gel çalgıcı perdeyi kur, eğlence bitiyor, şimdi şarkı söyle.]

Aşlı *âvâz kerd* (آواز کرد)’dir. Nitekim teehhul ma‘nâsına olan zen kerd de böyledür. Şeyh Sa‘dî, mışra‘:

مردیت بیازمای وانگه زن کن

[Önce erkekliğini dene sonra evlen.]

Âb-i huşk (آب خشک): Sırça. Kānberi Nişâbûrî, nazm:

آب خشک این آسمان و آتش تر اختران	بر خلاف از آب خشک این آتش تر کرده اند
----------------------------------	---------------------------------------

[Bu gökyüzü sırça, yıldızlar halis ateş: aksine sırçadan bu halis ateşi yapmışlar.]

Âb-i dendân (آب دندان): Zebûn ve mağlûb. Enverî, nazm:

دشمنت با تو اگر نرد عداوت باز	آب دندان تر ازو کس نتوان دید بیاز
-------------------------------	-----------------------------------

[Eğer düşmanın seninle adavet tavlası oynarsa; ondan daha şaşkın kimse görülemez, oynar.]

Herîf-i âb-i dendân (حریف آب دندان): Mişluhu, Selmân, nazm:

دست زربخشت کزو کان بر دهان انداخت خاک	بحر پر دل را حریف آب دندان یافته
---------------------------------------	----------------------------------

[Hazinenin ağzına toprak dolduran senin altın bağışlayan elin; yürekli denizi zebûn ve mağlub etmiş.]

Teḇ‘-i molâyim ve muvâfîk nesneye herîf-i âb-i dendân dirler. ‘Aşşâr, nazm:

لبش کز وی چکیدى آب حیوان	ظریفان را حریف آب دندان
--------------------------	-------------------------

[Hayat suyu akan dudağı, zariflere karşı yumuşak tabiatlıdır.]

Mülâyim civâna da âb-i dendân (آب دندان) dirler. Hâḡânî, nazm[103a]:

شاهدان آب دندان آمده در کار آب	فتنه را چون آب خوش دندان کنان انگيخته
--------------------------------	---------------------------------------

[Mülâyim şahidler şarap içmeye gelmiş; dişi çekilmiş uykuya dalmış fitneyi uyandırdılar.]

Âbre (آبره): Kaftanîñ yüzü âvâre ma‘nâsına. Sa‘di, nazm:

کنند آبره پاکیزه تر ز استر	که این در حجابست و آن در نظر
----------------------------	------------------------------

[Daha temiz olan kaftanın yüzüne astar çekerler, çünkü bunun gözde hicab olduğunu bilirsin.]

Yasdık yüzüne daḡi dirler. Hâtîfî, nazm:

فکند آن گرد بالاش زیر بادشه	که بودش ابره خورشید استر مه
-----------------------------	-----------------------------

[Padişahın altına o büyük yastığı koydu; güneş onun yastık yüzü olmuş, ay da onun astarı.]

Âteş berg (آتش برگ): Çakmak. Hüseyn Senâyî, nazm:

شد آنچنان برطوبت هوا که آتش برگ	ز سنگ قطره برون آورد بجای شراز
---------------------------------	--------------------------------

[Hava öyle nemlendi ki çakmak taştan kıvılcım yerine su damlası dışarı çıkardı.]

Âteş-i ter (آتش تر): Şerâb-i âb-i hoş tercümesinde Kanber-i Nişâbüri nazmında murur eyledi.

Âcîde (آجیده): Meddeli cîm-i ‘arabî ile sîrek negende ma‘nâsına. ‘Âcîbî:

تا قدم چون سوزن از سر ساختم در راه او	بر جبین افکنده چین آن تند خو آجیده وار
---------------------------------------	--

[Onun yolunda ayağa kadar iğne gibi...o huysuz sîrek negende gibi alnını buruşturdu.]

Aşlı *âjîde* (آژیده)'dir. Jâ-yi Fârsi cîm-i 'Arabiye'ye nakl olunmuştur. *Âjde* (آژه) daği dirler. Teşbihendür peleng dişlerine *âjde* (آژه) dirler. Hekim Enverî:

از ملاقات صبا روی غدير	راست چون آژده سوهانست
------------------------	-----------------------

[Saba rüzgârına kavuşmasından dolayı gölün yüzü tamamen törpü (kaplan dişi) gibi çentik çentiktir.]

Âdemî ser durûst (آدمی سر دروست): Âdemî mokennâ dimekdür. Âşefî, mısra:

ز عکس روی تو آینه آدمی سر دروست

[Senin yüzünün aksinden insanlık aynası ortaya çıkar.]

Ârzû-şiken (آرزو شکن): Ârzû def' iden nesne *ârzû-yi men beşiken* (آرزوی من بشکن) murâdım haşıl eyle dimekdür. Refikî:

شکستن سر زلف تو آرزوی منست	که در جهان تو یکی آرزوی من بشکن
----------------------------	---------------------------------

[103b][Benim arzum senin zülfünün ucunun kırılmasıdır, zira dünyada sen de benim arzumu hasıl eyle.]

Dil ile isti'mâl olunacak ma'nâ bir gûne daği olur. Kâtibî, nazm:

بغير تير تو هيچ آرزو نداشت دلم	شکست در دل من چرخ آرزویی چند
--------------------------------	------------------------------

[Gönlümde senin okundan başka hiçbir arzum yoktur, felek benim gönlümde birkaç arzuyu kırdı.]

Diğer:

در دل من بود و هست آرزوی زلف تو	هجر تو آن آرزو در دل سلمان شکست
---------------------------------	---------------------------------

[Senin zülfünün arzusu gönlümde oldu ve olacak; senin hicranın o arzuyu Selman'ın gönlünde kırdı.]

Seyfî:

دل شکسته من آرزوی زلف تو داشت	چه آرزو که من خسته را بدل بشکست
-------------------------------	---------------------------------

[Benim kırık gönlüm senin zülfünü arzu ederdi, öyle arzu ki ben yorgunun kalbini kırdı.]

Ârzû dilde şikest olmak mücerred dilde kâlûb ma'raz vüçûda gelmeden 'ibaretdür.

Ez ân bâz (از آن باز): Andan berû lafz-i bâz mu'cem'dir. Taḥsîn-i lafz için ziyâde olunmuştur. *Ez ibtidâsına ġâyet için olan min* ma'nâsınadır. Selmân, nazm:

می نویسم از جوانی باز مدحت وین زمان	دقتر عیش مرا پیری مبتری می کند
-------------------------------------	--------------------------------

[Gençlikten beri bu zamana kadar senin övgünü yazıyorum, benim yaşam defterimi yaşlılık yontuyor.]

Âb ez çeşmhâ (آب از چشمها): Bâz-ı hüner de isti'mâl olunur. Sa'dî, nazm:

زانکه ترا بر من مسکین نظر است	آثارم از آفتاب مشهور ترست
-------------------------------	---------------------------

[Sen ben zavallıya inayet ettiğin için benim eserlerim güneşten daha meşhurdur.]

Ez bun-i dendân (از بن دندان): Cân ve dildân. Selmân, nazm:

فتح بابی ز فلک یافت کسی کو می کرد	خدمتی بر در شاه از بن دندان چو کلید
-----------------------------------	-------------------------------------

[Şahın kapısında kilid gibi gönülden hizmet eden bir kimseye felek bir yol açtı.]

Ez bun-i ġûş (از بن گوش): Mişluhu, Selmân, nazm:

خوش می خرامد و زبن گوش می کشد [104a]	هر دم بدوش غاشیة زلف او شمال
--------------------------------------	------------------------------

[Şimal rüzgârı her an sırtında onun zülfünün örtüsü salınarak gelir ve canı gönülden taşır.]

Ez in dest (از این دست): Bû ġüne bû nev'a. Hâfız, nazm:

گر تو زین دست مرا بی سر و سامان داری	من به آه سحر زلف مشوش دارم
--------------------------------------	----------------------------

[Sen beni böyle düzensiz yaparsan ben de seher ahıyla senin zülfünü dağıtıyorum.]

Gâh olur ki cüz-i sâniyesini ḥazf iderler. Selmân, nazm:

قضا تا مهد اطفال فلک را می دهد جنبیش	نخوبانید ازین ماهی درین کهواره مینا
--------------------------------------	-------------------------------------

[Kaza felek çocuklarının beşiğini salladıkça bu mina renkli beşikte bundan dolayı bir balığı dahi uyutmadı.]

Endâze (اندازه): Kaşd u taḥmîn. Seyfî, nazm:

گر مرغ سازند از گلم بر بامش افتم از هوا	خواهم شد آخر صید او می دانم از انداز خود
---	--

[Benim balçığımdan kuş yapsalar havadan onun damına düşerim, sonunda ona av olacağımı kendi tahminimden biliyorum.]

Abdurezzâk, nazm:

باز ابرو کرد بالا ترک تیر انداز من	عالمی را کشت و دارد این زمان انداز من
------------------------------------	---------------------------------------

[Kaşları yine çattı benim okçu güzelim, bir âlemi öldürdü ve şimdi de bana kastetti.]

Hâtıfî, nazm:

شدند آن هزیران آهوشکار	بر انداز آهو بر آهوسوار
------------------------	-------------------------

[Ahu avlayan aslanlar gittiler; tahmin et ki ahu kadar ahuya binmiş.]

Engûrek-i çeşm (انگورک چشم): Göz bebeği. Mevlânâ Şemseddîn Serâyî, nazm:

انگورک چشم ماست خالت یارب	در عین سواد مردم دیده قتاد
---------------------------	----------------------------

[Ey Allah'ım senin benim, gözbebeğimizdir, insanın gözündeki siyahlık göze düştü.]

Engîz (انگیز): Tahrik. Nazm:

آن که می گشت مرا غمزه خونریز تو بود	گرچه او کشت ولیکن همه انگیز تو بود
-------------------------------------	------------------------------------

[Bizi öldüren senin kan döken gamzendi, gerçi o öldürdü fakat tamamen senin tahrikinle oldu.]

Ve hüsn u leṭâfet. Hüsrev, nazm:

هر چند که آن رخ گل انگیز	بنشاند مرا در آتش تیز
--------------------------	-----------------------

[Her ne kadar o gülün yüzü letafetli olsa da, beni kızgın ateşte oturttu.]

Ve âgâz. Riyâzî, nazm[104b]:

وہ کہ یاران سنگدل عاشق کشی انگیز کرد	چرخ تیغ غمزه او را به خونم تیز کرد
--------------------------------------	------------------------------------

[Yazık ki yine o taş kalpli âşık öldürmeyi kışkırttı, felek onun gamzesinin kılıcını benim kanım için biletti.]

Âvordenî (آوردنی): Medde ile pîşkeş dimekdür. Aşıl ma'nâsı getürmeye layık nesnedür. Bu maqula maḥallerde ya ma'nâ-yı liyâkat ifâde ider ḥordenî ve geştenî gibi. Hâtûfî, nazm:

ز آوردنیهای شاهانه تیـــــــز	دران عرضگه کرد بسیار چیز
-------------------------------	--------------------------

[Şahlara götürmeye layık nesnelerden o arsaya çok şey götürdü.]

Âyîne-i zânû (آیینه زانو): Diz gözü. Câmî:

بسته ام من روی با آیینه زانوی خویش	تا کنون آن ماه چون آیینه رو با روی کیست
------------------------------------	---

[Ben yüzümü dizimin gözüne bağlamışım, acaba o ayna gibi ay kimlerle yüzyüzedir.]

Âteşîn âb (آتشین آب):

می سرخ و اشک خونی و اشک گرم که عاشقان از غم گریند

[Kırmızı şarap, kanlı gözyaşı; âşıkların üzüntüden ağlayarak döktüğü gözyaşı.]

Âḥir dest (آخر دست): Pes-i kâr şaff-i ni'âl (Kumarın son oyunu).

Elif şod (الف شد): Ey müflis şod ve mücerred.

Âb şinâsân-i kâr (آب شناسان کار): Kâr dâna ve kânun koyân ve ehl-i firâst.

Âb-i ḥâtır (آب خاطر): Rovneḡ-i ḥâtır ve rûşenâyî-yi ân (رونق خاطر و روشنای آن).

Ez tû goşâyed fuḡḡâ' (از تو کشاید فقاغ): Ey betû tefâḡhor koned. (Ey seninle iftihar eden).

Eşk-i şekkerîn (اشک شکرین): Ân âb-i çeşm ki girye-i şâdî end. (mutluluk gözyaşı).

Âfitâb nişest (آفتاب نشست): Gün battı diyecek yerde îrâd iderler. Beyt:

نشست یار به پیشست نماز تسلیم	نماز خویش قضا کن که آفتاب نشست
------------------------------	--------------------------------

[Sevgili karşıda oturdu, önde teslim namazı; namazını kaza et çünkü güneş battı.]

Ḥorşîd nişest de dirler.

تا بر رخت غبار خط عنبرین نشست	خورشید روز شرم عرق بر جبین نشست
-------------------------------	---------------------------------

[Senin anber kokan yüz hattına toz konunca gündüz güneşi utanmadan dolayı alnında ter olduğu halde battı.]

Âhû gozešt (آهو گزشت): Esnâ-i kelâmde nükteâmîz bir sözü ki müstemi‘ fehm eyleye bir *tarîk-i kinâye* zarb iderler gâlibân Türkçe köy geçdi dirler. Bu terkinin ma‘nâ-yı lügavîsi geyik geçdi dimekdür.

از پیش رفتم تبسم کرد و گفت آهو گزشت	غافل آن وحشی غزالم دوش از پهلوی گزشت [105a]
-------------------------------------	---

[Ben gafil otururken o vahşi gazel dün akşam habersizce yandan geçti, ilerledim, tebessüm etti ve dedi ki ceylan geçti.]

Ez bun-i sî yu do (از بن سی و دو): *Ez bun-i dendân* (از بن دندان) ma‘nâsına ki cân ve dilden dimekdür. Kemâl-i İsfehânî:

گردون پیر از بن سی و دو چاکرم	سمن از بیست ارچه فزون نیست می شود
-------------------------------	-----------------------------------

[Gerçi benim yaşı otuzikiden fazla değildir; yaşlı felek canı gönülden bana hizmetkârdır.]

Âb der meyân dâred (آب در میان دارد): Mokedder ve bulanık virür, hâliş virmez diyecek yerde zarb iderler. ‘Aţâyî:

که هر چه می دهد آب در میان دارد	مرا معامله با چشم خود زیان دارد
---------------------------------	---------------------------------

[Gözyle muamele etmesi bana zarar verir; bana ne verirse keder de verir.]

Ez pûst birûn âmed (از پوست برون آمد): Ref‘-i inkıyâz kerd. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

چو گل ز پوست برون آی خرم و خندان	مپیچ بر خود و چون غنچه تنگدل منشین
----------------------------------	------------------------------------

[Kıvrılma ve gonca gibi üzüntülü oturma gül gibi canlı ve gülerek kabuktan çık.]

Ebrû zened (ابرو زند): Ya‘nî rıza dehed ve işâret koned.

Bâbu’l-elif el-meşûre

În ki mebîn ân ki mepors (این که مبین آن که میپرس): Ne gör ne işid diyecek yerde zarb iderler. Hâfız:

هر کسی عربده اینکه مبین آنکه میپرس	گفتگوهاست درین راه که جان بگدازد
------------------------------------	----------------------------------

[Bu yolda can yakıcı dedikodular vardır; burada herkes kavgacı ne onu sor ne bunu.]

În ve ân (این و آن) bunda elfâz-ı kinâyedür.

În be şeb-i cum'e te'ellok nedâred (این بشب جمعه تعلق ندارد): Bunuñ âña 'alakası yokdur diyecek yerde zarb iderler.

گویند شب جمعه مخور می که غم آرد	این هیچ تعلق بشب جمعه ندارد
---------------------------------	-----------------------------

[Derler ki Cuma gecesi şarap içme uğursuzluk getirir, fakat bunun Cuma gecesiyle hiç alakası yoktur.]

În sohen tih dâred (این سخن ته دارد): Bunuñ bir aşlı ve bir hikmeti vardır demekdür. Şehâbî, rubâî[105b]:

آن کس که بچشم خویشتن ره دارد دریا خود و گوهر خود و غواص خودست	در چشم گدا و شه نظر گاه دارد هان غوری کن که این سخن ته دارد
--	--

[Kendi gözüyle yol alan kimsenin dilenci ile şahın gözünde bir yeri vardır.

Deniz de kendisi, cevher de kendisi, dalgıç da kendisi; sakın derin bak çünkü bu sözün bir hikmeti vardır.]

În morde beşîven neyerzed (این مرده بشیون نیرزد): Bu şey hâkîr bu kadar zahmet irtikâbına değmez demekdür.

غم مخور جان من ار فوت شود مال و منال	شادمی باش که این مرده نیرزد شیون
--------------------------------------	----------------------------------

[Ey canım üzülme eğer mal ve mülk yok olursa; mutlu ol çünkü bu ölü şivana değmez.]

În heme âvorde-i tûst (این همه آورده تست): Bu hep seniñ kabahatindür diyecek yerde zarb iderler. Selmân, nazm:

از شمیم گل و مل این دل من رفت بباد	آخر ای باد صبا این همه آورده تست
------------------------------------	----------------------------------

[Gülün ve şarabın kokusundan benim bu gönlüm yele savruldu; sonuçta ey sabah rüzgârı bunun hepsi senin kabahatindir.]

İslîmî (اسلیمی): Hâţâyî gibi bir nakışdur.

قضا در بارگاه کبریایی	فکند نقش اسلیمی خطایی
-----------------------	-----------------------

[Kaza yüce dergâhta Hâţâî'nin İslîmî nakşını icra etti.]

Bu beyit Şâh İsmâ'îl ile Şâhib Kırân Sultân Selim Hân'ın Çaldırân şahrâsında muhârebe idüb Şâhın saţvet-i kâhire-i 'Osmâniye'den münhezîm olduğda Ūmîdî Beg Şâh'ı tesliyyet içün didiğü kaşîdenin maţla'idur.

İslîmî Haţâyî demekle Sultân Selîm ile Şâh İsmâ'îl'in muhlişlerine tevriye kaşd itmişdür.

Îrmân (ایرمان): 'Âriyet. Selmân, nazm:

همی بایدت رفتن آخر گرفتم	که بس دیرمانی درین ایرمانی
--------------------------	----------------------------

[Varsayalım ki çok kaldın bu ödünç dünyada sonunda gitmen lazım.]

Kemâl-i İsfehânî, nazm:

ای شرع پروری که گذشت از جناب تو	دولت بهر کجا که بود ایرمان بود
---------------------------------	--------------------------------

[Ey dini himaye eden, devlet senin eşiğinden geçti; devlet nerde olsa ödünç olur.]

Ve ârzû. Kemâl-i İsfehânî:

چنان شود پس ازین کز پی نظاره و عیش	ز خلد سوی دمی آمد بایرمان نرگس
------------------------------------	--------------------------------

[Seyir ve eğlenceden sonra öyle oldu ki; nergis cennetten onu arzularcasına geldi.]

În râh be Türkistânest[106a](این راه به ترکستانست): Bu sâlik olduğu tarîk ânı ser menzîl-i murâda iletmez diyecek yerde zarb iderler.

ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی	این ره که تو می روی بترکستانست
---------------------------	--------------------------------

[Ey bedevi korkarım ki Kabe'ye ulaşamazsın; senin gittiğin bu yol Türkistan'a gider, gideceğin yere değil.]

Înek terâzû (اینک ترازو): İşte meydân dimekdür.

سخن از ماه می چری و پروین	اگر منکر شوند اینک ترازو
---------------------------	--------------------------

[Aydan ve pervinden söz devşirirsin; eğer inkar ederlerse, işte meydan.]

Înek gez û inek meydân (اینک گز و اینک میدان): Mişluhu, Hocendî, nazm:

لاف اگر زد ز قدت سرو چمن	گوش اینک کرد اینک میدان
--------------------------	-------------------------

[Çimendeki selvi senin boyuna laf ederse ona de ki işte arşın işte meydan.]

Îvâr kâfile (ایوار قافله): Gündüz yürümek nitekim şebgîr (شبگیر) gece ile yürümekdür. Hâtîfî, nazm:

شب و روز از رفتن بی درنگ	ز شبگیر و ایوارش آمد بتنگ
--------------------------	---------------------------

[Gece gündüz durmadan gitmekten dolayı sabah akşam sıkıntıya girdi.]

Bâbu'l-elif el-maẓmûme

Ustuhân-i û best (استخوان او بست): Anıñ menşe'ün ve aşlun beyân eyledi dimekdür. Âşefî:

استخوان من که از سنگ جنون صد جا شکست	استخوان قصه فرهاد و مجنون بسته اند
--------------------------------------	------------------------------------

[Delilik taşından kemiğim yüz yerden kırıldı; onu Ferhat ile Mecnun hikâyesinin temeli yaptılar.]

Nazm:

خواهم حدیث راه نشین فراق را	از استخوان قصه مجنون کند کسی
-----------------------------	------------------------------

[Ayrılık yolunda bekleme hadisesini, birinin Mecnun hikayesinin çekirdeği yapmasını isterim.]

Ustuhân bunda çekirdek ma'nâsınadır ki dırahtıñ aşıldur. Nizâmî der tevhîd:

گاهی ز استخوانی درختی دهی	او چه مه کرد که او ته کند
---------------------------	---------------------------

[Bazen bir çekirdekten bir ağaç verirsin, o neyi büyüttüyse onu katladı.]

O ne başardı bu ne başardı diyecek yerde zarb iderler. Âşefî, nazm:

نامه خط ماه مرا ته کند	هاله چه مه کرد که او ته کند
------------------------	-----------------------------

[Ay yüzlü sevgilinin hattının mektubu beni katlar, ay harmanı o neyi büyüttüyse onu katladı.]

Û râ resed (او را رسد): Aña lâyıkdur. Selmân, nazm:

مرا رسد که تو ام توبه داده ای گفتن	شنیدم آیت توبوا الی الله از لب حور [106b]
------------------------------------	---

[Bana yakışan senin bana tövbe vermindir; hurilerin dudağından “Allah’a yönelin” ayetini duydum.]

Hâce Selmân da memdûhi olan Dilşâd'a şarâba tövbe virdükde dimişdür. Hâfız:

زهی حجسته خصالی که کان فکر صواب	ترا رسد که کنی دعوی جهان بانی
---------------------------------	-------------------------------

[Ne güzel hasletlerin vardır zira sağlıklı düşündüğün zaman, dünyayı koruma iddiası sana yakışır.]

Û *nağş-i û nedâred* (او نقش او ندارد): Ona yarar nesne değil dimekdir. Seyfî, nazm:

زاهدان گوشه محراب غنیمت دانید	که ندارد خم ابروی بتان نقش شما
-------------------------------	--------------------------------

[Ey zahitler mihrap köşesini ganimet bilin; güzellerin kaşlarının yayı sizin kadar etkili değildir.]

Âşefî:

مشوشم همه شب به چه نقش من دارد	در آتشم همه روز آفتاب را چه کنم
--------------------------------	---------------------------------

[Benim ne rolüm var diye bütün gece perişanım; ateşteyim bütün gün güneşi ne yapayım.]

Uştur-dil (اشتر دل): Korkak. Kâtibî, nazm:

مرا غمیست شتر دارها بحجره تن	شتر دلی نکنم غم کجا و حجره من
------------------------------	-------------------------------

[Benim beden hücremde deve yükü kadar sıkıntı var; iyi, korkak olmayayım ama gam nerede benim hücrem nerede?]

Uştur-ek (اشترک): Mevc. Hâtufî, nazm:

روان شد سپاه پر آشوب سیل	دران اشترک اشتران خیل خیل
--------------------------	---------------------------

[Sel gibi çok kalabalık bir ordu yola koyuldu; o dalgada sürü sürü develer.]

Û *morğ-i în encîr nîst* (او مرغ این انجیر نیست): Û âniñ âğzı kâşığı değildir diyecek yerde zarb iderler. Enverî, nazm:

برو که فکرت تو نیست مرد این دعوی	مکن که خاطر تو نیست مرغ این انجیر
----------------------------------	-----------------------------------

[Git işine bak, fikrinle davanın adamı değilsin; yapma çünkü senin fikrin bu ağzın kaşığı değildir.]

Bâbu'l-bâ el-meftûha

Bâz âvordî kerd (باز آوردی کرد): Î'tirâz eyledi. Kâtibî, nazm:

گفتم از کویت روم باز آمدم با صد نیاز	هر که گوید ناسزایی باز آوردی کند
--------------------------------------	----------------------------------

[Dedim ki onun yurdundan gideyim yüzlerce niyazla geri geldim; her kim yakışmayanı söylerse özür diler.]

Bâz hord (باز خورد): Uğradı, râst geldi. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

بهر که باز خورد تف کینه تو چو شمع	وجود خویشتن از دیدگان به بیالاید
-----------------------------------	----------------------------------

[Her kim senin kininin ateşine uğradıysa mum gibi kendi vücudunu gözyaşıyla kirletir.]

Diğer, 'Attâr:

خورد عیاری بدان دلخسته باز	با دهانش برد و دستش بسته باز [107a]
----------------------------	-------------------------------------

[O gönlü yorguna bir ayyar uğradı; ağzıyla götürdü, elini tekrar bağladı.]

Bâz bunda ancak taḥsîn-i lafz içündür bâz sözde isti'mâl olunur. Câmi:

سینه شکافم هر سحر کآمد صبا زان منزل	باشد خورد زین رهگذر یک لحظه با وی منزل
-------------------------------------	--

[Bu yol geçidindeki menzilimin onunla karşılaşması ümidiyle her seher vakti sabah rüzgârı o menzilden gelirken sinem açık duruyorum.]

Derde uğramışa *derd horde* (درد خورده) dirler. Kemâl-i Hocendî, nazm:

این جهان درد خورده دندانن نیست	وار هید ای زو چو بر کنیدی
--------------------------------	---------------------------

[Bu dünya derde uğramış bir diştir; onu söküp atınca kurtulursunuz.]

Bâzî be ḥâye koned (بازی به خایه کند): Kâr-ı beyhûde ider. Hâcegân ṭabibî Fertâş nâm şahşın ḥâyesinde olan yarasına tımar idüp 'ilâç pezîr olmayacak. Kâtibî demiştir. Kıt'a:

خواجگان شد ملازم فرتاش	تا کند دفع ریش خایه او
می رود بهر بستن مرهم	بازی می کند بخایه او

[Onun hayasının yarasını tedavi etmek için Hâce Fertâş'a uğradı.

Ona merhem sürmeye giderken sanki boş işle uğraşır.]

Bâlâter ez siyâhî reng-i diğêr nebâşed بالاطر از سیاہی رنگ دگر نباشد

Bundan öte bir mertebe olmaz diyecek yerde zarb iderler. Tâ'ife-i şûfiye her isimde bir gûne nur görüb yedinci isimde nûr-i siyâh gördüklerine işaretdir. Bu beytde bu mesele telmiḥ-i murâddur. Muḥteşem, nazm:

صد رنگ بوالعجب هست درحسن لیک از آنها	بالاطر از سیاہی بالای چشمتم ابرو
--------------------------------------	----------------------------------

[Güzellikte şaşırtıcı yüzlerce renk vardır; karalıktan daha üstün gözün üstünde kaş vardır.]

Diğêr:

گفتم که روز عیشم شد تیره گفت خواجه	بالاطر از سیاہی رنگ دگر نباشد
------------------------------------	-------------------------------

[Dedim ki güzel günüm karardı; dedi ki ey Hâcû karadan öte başka renk olmaz.]

Bâ û be-ser koned (با او به سر کند): Anıñla ihtilâṭ ider dimekdür. *Rûzgâr bâ û ser koned* (روزگار با او سر کند) ma'nâsına.

چنان با نیک و بد عرفی بسر کن کزبس مردن[107b]	مسلماتت بزمزم شوید و هندو بسوزاند
--	-----------------------------------

[Ey Urî iyi ve kötü ile öyle geçin ki öldükten sonra Müslüman seni zemzemle yıkasın, Hindû da seni yaksın.]

Bâ û be ser bord (با او به سر برد): Mişluhu, Şeyḥ Kemâl:

رند شراب خوار بسر می برد سبو	ماههم بران سریم که با او بسر بریم
------------------------------	-----------------------------------

[Şaraphor rint şarap testisini kafaya diyor; bizim de kafamızda onunla ihtilat etmek vardır.]

Bâ û pâý reft (با او پای رفت): Anıñla muḳâbele itdi ya'nî karşı koydu. Selmân, mışra':

محیط با تو بروز سخا نگیرد پای

[Cömertlik gününde deniz bile seninle yarışamaz.]

Bâ û pâý dâşt (با او پای داشت): Mişluhu, Kemâl, mışra':

با عزم تو ندارد باد بهار پای

[İlkbahar rûzgârı senin azminle yarışamaz.]

Bâ û pehlû zed (با او پهلو زد): Anîfla beraberleşdi. Selmân:

با قله جبال چه پهلو زند سفال

[Çömlek ne diye dağların zirvesiyle yarıyor.]

Bâ û ser ber âvord (با او سر بر آورد): Anîfla muḳâbele ve mu'raze itdi. Kemâl-i İs-fehânî, nazm:

گر بر سر آورد چو کدو با تو بدسگال	تیغ قضا همی کندش چون چنار پای
-----------------------------------	-------------------------------

[Kötü niyetli kişi, kabağın çınara karşı yaptığı gibi, sana baş kaldırırsa; kaza kılıcı ona, çınarın kabağa yaptığını yapar.]

Ve ona teveccüh itdi. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

زیرا که هم به کوی عدم سر برآورد	آن سوی کوی پای فرو شد بانگبین
---------------------------------	-------------------------------

[Zira hem yokluk yurduna başkoydu hem de orada ayağı bala battı.]

Bâ û serî dâşt (با او سری داشت): Ana meyl ve teveccüh eyledi. Ḥayretî, nazm:

ژولیده به صحرای جنون رفت چو مجنون	هر کس که بدیوانه گئی عشق سری داشت
-----------------------------------	-----------------------------------

[Her kim aşk delisi olduysa Mecnun gibi saç başı dağınık delilik yurduna gitti.]

Diğer, Mirzâ Eşref, nazm:

ترسم که با غیار سری داشته باشد	پنهان برقییان نظری داشته باشد
--------------------------------	-------------------------------

[Korkarım ki başkalarıyla bir ilgisi ola; gizlice rakiplere bir bakışı ola.]

Pây zâğ kerd (پای زاغ کرد): Pusuya uğradı. Dehekî, nazm:

طاوس وار چون تو بجولان درآمدی	در باغ بس پری صفتان پای زاغ کرد
-------------------------------	---------------------------------

[Sen tavus kuşu gibi dolaşınca bahçede çok peri nitelikliler pusuya yattı.]

Pây der ḥâb şod (پای در خواب شد): Ayağı uyuşdu. Âşefî, nazm:

در ره بادیه شب ناقه لیلی گم شد	بود در خواب مگر پای طلب مجنون را
--------------------------------	----------------------------------

[Çölde Leyla'nın devesi kayboldu; meğer Mecnun'un talep ayağı uyuşmuştu.]

Pây fuşurd (پای فشرد): Sâbit kadem oldu. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

پای بفشارم و در عشق تو ننمایم پشت [107a]	شمع وار ار بوده ام آتش سوزان برسر
--	-----------------------------------

[Mum gibi başımda yanan ateş de olsa; ayak diretirim ve senin aşkına sırt çevirmem.]

Pey fuşurd (پی فشرّد) daḥi bu ma'nâyadur. Nizâmî:

جهان کام و ناکام خواهی سپرد	بخود کامگی پی چه باید فشرد
-----------------------------	----------------------------

[Mutlu ya da mutsuz dünyada yaşayacaksın; ne diye zevk peşine koşturmaya ayak diretiyorsun.]

Be pâý dâšt (به پای داشت): Muḥafaza eyledi. Hâfız [Selmân], nazm:

به پای دار طریق قیام لیل چو شمع	که نور طلعت شمع از کرامت سحرست
---------------------------------	--------------------------------

[Mum gibi geceyi ihyâ etme yolunda ayak dire; zira mumun aydınlık nuru seher vaktindeki kerametindendir.]

Sa'dî, nazm:

مرا گله بانى بقعلست و رای	تو هم گله خویش داری پپای
---------------------------	--------------------------

[Ben sürümü akıl ve görüşle ayakta tutarım; sen de kendi sürünü ayakta tutarsın.]

Be tîr nemî yâbed (به تیر نمی یابد): Çerâğla ârar bulunmaz diyecek yerde zarb iderler. Şâhî:

عالمی بی دل شدند از تیر مژگانست چنان	در همه شهر این زمان یکدل نمی یابد تیر
--------------------------------------	---------------------------------------

[Bir âlem senin ok kirpiğinden dolayı öyle delicesine âşık oldu ki; bütün şehirde bu zamanda çerağla aransa dahi bir gönül bulunmaz.]

Be cân âmed (به جان آمد): Bî-zâr oldu. Şâhî, nazm:

نالہ ام راہ گلو بسته جدی کہ نفس	تا برون می رود از سینه بجان می آید
---------------------------------	------------------------------------

[İnemem ve figanım boğazın yolunu öyle kapatmış ki göğüsten nefes dışarı çıkıncaya kadar can çekişiyor.]

Yalnız *becân* (بجان) daḥi dirler. Bennâyî, mısra:

به جان از ناله من خلق و من از ناله گردون هم

[Benim inlememden dolayı halkın canına tak etti, benimse felekten dolayı canıma tak etti.]

Be hâk nişest (به خاک نشست): Bî i'tibâr oldu. (İtibardan düşmek) Hâfız, nazm:

ازان به خاک نشستم که آن کمان ابرو	مرا چو تیر بخود می کشد و دور انداخت
-----------------------------------	-------------------------------------

[O keman kaşlı beni ok gibi kendine çekip uzağa attığı için itibarım düşmüş.]

Gâhi *der* ile isti'mâl iderler. Kemâl-i İsfahânî, mışra':

نشست آب ز رشک لطافتش در خاک

[Senin güzelliğine olan kıskançlığından dolayı su toprağa battı (itibarı düştü).]

Be hâk nişând [107b] (به خاک نشاند): Bî i'tibâr eyledi.

Be hâk râh nişând (به خاک راه نشاند): Mişluhu, Hâfız, mışra':

مراد سرو چمن را به خاک راه نشاند

[O çimendeki selvinin itibarını düşürdü.]

Be hûd furû reft (به خود فرو رفت): Ğamdan yâ hicâbdan bâş aşağı eyledi.

Selmân, nazm:

وقت برآمدن به صبح از نظر غضب کند	صبح به خود فرو رود چون نفس از مکدری
----------------------------------	-------------------------------------

[Sevgili çıkıp gelirken sabah onu görünce kızar; sabah kederli bir insan gibi gamdan nefesi tıkanır, batar.]

Be hûd furû şod (به خود فرو شد): Mişluhu, Hâkânî der mi'râç, nazm:

برآمد به گردون چون مه بی نقاب	فرو شد ز شرمش به خود آفتاب
-------------------------------	----------------------------

[Dünyaya ay gibi örtüsüz olarak gelince güneş ona karşı utancından kendiliğinden battı.]

Behiye eş ber rûyî kâr oftâd (بخیه اش بر روی کار افتاد): Râz-ı münkeşif oldu.

'Acîbî, nazm:

ماه خیاطی که چون ابریشم دارد نزار	ترسم افتد بخیه ام دور از رخس بر روی کار
-----------------------------------	---

[İpek gibi ince olan terzinin ay yüzünden uzakta sırrımın ortaya çıkmasından korkarım.]

Kâr (کار)'siz de isti'mâl olunur. 'Aşşâr, nazm:

ز غمز دشمن غمّاز بد خو	فتاده پیش مردم بخیه بر رو
------------------------	---------------------------

[Kötü huylu gammaz düşmanın kışkırtmasından halk arasında ipliğim pazara çıkmıştır.]

Bed bered (بد برد): İncinür. Tûsî, nazm:

می روی و می بری با خود رقیب	در همی گویم مبر بد می بری
-----------------------------	---------------------------

[Gidiyorsun kendinle birlikte rakibi de götürüyorsun; götürme desem de inciniyorsun.]

Fiğânî, nazm:

گرچه طور رندی و بد نامی از حد می برم	کافرم گر شمه ای حال خود بد می برم
--------------------------------------	-----------------------------------

[Her ne kadar rindlikte ve kötü adlılıkta sınırı aşsam da halimden bir zerre incinsem kâfirim.]

Be der kerd (به در کرد): Taşra itdi. Hâfız:

مباش بی می و مطرب بزیر طاق سپهر	باین ترانه غم از دل به در توانی کرد
---------------------------------	-------------------------------------

[Feleğin kubbesi altında şarapsız ve mutripsiz kalma; bu ancak şarkıyla gönlünden gamı çıkarabilirsin.]

Be der reft (به در رفت): Lâzımı. Hâfız:

تو از مکارم اخلاق عالم دگری	وفا و عهد من از خاطرت به در نرود[108a]
-----------------------------	--

[Sen güzel ahlak ilkeleri dışında başka bir âlemsin; benim vefâ ve ahdim aklından çıkmasın.]

Be der bord (به در برد): Mişluhu, Hâfız, nazm:

سیل سرشک ما ز دلش کین به در نبرد	در سنگ خاره قطره باران اثر نکرد
----------------------------------	---------------------------------

[Bizim gözyaşı selimiz onun gönlünden kini çıkaramadı; yağmur damlası granit taşı etkilemedi.]

Be zekên bord (به ذقن برد): Çene ile aldatdı. Kemâl-i Hocendî, nazm:

آن مه که ز بتان گوی لطافت به ذقن برد	لبه‌اش دل خسته ما را به ذقن برد
--------------------------------------	---------------------------------

[O ay yüzlü güzellik açısından güzelleri geçti; onun dudakları hasta gönlümüzü aldattı.]

Ber âverd (بر آورد): Sed eyledi. Ehlî:

ز دیده بر دلم آمد ز دل به در نرود	که شد به خون دل آن رهگذر بر آورده
-----------------------------------	-----------------------------------

[Gözden gönlüme girdi, gönlümden çıkmıyor; çünkü o yolun geçidi yürek kanıyla kapanmıştır.]

Velehu diğ̃er:

نیامد از در غمخانه من هیچ غمخواری	مگر ای غم در این گلبه اخزان برآوری
-----------------------------------	------------------------------------

[Benim gam evimden hiçbir zaman gam dışarı çıkmadı; ey gam yoksa sen bu hü-zün kulübesinde meyve mi verdin.]

Ber ĥod pîçîd (بر خود پیچید): Muğdarib oldu. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

میچ بر خود و چون غنچه تنگ دل منشین	چو گل ز پوست برون آی خرم و خندان
------------------------------------	----------------------------------

[Kıvrılma ve gonca gibi üzüntülü oturma; gül gibi canlı ve gülerek kabuktan çık.]

Be tâb reft (به تاب رفت): Mişluhu bu ma'nâyadur. Fiğânî, nazm:

ز کاکل تو دل تیره بخت می جویم	مرو به تاب و سر از بهر این بهانه مکش
-------------------------------	--------------------------------------

[Senin kakülünde kara bahtlı gönlümü arıyorum; incinme ve bu bahane için baş kaldırma.]

Bu ma'nâya daħi *mî tâbed* (می تابد) dirler. Muhteşem, nazm:

می تابم ازان که می کند زلف	بازی بازی ازان ذقن خط
----------------------------	-----------------------

[Zülfünün oyunundan ve o çene çukurunun oyunundan dolayı muzdarip oldum.]

Perdâht (پرداخت): Meşğul oldu. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

چون پنبه زار بناگوش بشکفید ترا	ز گوش پنبه برون کن به کار حق پرداز
--------------------------------	------------------------------------

[Senin ayva tüylerin pamuk tarlası gibi bitti; kulağındaki pamuğu çıkar Hak işle meşgul ol.]

Ve hâlî kaldı. Câmi:

دیر نشین باش چو عیسی و مان [108b]	خانه به پرداز ز نامحرمان
-----------------------------------	--------------------------

[İsa gibi manastıra otur ve kal; evi sana mahrem olmayanlardan koru.]

Ve fâriğ oldu. Nazm:

وه که افسانه جامی نشنیدی هرگز	تا نپرداختی از لابه و لاغ دگران
-------------------------------	---------------------------------

[Başkalarının hile ve düzeninden fariğ olmadıkça ne yazık ki Câmî'nin efsanesini asla duyamazsın.]

Ve tamam eyledi. Nizâmî:

چو خواننده نامه شهریار	بپرداخت آن نامه چون نگار
------------------------	--------------------------

[Okuyucu şehriyarın mektubunu, o nakış gibi mektubu bitirince.]

Ber resîd (بر رسید): *Fehm kerd* (فهم کرد) 'Arabî'de idrak lafzınıñ tercümesidür.

Kemâl-i İsm'aîl, nazm:

بیماری من بچشم خود می بینی	آشفته گیم نیز ز زلفت می پرس
----------------------------	-----------------------------

[Benim hastalığımı kendi gözünle görüyorsun; benim dağınıklığımı da senin zulfünden sor (o bilir).]

Ber rûyî rûz oftâd (بر روی روز افتاد): Âşikâr oldu. Lisânî, nazm:

غم جگر سوز است منع چشم گریان چون کنم	راز من بر روی روز افتاد پنهان چون کنم
--------------------------------------	---------------------------------------

[Ciğer yakan gam varken ağlayan gözleri nasıl engelleyeyeyim, benim sırrım güpe gündüz faş oldu nasıl gizleyeyim.]

Be rûy oftâd (به روی افتاد) daîrî dirler. Riyâzî, nazm:

نه گفتم قصه خون خوردن دل با کسی هرگز	به روی افتاد پیش مردمان از اشک غمازم
--------------------------------------	--------------------------------------

[Kan ağlayan gönlün hikâyesini asla kimseye söylemedim; benim gammaz gözyaşından dolayı halk arasında yayıldı.]

Ber ser bîze şikest (بر سر بیضه شکست): Rûsvây ve melâmet eyledi demekdür.

Murâd hoşkabazların vez'i maḥşûşuna işaretdür ki bir şahşî âlet-i hengâme idüb başına yumurta ufadırlar. Câmî, nazm:

بر سر فتنه گران بیضه شکن	جامی بیضه گیتی ز فتن
--------------------------	----------------------

[Ey dünya özünü fitneden himaye eden, , fitnecileri rüsva et.]

Beyze der kulâh şikest (بیضه در کلاه شکست) daği dirler. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

که با سپید و زردست بیضه سان نرگس	صبا به شعبده اش بیضه در کلاه شکست [109a]
----------------------------------	--

[Sabah rüzgârı el çabukluğuyla onu rezil etti; nergis çiçeği akı ve sarısıyla yumurta gibidir.]

Ber tāk nihād (بر طاق نهاد): Gözden bıraktı, i'tibâr etmez oldu. 'Aşşâr, nazm:

نهاده جام ماه و مهر بر طاق	ز شرم جام طاقش چرخ زراق
----------------------------	-------------------------

[Hilekâr felek gökyüzü utancından ay ve güneş kadehe itibar etmedi.]

Ber girift (بر گرفت): Kâbûl eyledi, aldı. Hâfız, nazm:

که پیر می فروشانش به جامی بر نمی گیرد	من این دلق ملامع را بخواهم سوختن روزی
---------------------------------------	---------------------------------------

[Ben riyakârlığın bu yamalı elbisesini birgün yakacağım; çünkü meyhanecilerin piri onu bir kadehe bile almaz.]

Ber rûy devîd (بر روی دوید): Yüze yapışdı. Riyâzî, nazm:

می دود بر روی و می گیرد گریبان مرا	دید اشک من که چشم خوابگاه او بشد
------------------------------------	----------------------------------

[Gözyaşım gözümün ona yatak olduğunu görünce yüzüme yapışır ve yakamı tutar.]

Ber rûy cehîd (بر روی جهید): Mişluhu, Selmân, nazm:

وقت فرقت کی روا داری که برویم چهی	سالها ای اشک جا دادم ترا در چشم خویش
-----------------------------------	--------------------------------------

[Ey gözyaşı yıllardır gözümün içinde sana yer verdim, ayrılık anında nasıl olur da yüzüme yapışmayı revâ görürsün.]

Cehîden (جهیدن) cîm-i 'Arabîyledir. Miftâhu'l-luğa'da muşarraḥdur. Yârân-i 'Acemden daği böyle olmak mesmû'dur. Er vâm-i galeṭ idüb cîm-i Fârsî ile okurlar.

Ber 'âlemî furûḥt (بر عالمی فروخت): Duyurdu, ifşâ eyledi. Humâyûn:

بفریاد آمدی بر عالمی بفروختی بازم	بگویش دوش پنهان بودم ای دل تا که از بوییش
-----------------------------------	---

[Ey gönül, ona de ki; onun kokusundan bir alemin feryada gelip beni faş ettiği dün geceye kadar gizliydim.]

Diğer, Hilâlî:

غلام خلقه بگوش تویم بهر خدا	که ناز کم کن و ما را به عالمی مفروش [109b]
-----------------------------	--

[Allah için kulağımızda halka sana köleyiz; zira az nazlan ve bizi bir âleme ifşâ etme.]

Ber keşîd (برکشید): İleri çekdi. Selmân:

ور بعزت مصطفا را در فاندز بر کشید	گشت منزل بهر اعزاز تو نص انما
-----------------------------------	-------------------------------

[Eğer Mustafa'nın izzetiyle "kalk korkut" kapısını kapattıysa senin üstünlüğün için "innemâ: ancak" âyeti indi.]

Ber keşîde-i û (بر کشیده او): Anıñ ileri çekmişdür. Selmân:

تیغ تو برکشیده دولت تست راستی	گرچه بنفس خویشان هست باصل گوهری
-------------------------------	---------------------------------

[Her ne kadar zatında temelde bir cevher olsa da doğrusu senin kılıcın senin devletini ortaya çıkarandır.]

Be rûz-i û nişest (به روز او نشست): O da anıñ gibi kara günlü oldu dimekdür. Şâhî:

هر کس که شبی نشست با تو	بسیار به روز ما نشیند
-------------------------	-----------------------

[Her kim bir gece seninle oturduysa çok defa bizim gibi oldu.]

Selmân, rubâî:

آتش ز زبان شمع وی شب بجست	ناگاه سپیده دم زبانش بشکست
سر رشته به پایان شد و تابش نماند	روزش به شب آمد به روزم بنشست

[Ateş onun mumunun dilinden geceyi arıyordu, ansızın şafak vakti onun dilini kırdı/kesti.

Fitilin ucu bitti ve gücü kalmadı; gündüzü gece oldu, benim günüm gibi gün gör-dü.]

Be rîsemân-i û der çâh reft (به ریسمان او در چاه رفت): Anıñ ilķâsıyla belâya uğradı.

Kâtibî:

دلا بعشوه زلفش مرو به چاه ذقن	به ريسمان كسان چند مى روى در چاه
-------------------------------	----------------------------------

[Ey gönül onun işvesiyle çene çukuruna inme; birilerinin ipi ile daha ne kadar kuyuya inersin.]

Bâ fusûs-i û der çâh reft (با فسون او در چاه رفت): Mişluhu, nazm:

چه سود از دیده گریان فغانی چون شد آن یوسف	چرا اول با فسون کسان در چاه می رفتی
---	-------------------------------------

[O Yusuf gidince Fiğâni'nin ağlayan gözünün ne yararı olur; neden ilk başta başkalarının efsunuyla kuyuya indin.]

Pes endâz koned (پس انداز کند): İddehâr ider dimekdür. Âşefî, nazm:

اسباب حسن ماه مرا خال و خط بس است	گیسوی تاب داده پس انداز می کند [110a]
-----------------------------------	---------------------------------------

[Benim ayımın güzelliğinin metayı olarak beni ile hattı kâfidir; kıvrılmış örüğü de zahire eder]

Pes-i ser koned (پس سر کند) dahî bu ma'nâyadur.

منه کاکل پیشانی و میل فتنه کمتر کن	جهانی را بس است آن زلف کاکل را پس سر کنی
------------------------------------	--

[Alnındaki ka'külü serbest bırakma daha fazla fitne uyandırma, o ka'kül zülfü başının arkasına taraman (saklaman/zahire etmen) dünyalılar için kâfidir.]

Be ser-i zulf sohen koned (به سر زلف سخن کند): Naz ve işve ile söyler dimekdür.

Nazm:

به سر زلف می کنی سخنی	فتنه زان روی می کنی بنیاد
-----------------------	---------------------------

[Zülfünün ucuyla konuşuyorsun o yüzden fitne koparıyorsun.]

Be ser-i zulf sohen gûyed (به سر زلف سخن گوید): Mişluhu, Şekkerî, nazm:

چون ز خط پرسمت از مشک ختن می گویی	چند با ما به سر زلف سخن می گویی
-----------------------------------	---------------------------------

[Hattında sorunca hoten miskinden konuşursun; bizimle daha ne kadar naz ve işveyle konuşursun.]

Pes-i gûş endâht (پس گوش انداخت): İşitmez oldu. Mâ'ilî, nazm:

گفتمش زلف تو صد رخنه بدین دوش انداخت	بشنید آن بت بدکیش و پس گوش انداخت
--------------------------------------	-----------------------------------

[Ona dedim ki senin zülfün benim omzumda yüz yara açtı; o inkârcı güzel duydu, kulak ardı etti.]

Beğel zed (بغل زد): *Mesheregi kerd* (مسخرگی کرد) Sohrekârların beğel conbânî itdiklerine işaretdür ki Türkçe kıltuk usurdana dirler. Mevlânâ:

تو مخوانم جفت کمتر زن بغل	جفت انصافم نیم خفت دغل
---------------------------	------------------------

[Sen bana eşim deme (beni kucaklama) insafa eşim ama hileye değil.]

Be gird reft (به گرد رفت): Mahv oldu, vücudu kalmadı demekdür. Kâtibî, nazm:

دور سماع او نگر قصه مهر و مه مگو	زانکه گه سماع او چرخ به گرد می رود
----------------------------------	------------------------------------

[Onun semada dönüşüne bak güneşle ay hikâyesini anlatma, sema anında felek mahvolur.]

Basîrî-i Bağdâdî, nazm:

تا خاک پایت از نظر اهل درد رفت	چندان گریست دیده که دریا بکرد رفت
--------------------------------	-----------------------------------

[Dert ehli senin ayağının toprağını gözden kaybedince, göz o kadar ağladı ki derya mahv oldu.]

Be hem neresîd (به هم نرسید): Hâşıl olmadı demekdür. Hilâlî, nazm:

بدان امید که امشب لبم رسد به لبش [110b]	کباب و نقل می آوردم و به هم نرسید
---	-----------------------------------

[Bu gece dudağımın onun dudağına kavuşması ümidiyle kebab, çerez ve şarap getirdim ama olmadı.]

Diğer:

هلالی خواست شود خلقه درش شب عید	ز دور بست خیالی ولی به هم نرسید
---------------------------------	---------------------------------

[Hilâlî bayram gecesi onun kapısının halkası olmak istedi; uzaktan bir hayal oluşturdu fakat olmadı.]

Be yek nîm nihâd (به یک نیم نهاد): Bir yana koydu yani ber-taraf eyledi. Şâhî, nazm:

هر چند دو نیمست ز هجران دل شاهی	باز آی که ما جمله به یک نیم نهادیم
---------------------------------	------------------------------------

[Şâhî'nin gönlü hicrandan iki parçaya ayrılmışsa da; geri gel zira biz hepsini bir kenara koyduk.]

Diğer, Âşefî:

ما بستر راحت ز تو یک نیم نهادیم	بالین اجل را سر تسلیم نهادیم
---------------------------------	------------------------------

[Senden yana biz rahatlık döşegini bir yana bıraktık; başı ecel yastığına teslim ettik.]

Peymâne 'eş por şod (پیمانه اش پر شد): 'Ömrü encâme erişdi. Kâtibî, nazm:

باز آن مست بارندان سر پیمان دارد	ساقیا چیست مگر پر شده پیمانه ما
----------------------------------	---------------------------------

[Yine o sarhoş rindlerle anlaştı; ey saki ne oldu, yoksa ömrümüz sona mı erdi?]

Bâd dest (باد دست): Sâhî (cömert) Zâhîr:

بدان جواد که چون ابر باد دستی را	وجوه خرج دهد سالها به یک ادرا
----------------------------------	-------------------------------

[Bulut gibi eli açık cömert kişiye: bir bağışla yıllarca harcanacak maaş ver.]

Bâd 'inân (باد عنان): Eşkin at ve eşkin atlu. Câmî, nazm:

خاک تو ام دست من کی به رکابت رسد	گرد تونایافته باد عنان هنوز
----------------------------------	-----------------------------

[Senin toprağın olayım, senin atının üzengisine elim nasıl ulaşır; eşkin atlı bile henüz senin tozuna ulaşamamıştır.]

Âteş 'inân (آتش عنان) daği bu ma'nâyadur. Selmân:

اسب سیه نخواهم و خواهم به دولتت	بر خنک باد سرعت و آتش عنان نشست
---------------------------------	---------------------------------

[Kara at istemem ve senin devletinle, rüzgâr süratli ata ve eşkin ata binmek isterim.]

Germ 'inân (گرم عنان) daği bu ma'nâyadur. Kâtibî, nazm:

فغان ز تندی آن شهسوار گرم عنان	کزو حواله درویش تازیانه بود
--------------------------------	-----------------------------

[O eşkin at binicisinin hızından figân; zira dervişin havalesi onun kamçıdır.]

Tond 'inân (تند عنان) daği bu ma'nâyadur. Nazm:[111a]

خلقى ستاده بر سر راهند منتظر	آن شهسوار تند عنان را خبر کنید
------------------------------	--------------------------------

[Bir sürü halk yolda durmuş beklemekte; o eşkin at binicisine haber verin.]

Bâde-i mest (بادۀ مست): Keskin şarap. Hâfız, nazm:

آنچه او ریخت به پیمانه ما نوشیدیم	اگر از خمر بهشت است و گر از باده مست
-----------------------------------	--------------------------------------

[O kadehimize neyi döktüyse içtik; ister cennet şarabından olsun ister sarhoş edici dünya şarabından.]

Bâde-i mestâne(باده مستانه) de dirler. Hâfız:

ساکنان حرم سر عفاف ملکوت	با من راه نشین باده مستانه زدند
--------------------------	---------------------------------

[Melekût âleminin iffet sırrının harem ehli ben yoldaşa sarhoş edici şarap verdiler.]

Mestkâr (مستکار) da dirler. Nazm:

ز لبهای تنگ جامی لبالب دار خسرو را	اگرچه می تنگ بودست اما مستکار آمد
------------------------------------	-----------------------------------

[İnce dudaklı bir kadeh dolusu şarabı Hüsrev'e verdiler; her ne kadar şarap ince olsa da fakat sarhoş ediciydi.]

Bâş (باش): Münteẓir ol ma'nâsına. Selmân, nazm:

باش تا غنچه این روضه ماند گل سرخ	باش تا طائر این روضه برآرد پر و بال
----------------------------------	-------------------------------------

[Bu bahçenin goncası kırmızı gül açtıkça sen de varol; bu bahçenin kuşu kol kanat gerdikçe sen de varol.]

Bâlâ devî (بالا دوی): Peykleriñ mâyesidür.

Şâtır Celâl vaşında Muhteşem dir ki nazm:

چون شود گرمی بالا دوی غرق عرق	پای در گل ماند از همراهیش به یک خیال
-------------------------------	--------------------------------------

[Yukarıya koşarken sıcaktan tere boğulunca; onun yoldaşının bir hayalle ayağı çamura batar.]

Velehu

قطره زدن از چشم من آموخت	بالا دوی از دود دلم یاد گرفت
--------------------------	------------------------------

[Damlamayı benim gözümünden öğrendi; yukarıya çıkmayı benim gönlümün dumanından öğrendi.]

Pây merd (پای مرد): Mu'ayyen. Kemâl:

ترا عنایت سلطان چو پای مرد بود	فلک ز چنبر حکم تو سر نییچاند
--------------------------------	------------------------------

[Sultanın sana olan inâyeti belli olunca; felek senin hükmünün çemberinden yüz çevirmez.]

Pây merdî (پای مردی): 'Îâniyet. Selmân:

مرا همان نظر پای مردی از در تست

[Benim inâyetle ilgili gözüm senin kapındandır.]

Be câ-yi û (به جای او): Anî hakkında. Hâfız:

ده روزه مهر گردون افسانه است افسون	نیکی به جای یاران فرصت شمار یارا
------------------------------------	----------------------------------

[On günlük dünya sevgisi efsane ve masaldır; dostlar hakkında iyilik yapmayı fırsat bil ey dost.]

Biḥîl (بحل) Helâl, Hüsrev:

ما را بدادی کن حلال از لب شراب ناب خود [111b]	باری بحل کن یک نظر روزی دران جلاب خود
---	---------------------------------------

[Bize dudağından verdiğin saf şarabı helal et; bari bir gün o kendi gûlsuyna bir bakışı reva gör/ helal et.]

Biḥillî (بحلی): Helallik. Câmi, nazm:

بحلی خواست از ستم زده گان	شادمان ساخت جان غمزدگان
---------------------------	-------------------------

[Mazlumlardan helallik istedi; kederlilerin gönlünü mutlu etti.]

Bed kumâr (بد قمار): Bed imtizâç.

Vaḥşî, Der Mersiyye-i Kâsım Bîg, nazm:

بد قماریهای شطرنج مجازی خوش نگیرد	رفت تا جایی که می بازند خاصان نرد عشق
-----------------------------------	---------------------------------------

[Mecâzi satrançın hileli oyunlarını iyi yapamadı; aşk tavlâsını oynayan hasların yerine kadar gitti.]

Muḳabili ḥoş kumâr (خوش قمار)'dır. Muḥteşem, nazm:

به قصد جان نخواندی نقدی از داد وفا بر من	که در نرد محبت خوش قماریهای من بینی
--	-------------------------------------

[Canıma kastetmekten dolayı bana vefa naktinden söz etmedin; zira aşk oyununda benim iyi oynadığımı göreceksin.]

Bed pertev (بد پرتو): Bî-ṭālî‘ ve aḥter-suḥte. Selmân, nazm:

با جوانمردان عالم را جوانمردی نماند	بخت بد پرتو مرا دربی نوایی پیر ساخت
-------------------------------------	-------------------------------------

[Talihsizlik beni yoksullukta ihtiyar etti, dünyadaki civanmertlerde civanmertlik kalmadı.]

Berḥeyyi (برخی): Feth-i ḥâ ve teşdîd-i yâ ile fedâ ma‘nâsınadur. Kemâl-i İsfehânî:

برخی آن دو عارض و آن زلف عنبرین	جان من ارچه نیست بدین حال نازنین
---------------------------------	----------------------------------

[Her ne kadar canım bu nazlı hale değmese de, o iki yanak ve o iki anber kokan zülfe feda olayım.]

Gâhi taḥfîfen teşdîd-i ḥaẓf iderler. Hâcû, nazm:

دل و جان من برخی جان تو	بجان تو ای جان من زان تو
-------------------------	--------------------------

[Ey canımın kendisine ait olduğu benim canım; gönlüm ve canım senin canına feda.]

Diğer, Şeyḥ Sa‘di:

همی رفتی و دیدها در پیش	دل دوستان کرده جان برخیش
-------------------------	--------------------------

[Gözleri ileriye bakarak gidiyordu; âşıkların gönlünü kendine feda ettiriyordu.]

Surûrî ve Şem‘î ‘alâ (علی) ma‘nâsına olan ber (بر) ile ‘araḵ ma‘nâsına olan xûy‘dan mürekkeb sanmışlardır, galaṭ itmişlerdûr.

Ber ṭıḇkest (برطبقت): Ṭıḇḵ arẓa vaẓ‘ olunmuşdur dimekdür. [112a] Ṭûsî, nazm:

باده از شرم لب لعل تو غرق عرقست	وجه گل پیش رخت هر چه بود درطبقت
---------------------------------	---------------------------------

[Şarap senin yakut dudağının utancından tere boğulmuş; senin yanağın karşısında gülün yüzü tıpkı olduğu gibi.]

Ber ṭıḇḵ koned (بر طبق کند): Ṭıḇḵı arẓa vaẓ‘ ider dimekdür. Âşefî, nazm:

می خواست ماه چاره را بر طبق کند	رخسار او در آئینه عرض جمال کرد
---------------------------------	--------------------------------

[Dolunayı tıpkı arz etmek istedi; onun yanağı aynada cemâlini gösterdi.]

Beṭ-i şerâb (بط شراب): Kalender. Hâfız:

صغیر مرغ برآمد بط شراب کجاست	فغان فتاد به بابل نقاب گل که کشید
------------------------------	-----------------------------------

[Elçi kuş geldi, şarap testisi nerede? Bülbul figâna düştü, gülün peçesini kim indirdi?]

Beṭ-i mey (بط می) Mişluhu nazm:

سائلی خسته دل بی بط می شد کباب	وه که کبابم چه سود ساختن اکنون ز بط
--------------------------------	-------------------------------------

[Gönlü yorgun Saili'nin şarapsızlıktan kebab oldu; şimdi ördekten kebab yapmanın ne faydası var.]

Bağdâd herâbest (بغداد خرابست): Ya'ni şikem gurusne est. Nazm [Büşhak]:

سر تا سر آفاق همه بوی کبابست	این با که توان گفت که بغداد خرابست
------------------------------	------------------------------------

[Baştanbaşa ufuklardan kebab kokusu geliyor; fakat kime denilebilir ki karnım açtır.]

Bağdâd herâb (بغداد خراب) *şikem gurusne* (شکم گرسنه): Karnı aç olana dirler.

Büşhak Et'ime, nazm:

بغداد خرابست از خراسان	معمور کنم به نام بغرا
------------------------	-----------------------

[Horasanda karnım açtır, onu boğra ile ma'mur etmeliyim.]

Begter (بگتر): Tahta cebe'dür. Nitekim zırha halka halka olanıdır.

Bu beytten zahirdür. 'Aşşâr, nazm:

ز تیر چار پره و ز گرز شش پر	سپر ها چون زره مغفر چو بگتر
-----------------------------	-----------------------------

[Dört kanatlı ok ve altı çivili topuzdan; siperler zırh, miğfer halka halka zırh gibi.]

Belâ gerdân (بلا گردان): Bezl ü fedâ aşlinda şadaqadur.

Belâ (صدقه تردّ البلا) (Sadaka belaları defeder) ma'nâsınadur. Muhteşem, nazm:

هر گه بخرامد بنازان قامت قتان تو	من هم به رقص آیم کنم جان را بلا گردان تو
----------------------------------	--

[Fitne koparan senin o boyun posun ne kadar nazlanarak yürürse; ben raksa tutulur canımı feda ederim.]

Beyâzî (بیاضی): Müntahab-i eş'âr-i divânî hilâfidur. 'Urfî, nazm:[112b]

که این قصیده بیاضی بود نه دیوانی	زمانه خواند و فلک بر بیاض دیده نوشت
----------------------------------	-------------------------------------

[Zamane okudu da felek gözün beyazı üzerine, bu kaside seçme (alıntı)'dır, divânî değildir diye yazdı.]

Pây nedâred (پای ندارد): “Kuvvet ve takati kalmamak.”

Berg rîzân (برگ ریزان): “Sonbahar.”

Bâd-i âb şukûfeşân (باد آب شکوفشان): “Ağlayan göz.”

Pâtâbe guşâden (پا تابه گشادن): “İkâmet etmek.”

Belâderî (بلادری): “Kadınların kendi yetenekleriyle yaptıkları süs eşyası.”

Be ter u hoşk (بتر و خشک): “Az-çok, iyi-kötü.”

Be çeşm kerde'em (بچشم کرده ام): Nişanlamışım diyecek yerde zarb iderler. Hâfiz:

بچشم کرده ام ابروی ماه سیمایی

[Ay yüzlü güzelin kaşlarını nişan almışım.]

Bâdrîş (بادریش): حماقت ve بلاهت

گفت بادریش این یارا نگر	قهقهی خندید و افشانید سر
-------------------------	--------------------------

[Kahkahayla güldü ve sırrı ifşâ etti; dedi ki bu dostun ahmaklığına bak.]

Gâh olur ki çüz'-i sâniyesini hâzîf iderler. Nazm[Mevlânâ]:

این سفر کردی و این تشویش بین	خنده ای زد زن که خه خه ریش بین
------------------------------	--------------------------------

[Kadın bir kahkaha attı ve dedi; bu sakalına gülesinin yaptığı yolculuğa ve katlandığı zahmete bak.]

Pâyân-i şeb-i siyeh sepîdest (پایان شب سیه سپیدست): Sonu neşe ve mutluluk olup başı gam ve üzüntü olacak mahalde zarb iderler.

پایان شب سیه سفیدست	در نومیدی بسی امیداست
---------------------	-----------------------

[Her ümitsizlikte bir ümit vardır; kara gecenin sonu ak gündür.]

Pâ mehor (پامخور): Aldanma. Sâib, nazm:

بس خانها که گل به تبسم خراب کرد	ای عندلیب پا مخوری ناگهان خموش
---------------------------------	--------------------------------

[Ey bülbül sessiz ol ansızın aldanmayasın; gül nice evleri tebessümle harap etti.]

Bâri (باری): Ma'nâ-yı temenniye mutazammin bir iddiadur ki Türkî'de daği "bâri" dirler.

Gâh olur ki şaşırma anlamı ifade ider. Hüsrev:

پی هر مستی باشد خمار می	درین اندیشه دل خون گشت باری
-------------------------	-----------------------------

[Her sarhoşluğun ardında şarab mahmurluk verir; bu düşünceden gönül kanla dolu bari!]

Be dest-i diğêr ber âmede (به دست دگر بر آمده): Soluna kalkmışsın diyecek yerde zarb iderler. Hâfız:

ز بامداد بدست دگر آمده	وظیفه می روزی مگر زیادت رفت
------------------------	-----------------------------

[Sabah ters yandan kalkmış; bugün meğêr günlük şarabı fazla kaçmış.]

Birişte (برشته): Bûryan. 'Urfî, nazm:

برشتی چون دلم در تابه عشق [113a]	فشاندی بر گلم شورابه عشق
----------------------------------	--------------------------

[Gönlümü aşk tavasında bûryan ettin; balçığıma aşkın tuzlu suyunu serptin.]

Pâ çenârî (پا چناری): Sâbit kadem, sahib temkin ma'nâsınadur.

Selim-i Tahrânî, der sıfet-i dırâht, nazm:

مسیحا از نشیمن خسته یاری	خضر در سایه او پا چناری
--------------------------	-------------------------

[Mesih hastaya yardım yerinde; Hızır da onun gölgesinde sâbit kadem.]

Velehu der şîfet-i çemen:

فراوان دیده ابر نوبه یاری	درین گلشن نسیم پاچناری
---------------------------	------------------------

[İlkbahar bulutu bu gülşende nesimin sâbit kadem oduğunu çok görmüş.]

Ber hem hored (بر هم خورد): Ya'ni birbirine dokuşub mükedder ve müşevveş olur dimekdür. Şâib, nazm:

برهم خورد از جوهر خود آینه صاف	حیرت زده از جنبش مژگان گله دارد
--------------------------------	---------------------------------

[Saf ayna kendi cevheriyle çarpışınca kirpiklerin hareketinden dolayı şaşırıp şikâyet eder.]

Perîşân nezer (پریشان نظر): Şaşkın ma‘nâsınadır. Şâib, nazm:

هرکجا آیینہ ای بر سر بازاری هست	با پریشان نظری بسکه بدم می شکم
---------------------------------	--------------------------------

[Kafamın çokça dağınık olması utancından; her bir pazar başında gördüğüm her aynayı kırarım.]

Bes ki bedem ya‘ni hacı şod. (utandı) Sıkâ: Ez bes ki bedem bedulfetem (çok utandığından ünsiyet kuramıyorum yani talihsizim.)

Pây der dest u dîde der destâr (پای در دست و دیده در دستار): Elinde asa ve başında gözlük olub ihtiyarlıktan kinâyedür.

Pes-i ser nemûd (پس سر نمود): İleri yollamak ma‘nasından kinâyedür. Şâib:

دلم ز بیم خزان می طپد خوشا گل رعنا	که در بهار پس سر نمود فصل خزان را
------------------------------------	-----------------------------------

[Gönlüm sonbahar korkusundan çarpıyor ne mutlu sana güzel gül; çünkü bahardan sonra sonbahar baş gösterdi.]

Bâ mâ pelâs (با ما پلاس): Bize de mi lo lo diyecek yerde zarb iderler.

هر دو دستش لا دراز و با ما نیز	با همه کس پلاس با ما نیز
--------------------------------	--------------------------

[Her iki elini uzatarak bize de uzandı; bütün herkesle eylendiği gibi bizimle de eylendi.]

Bâbü'l-bâ el-meksûre

Pîş destî kerd (پیش دستی کرد): Tîz tutdu. Câmi, nazm:

قتل من خواهد ز یکسو غم ز دیگر سو اجل	پیش دستی کن که نبود دست پیشین را بدل [113b]
--------------------------------------	---

[Bir taraftan gam bir taraftan ecel beni öldürmek istiyor; acele davran çünkü öncekinin bedeli yok.]

Sebuk destî (سبک دستی): Mişluhu Hüsrev:

گفتم کنم بتوبه سبک دستی ولی	دست صلاح در ته رطل گران بماند
-----------------------------	-------------------------------

[Dedim ki çabucak tevbe edeyim fakat salah eli, ağır şarap kadehinin dibinde kaldı.]

Bî tih (بی ته): Havşalasız. Muhteşem, nazm:

چاه زخداش ببین ای دیده و کاری مکن	کاندر ته دوزخ قند جان من بی ته دگر
-----------------------------------	------------------------------------

[Ey göz onun çene çukurunu gör başka iş yapma; zira istemesem de benim canım cehennem çukuruna düşecek.]

Bîd berg (بید برگ): Nîze “süngü, kargı”. Nizâmi, nazm:

درآمد ز بحر آن سر بید برگ	گشاده برو روزن درع و ترک
---------------------------	--------------------------

[O süngü denizden çıktı; zırhında ve miğferinde baca açtı.]

Bî rûstâ-yî ‘îd (بی روستایی عید): Kedersiz şefa. Kemâl-i Hocendî:

رقیب ای کاش از ما که چوماه روزه می شد گم	که تا بی روستایی عید می کردم بدجویان
--	--------------------------------------

[Keşke rakip, ayın bittiği gibi kaybolsa da gönlümce kedersiz bir bayram etseydim.]

Pîşânîdâr (پیشانی دار): Berk yüzlü. Selmân:

ابروی تو آن سیاه پیشانی دار	پیوسته به قصد من میان بسته بود
-----------------------------	--------------------------------

[Senin o berk yüzlü siyah kaşın daima bana kasdetmeye hazır idi.]

Saht pîşânî (سخت پیشانی) Mişluhu.

Câm-i Cem’de Evhaduddin-i Kirmânî der. Nazm:

جگرم خون شد از پریشانی	آه ازین جان سخت پیشانی
------------------------	------------------------

[Perişanlıktan ciğerim kanla doldu; bu çok cesur candan âh olsun.]

Yalnız *pîşânî*, *pîşânîdâr* (پیشانی دار) ma’nâsına gelür. Selmân, nazm:

غمزه و چشم تو شوخند ولی آمده اند	ابروان تو به پیشانی از ایشان برسر
----------------------------------	-----------------------------------

[Senin gamzen ve gözün şuhturlar fakat senin kaşların başın üzerinde onlardan daha cesur öne çıkmış.]

Pîş oftâd (پیش افتاد): *Serguzeşt* (سر گذشت) “serüven, macera” ma’nâsınadır. Hüsrev, nazm:

هر ساعت از مژگان خود خون دلم پیش او قند	زین رازمانده بخت بد اینست پیش افتاد من
---	--

[Kendi kirpiğimden her saat gönül kanı akar; kötü talihten bu sırdan kalan mace-ram budur.]

Pîş-i hod berpâ (پیش خود برپا): Hod-bîn. Vahşi zamanesi şu‘arası hakkında demiş-dür.

برابر مونس خاطر پس سر دشمن جانی	سراسر دزد ناشاعر تمامی پیش خود برپا [114a]
---------------------------------	--

[Bu şair olmayanların tamamı baştanbaşa hırsız ve bencil; bizim karşımızda dost (fakat) arkada düşman.]

Pîş res (پیش رس): Turfanda. Hâtıfî:

بود باغ را پیش رس اندگی	به میدان رسید از هزارش یکی
-------------------------	----------------------------

[Gideceği yere hepsinden önce yetişti, önce erişenin yani turfandanın kıymeti ziyade olur.]

Velehu

بود عزت پیش رس بیشتر	به منزل رسید از همه پیشتر
----------------------	---------------------------

[Hepsinden önce menzile vardı; izzet daha çok turfandanın idi.]

Pîşkâr (پیشکار): Hîdmet-kâr. Kemâl:

چه از پیشکار و چه از پیشوا

[İster hizmetçiden ister öncüden.]

Bî teref (بی طرف): Teng-havşala. Nazm:

وحشی باید که بر لب گیرد این بیمانه را	می ز رطل عشق خوردن کار هر بی طرف نیست
---------------------------------------	---------------------------------------

[Aşk kadehinden şarap içmek her havsalasızın işi değildir; asıl Vahşi bu kadehi dudağına almalıdır.]

Bî leb (بی لب): “Mahçup, utangaç.”

Pîş dest (پیش دست): Sadr nişin, “Güçlü, kudretli.”

Bî ser u pâ (بی سر و پا): Eḥvali bir mu‘ayyen vaz‘ olmayana dirler.

Bâbû'l-bâ el-maẓmûme

Pušt dâd (پشت داد): Firar itmek. Nazm:

مده تا توانی درین جنگ پشت	که زنده است سعدی که عشقش بکشت
---------------------------	-------------------------------

[Bu savaştan gücün yettiği kadar kaçma; zira Sa‘di canlıdır ama aşk onu öldürdü.]

Bucul (بجل): Bâ-i ‘Arabi ve cim-i ‘Arabi ile “âşık” dedikleri ustuhân(استخوان)’dur.

قمارباز بت من ببین چه سان شده ام	چو شش بجل ز غمت مشیت استخوان شده ام
----------------------------------	-------------------------------------

[Benim kumarbaz güzelim gel gör ki nasıl olmuşum; senin gamından altı âşık gibi bir avuç kemik olmuşum.]

Pur bâr (پر بار): Zen-i hâmil. Hilâlî, der kem horden, nazm:

زن پر بار باشد مرد پر خوار	کزو صد ناخوشی زاید بیک بار
----------------------------	----------------------------

[Obur erkek hamile kadın gibi olur; zira ondan bir anda yüzlerce kötülük çıkar.]

Purkâr (پرکار): Şan‘atda kâmil ve mâhir.

طیب محتشم در عشق پرکاریست کز قدرت	بالماس جفا خوش می کند داغ نمک سودش
-----------------------------------	------------------------------------

[Doktor Muhteşem aşkta mahirdir, zira kudretten cefâ elmasıyla tuz basılmış ya-rayı iyileştiri.]

Vaḥşî, nazm:

نخستین کاردان استاد پرکار	نمی جنباند از جا پای پرگار
---------------------------	----------------------------

[İş bilen ve çalışkan en iyi üstad pergelin ayağını yerinden kımıldatmaz.]

Şan‘at-i şîvede mâhir olan maḥbûblara *hubân-i purkâr* (خوبان پرکار) dirler.

Vaḥşî, *Hüsrev Şîrîn*’de der:

بتان کاردان خوبان پرکار	در آغاز وفایارند و خوش یار[114b]
-------------------------	----------------------------------

[İş bilen güzeller ve işveli sevgililer başta vefalı ve güzel yar olarak görünürler.]

Gamze-i purkâr (غمزه پرکار) da bu ma‘nâyadır. Muhteşem, nazm:

ساغر زده می آیی و کیفیت مستی	از غمزه صید افکن پرکار تو پیداست
------------------------------	----------------------------------

[Kadeh tokuşturmış geliyorsun, sarhoşluk hali senin becerikli avcı gamzenden apaçık görünüyor.]

Pur kerde pey (پر کرده پی) Aşmîş yürütmüş. Zuhûrî, nazm:

بیای نواساز پر کرده پی	زخویشم تهی ساز بردار نی
------------------------	-------------------------

[Ey aşmîş çalgıcı gel neyi al beni boşalt.]

Puşt germî (پشت گرمی): Arka vermek.

اجل که شیوه او بیگنه کشیست مدام	پشت گرمی آن غمزه می کند کاری
---------------------------------	------------------------------

[İşi günahsız öldürmek olan ecel; o gamzenin arka çıkmasıyla iş yapar.]

Puştî daği bu ma'nâyadur. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

چو مطرح ارچه که افکنده ایم و بی سپریم	پشتی تو چو مسند شویم سینه فراز
---------------------------------------	--------------------------------

[Gerçi sipersiz ortaya atıldık; senin desteğin bize dayanak olunca göğsümüz kabarıklar olur.]

Bu 'l- 'aceb (بوالعجب): Hokkabâz. Nazm:

عشق چو آن حقه و آن مهره دید	بوالعجبی کرد بساطی کشید
-----------------------------	-------------------------

[Aşk o okkayı ve o mühreyi görünce hokkabazlık yaptı; bir segi serdi (tuzak kurdu).]

Bûk (بوک): Reca ma'nâsına ismdür ki بود که 'niñ muheffefidür. Ekseriyya مگر lafzı aña 'atf-ı tefsiri şuretinde irâd idüb بوک مگر dirler. Selmân:

رفت بر بوک و مگر عمر تو سلمان چه کنم	کار دنیا همه بر بوک و مگر می گردد
--------------------------------------	-----------------------------------

[Ey Selman senin ömrün "ola ki" ve "meğer" ile geçti; ne yapsam dünya işi tamamen "ola ki" ve "meğer" ile döner.]

Bâbû't-tâ el-meftûha

Tâ (تا): Gâh olur ki ma'nâ-yı ta'accüb ifade ider. Lisân-i 'Arabi'de olan tâ-yi ta'accüb gibi. Şâhî, nazm:

نخل قدت که آب گل و یاسمن بریخت	تادر کدام آب و هوا حاصل آمده است
--------------------------------	----------------------------------

[Gül ile yaseminin şerefini düşüren senin hurma gibi olan boyun acaba hangi su ve toprakta yetişti.]

Diğer, Câmî, nazm:

خاطر من سوی او تا خاطر او سوی کیست	من پس زانوی غم تا یار همزانوی کیست [115a]
------------------------------------	---

[Ben gam dizinin arkasındayım acaba sevgili kimin bacağında; benim gönlüm ondan taraf acaba onun gönlü kime taraf.]

Diğer:

دل ز دستم شد و نیامد باز	تا بدست که مبتلی شده است
--------------------------	--------------------------

[Gönlüm elimden çıktı bir daha gelmedi; acaba kimin elinde belaya tutulmuş.]

Terkeş riht (ترکش ریخت): Mağlub oldu. *Ser-endâht* ma'nâsına. Sa'dî, nazm:

چو دانست کز خصم نتوان گریخت	بناکامی او نیز ترکش بریخت
-----------------------------	---------------------------

[Hasmından kurtulamayacağını anlayınca ister istemez mağlub oldu.]

Terkeş bileğîñ ok tutan tarafıdır. Nitekim denilmiştir:

کشیدند رستم دلان زمان	ز ترکش خدنگ وز قربان کمان
چو ترکش ز هر گوشه قربان جنگ	تهی از کمان گشت پر از خدنگ

[Zamanın Rüstem yüreklipleri bilekten ok, yay kabından yayı çıkardılar.

Savaş meydanının her köşesinde bilek gibi yay kabı; yaydan boşaldı okla doldu.]

Aşlı tîr ve kîş'dir. *Terkeş* kıbûr didükleri değil idüğü nitekim meşhurdur. Bu beytten zâhirdür. Hâtîfî, nazm:

یکی بست ترکش به جهد و شتاب	برا راست بال آن شکار عقاب
----------------------------	---------------------------

[Biri cehd ve acele ile bilekle yayı gerdi; o avcı kartala doğruca attı.]

Kemâl Paşazâde merhûm, *terkeş* kıbûr'dur. Nitekim nazm:

غمی شد دلش ساز بنجیر کرد	کمر بست و ترکش پراز تیر کرد
--------------------------	-----------------------------

[Canı sıkıldı, avlanmayı arzuladı; kemerini bağladı ve okluğu okla doldurdu.]

Demiştir, işabet itmemiştir. Bu beytde ol mudde'âya delâlet yoktur.

Ten dâd (تن داد): Monḳâd oldu demekdür.

بردم گمان که هست میان ترا کنار	اما کجا میان تو تن در گمان دهد
--------------------------------	--------------------------------

[Zannettim ki senin belinde kemer vardır; fakat heyhat! senin belin kemana teslim olmaz.]

Selmân, nazm:

تن ده برضا آنچه قضا بر تو نوشت است	از تو نشود دفع بتعوید و حمایل
------------------------------------	-------------------------------

[Kader sana ne yazdıysa ona razı ol; sana gelecek olana muska ve dua engel olmaz.]

Ten furû dâd (تن فرو داد). Mişluhu, Evhadî:

سر ز ناچاری بر آورده به بی سامانی	تن ز ناکامی فرو داده بدشمن کافی
-----------------------------------	---------------------------------

[Çaresizlikten düzensizliğe baş koymuş; mutsuzluktan tenini tamamen düşmana teslim etmiş.]

Ten nihâd (تن نهاد): Daḥi bu ma‘nâyadur. Selmân:

قاضی چرخ می زند بی گنهم ز حد برون	من چه کنم نهاده ام تن به قضای آسمان
-----------------------------------	-------------------------------------

[Felek kadısı hadsiz hesapsız ben günahsız dövyüyor; ne yapsam teni gök kaderine teslim etmişim.]

Ten zed (تن زد): Şuşdu. Enverî:

امروز روز عید تو در شهر تن زدی [115b]	فردا ترا چه گوید دستور شهریار
---------------------------------------	-------------------------------

[Bugün bayram günü sen şehirde susup kalmışsın; yarın sana Şehriyar'ın veziri ne diyecek.]

Teşt-i û ez bâm oftâd (تشت او از بام افتاد): Sırrı duyulup rüsvây oldu diyecek yerde zarb iderler. Hilâlî, nazm:

تشت شهزاده چون ز بام افتاد	آن صدا در میان عام افتاد
----------------------------	--------------------------

[Şehzade'nin kirli çamaşırı ortaya çıkınca; o ses halk arasında yayıldı.]

Tâbdân (تابدان): Pencere camı. Nazm:

تا در آید آفتاب دولتش روزی ز در	تابدان را ماند در بر چشمهای انتظار
---------------------------------	------------------------------------

[Onun devletinin güneşinin bir gün kapıdan içeri girmesi olayı; bekleyen gözlerin önündeki pencereye benzer.]

Târîkeş (تارکش): Medde-i zerger (Başın arka kısmı). Nazm:

شاه بخشنده قدرخان معظم که تیر	سینه دشمن چون تارکش زرگر کرد
-------------------------------	------------------------------

[Cömert ve muazzam Şah Kadir Han'ın oku düşmanın göğsünü kuyumcunun meddesi gibi yaptı.]

Tercumân (ترجمان): Pîşkeş. Hâtıfî:

بی تو ره زانو از نانش کشید	که در پیش خان ترجمانش کشید
----------------------------	----------------------------

[Sensiz onun ekmeğine giden ayak yolunu kapattı; zira Han'ın karşısında pîşkeş (vergi) aldı.]

هدیه الرجل ترجمانه [Kişinin hediyesi pişkeşidir.] kelâmından mâ'hûz olsa olur.

Teng-rûy (تنگ روی): Yüzü yufka. Kemâl-i İsfehânî:

حق بگویم همه کس را در روی	گرچه از آب تنگ روی ترم
---------------------------	------------------------

[Yüzüm sudan daha yufka olsa da herkesin yüzüne karşı hakkı söylerim.]

Ten-çeşm (تنگ چشم): Aç gözlü. Hâfız:

عاشقان را گر در آتش می سوزد لطف یار	تنگ چشمم گر نظر در چشمه کوثر کنم
-------------------------------------	----------------------------------

[Sevgilinin lütfu aşıkları ateşte yaksa da eğer gözüm Kevser çeşmesine takılırsa aç gözlü olayım.]

Tehî çeşm de bu ma'nâyadır. Hüsrev:

وقتی غباری ز آستان بفرست سوی چاکرت	تا کی تهی چشمی کند با دیده ام خاک درت
------------------------------------	---------------------------------------

[Bir vakit kendi eşiğinden bir toz ben hizmetçine gönder; senin kapının toprağı daha ne zamana kadar bana karşı aç gözlülük yapacak.]

Teng-şerâb (تنگ شراب): Şarab içmeğe tahammülü olmayan. Baba Naşîbî, nazm:

آخر حسن آن صنم راه زد این خراب را	بوی بس از می کهن پیر تنگ شراب را
-----------------------------------	----------------------------------

[O sanemin güzelliği sonunda bu sarhoşu vurdu; bayağı eski şarabın kokusu şarap içmeye tahammül etmeyen bu ihtiyarı etkiledi.]

Tehî-pây (تهی پای): Yügrük, “yalın ayak.” Nizâmî der tevḥîd-i bârî, nazm:

و هم تهی پای بسی ره نوشت	هم ز درش دست تهی باز گشت [116a]
--------------------------	---------------------------------

[Ve hem yürüyerek çok yol katetti hem onun kapısından eli boş döndü.]

Tehî-dev (تهی دو): Mişluhu. Câmi:

دورم براه غمت از غبار غیر تهی	بجست وجوی تو چون من کسی تهی دو نیست
-------------------------------	-------------------------------------

[Gayret endişesiyle senin gam yolunda koşarım; seni aramada benim gibi yürüyen kimse olmaz.]

Teng-şekker (تنگ شکر): Bâr şeker ve şeker-i bisyâr.

Teng-ḥavşala (تنگ حوصله): Ân ki esrâr u eḥvâl maḥfî netevân dâşt.

Bâbü't-tâ el-meksûre

Tîrek zed (تیرک زد): Fışkırdı çıktdı. Suyun fışkırıp çıkması gibi. Hâtıfî:

ز خونی که تیرک زد از فرقها	یلاترا برافروخت پر کلاه
----------------------------	-------------------------

[Başlardan fışkıran kan, kahramanların miğferlerini fırlattı.]

Tîre geşt (تیره گشت): Kâsavetlendi. Bu ta‘bîr Türkî’de de vardır. Kâsavetde olmakdan kırarıma ile ta‘bîr iderler. Câmi, nazm:

تیره تا گشته دست او گیرد	عذر او را به لطف پیذیرد
--------------------------	-------------------------

[Kasvetlendiğinde onun elini tutar; onun mazeretini lütufla kabul eder.]

‘Acem “kâsavetdeyim” diyecek yerde ام در تیره dirler. Selmân:

در تیره ام باد که آمد سویت	وز شانه که دست می زند در مویت
----------------------------	-------------------------------

[Sana doğru geldi diye rüzgârdan kasvetliyim, senin saçına el sürer diye taraktan endişeliyim.]

Tîr-i pertâbî (تیر پرتابی): Uzağa atılan ok. Hâfız, nazm:

به بال و پر مرو از ره که تیر پرتابی	هوا گرفت زمانی ولی به خاک نشست
-------------------------------------	--------------------------------

[Yürürken kol kanat çırpma çünkü atılan ok da bir zaman havalandı fakat yere düştü.]

Tîr-i hâkî (تیر خاکی): Nişâna atılan ok. Hocendî, nazm:

تیر خاکی نبود رسم که دور اندازد	خاکیم من ز خودم دور مینداز چنین
---------------------------------	---------------------------------

[Nişan okunu uzağa atmak gelenek değil; ben topraktanım beni kendinden bu kadar uzağa atma.]

Bâbü't-tâ el-maẓmûme

Tû be gerden ħurd (تو بگردن خرد): Sen şu hâlinle dimekdür. Nazm:

پدرت کرد بود مادر کرد	چون تو شاعر شدی به گردن خرد
-----------------------	-----------------------------

[Baban Kürd idi annen de Kürd; sen bu halinle şair mi oldun.]

Ĥarf-i şâ bu lisânda olmayan ĥurûfdandır.[116b]

Bâbü'l-cîm el-meftûĥa

Çâr tekbîr berû zed (چار تکبیر برو زد): Andan ferâġ eyledi. Aña *pošt pâ âvordenî* (پشت پا آوردی) dimekdür.

Murâd meyyit nemâzında olan *Çâr tekbîr* (چار تکبیر)'dür. Metrûkî ĥükm-i emvâtda ħomak maẓşûddur. Hâfız:

من همان دم که وضو ساختم از چشمه عشق	چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست
-------------------------------------	-------------------------------------

[Ben aşk çeşmesinden abdest alınca her ne varsa hepsine dört tekbir aldım.]

Bu ta'bîr lisân-i 'Arabî'de de vardır. Şeyĥ 'Abdü'l-ĥâdir Geylânî demişdür.

Nazm:

کبر علی العلم ولا ترمه	و خل الی الجهل مثل هایم
------------------------	-------------------------

[İlim üzerine dört tekbir getir fakat atma onu; Ebû Cehil'i de Hâyim gibi sev.]

Çâr tekbîr berû goft (چار تکبیر برو گفت): Mişluhu, 'Aşşâr:

بنه بر هفت دوزخ هفت زنجیر	بگو بر هشت جنت جار تکبیر
---------------------------	--------------------------

[Yedi cehennemini yedi zincirle kapat; sekiz cennete de sekiz tekbir getir.]

Câme ber kıadeş teng âmed (جامه بر قدش تنگ آمد): Daraldı, muğtarib oldu demekdür,

Âşefî, nazm:

هر که آن یوسف گل پیرهن انداخت قبا	جامه بر قدّ عزیزان دگر آمد تنگ
-----------------------------------	--------------------------------

[O gül rengi gömlekli Yusuf'un cübbesini her kim atarsa; başka sevgililer muzdarib olur.]

Câme der nîl zed (جامه در نیل زد): Mâtem kerd “mâtemli olmak”. Câmî:

ز مصر ارچه او گوش تحویل زد	که مصر از غمش جامه در نیل کرد
----------------------------	-------------------------------

[Her ne kadar Mısır'dan ayrılmayı ilan ettiyse de; Mısır onun üzüntüsünden mateme oturdu.]

Câme der ancâ nihâd (جامه در آنجا نهاد): Ya‘ni der âncâ merd-i mu‘ayyen “یعنی ”در آنجا مرد معین” nazm [Hâfız]:

شد دلق مرقع کرد باده شادیم	آخر بسر کوی مغان جامه نهادیم
----------------------------	------------------------------

[Yamalı elbisemiz şaraba rehin oldu; yine de mutluyuz sonunda elbisemizi moğların yurduna koyduk.]

Çeşmeş çehid (چشمش چهد): Gözü seğirdi.

جان من می رقص از شادی مگر یار آمده است	می چهد چشم همانا وقت دیدار آمده است
--	-------------------------------------

[Canım raks ediyor yoksa yar mı geldi; gözüm seğiriyor bizzat görüşme zamanı gelmiş.]

Çeşmeş perîd (چشمش پرید): Misluhu, Âşefî:

در گلستان چو نسیم تو دزیدن گیرد [117a]	چشم نرگس بسر سبزه پریدن گیرد
--	------------------------------

[Gülistanda senin havan esince çimenlikteki nergisin gözü patladı.]

Çeşm ra âb dâd (چشم را آب داد): Gözünü nurlandırdı.

بیا کز گل ز جان چشم جهان بین را دهم آبی	بگلزار جهان بهر چه آوردند ما را
---	---------------------------------

[Gel ki dünyada gül den basiretli gözümüze bir nur verelim; dünya gülzarına bizi niçin getirdiler.]

Çâr-hâye (چارخایه): Haddinden ziyâde hareket iden. Ümîdî, nazm:

پیرانه سر که قد امیدى دو تا شده	از چارخایگی دوسه جا کدخدا شده
---------------------------------	-------------------------------

[Bu yaşlı başla ümit boyu katlanmış; çok hareketten iki üç yerde kethodâ olmuş.]

Câm-i hilâlî (جام هلالی): Şarâb içecek zarf-i mahşûsuñ ismidür. Hilâle teşbîh idüb ol ma'nâyı ifade içün âhîrine bir yâ-i nisbet ziyâde itmişlerdür. Hâfız:

عشق من با خط مشکین تو امروزی نیست	دیرگاهست کزین جام هلالی مستم
-----------------------------------	------------------------------

[Benim senin misk kokan hattınla olan aşkım bu bir günlük değildir; uzun süredir hilâlî kadehle sarhoşum.]

Bu câm (جام)'a کشتی و زورق dañi dirler. Nitekim meşhurdur.

Câme-i dâl u gul (جامه دال و گل): Bir nev' kaçınıñ zemini dâl ve gul nağşıdır.

Nizârî, nazm:

نباشد جامه دال و گل شامی هوس ما را	که بر تن نعل و داغ حسرت در تو بس ما را
------------------------------------	--

[Dal ve gül elbisesi hevesimizi mutlu edecek değildir; zira tenimize senin nalının mührü ve derdinin hasretinin damgası kâfidir.]

Cân dirâzî (جان درازی): 'Ömür uzunluğu. Selmân, nazm:

از بهر جان درازی تو ساکنان خاک	بگشاده دستها همه چون سرو چون چنار
--------------------------------	-----------------------------------

[Senin ömrünün uzaması için yeryüzü sakinleri hepsi selvi ve çınar gibi dua için ellerini açmışlar.]

Cân girov û câme girov (وجان گرو و جامه گرو): Can ve baş fedâ diyecek yerde zarb iderler. Tûsî:

جان و تن رهن می ناب کن از من بشنو	مثل اینست دلا جان گرو و جامه گرو
-----------------------------------	----------------------------------

[Can ve ten saf şaraba rehindir; bu meseldir benden duy ey gönül, can da elbise de rehindir.]

Çepânî (چپانی): Cim-i Fârisî ve bâ-i Fârisî-yi müşeddede ile nekbetî ve ƣallâşî.

Vahşî:

ز عریانی بود در جامهٔ رندان چپانی	بهر جا سحرساز و نکته پرداز نیست در عالم
-----------------------------------	---

[Dünyada her yerde bir sihirbâz şair ve nüktedan vardır; rindlerin elbisesinde çıplaklıktan bir hile vardır.]

Çedâr (چدار): Cim-i Fârisî ile köstek. Muhteşem, nazm:[117b]

فلک چدار کند دست و پای توسن خود	وگر که بزمگه عیش طول شب خواهی
---------------------------------	-------------------------------

[Ve eğer eğlence meclisinde gecenin uzamasını istiyorsan felek de kendi vahşi atının eline, ayağına köstek yapar.]

Cergeh (جرگه): Cim-i ‘Arabiyle şeyyâdlar halkısı. Hâtıfî:

همه جرگه آرای آن صیدگاه	مقدم نشینان در گاه شاه
-------------------------	------------------------

[Şahın dergâhının önde gelenlerinin hepsi o av alanının halkasıdır.]

Çeşm derîde (چشم دریده): Yüzü gözü açılmış. Hâfız:

چشم دریده ادب نگاه ندارد	شوخی نرگس نگر که پیش تو بشکفت
--------------------------	-------------------------------

[Nergisin küstahlığına bak ki senin önünde açıldı; utanmaz, edebi gözetmiyor.]

Nitekim *dehân derîde* bulduğun söyleyen ma‘nâsınadır. Şehîdî, nazm:

تنگ دهان شکر لبان مرهم آن چراخند	گر ز دهان دریده زخم زبان خورد کسی
----------------------------------	-----------------------------------

[Küçük ağızlı ve şeker dudaklılar o çerâğın merhemidirler; bir kimse için ki eğer ağızı gevşekten ona dil yarası gelir.]

Çeşm (چشم): Ümid. Hâfız, nazm:

چشم انعام مدارید ز انعامی چند	چشم دارم که به جاه از همه افزون باشی
-------------------------------	--------------------------------------

[Birkaç hediyeyle da bağış ümit etmeyin; ümit ederim ki makam açısından hepsinden daha fazla olasın.]

Aşlı چشم امید’dür. Kisret-i işti‘mâl ile muzâfun ileyh hâzıf olunmuştur.

Çeşmâr (چشمار): Zenân-ı ‘Acem’de ‘arûsdan zehr-i çeşm def’ için peydâ itdikleri peykerdir ki bir sebûya gül-güne ve âb-ı zerle ruhsâr-ı ‘arûsa nezîr bir şûret-i dil-peżîr taşvir idüb elbise-i fâhire giydürüb envâ‘-i cevâhir ile müzeyyen kılub ‘arûsu görmek

isteyenlere evvel anı gösterürler idi. Ba‘dehu ol peykeri bâlâ-yı bâmıdan pertâb idüb bu niçe şikeste olur ise çeşm-i bed de böyle şikest olsun dirler idi. Eğer düğün şahibi ağniyâ’dan ise yağmâgerân için derûn-i sebûya sîm u zer, fuķarâdan ise çerez u çemen ķorlar idi. Şeyh Sa‘di, nazm:

چو چشمار آن که خورند از تو سیر	که از بام پنجه گرافتی به زیر
--------------------------------	------------------------------

[Kukla gelin gibi senden yiyip doyarlar; ama bir zaman da olur ki yüksekten düşersin.]

Çeşm-i ferengî (چشم فرنگی): Gözlük. Nazm:

ز بهر دیدن روی تو روز و شب حمام	هزار چشم فرنگی نهاده بر سر بام
---------------------------------	--------------------------------

[Güvercin senin yüzünü gece gündüz görmek için damın başına binlerce gözlük koymuş.]

Çenârî ve kedûyî (چناری و کدویی): İki nesnenün beyinde [118a] münâsebet olmadığın beyânda zarb iderler. Kemâl-i Hocendî, nazm:

بد خواه تو خود را به بزرگی چو تو داند	لیکن مثلست این که چناری و کدویی
---------------------------------------	---------------------------------

[Düşmanın büyüklükte kendini senin gibi sayar; fakat kabağın çınara karşı durması darbimeseldir.]

Bu beytde bu mesele telmiḥ kaçd olunmuştur. Hüsrev, nazm:

کد و در صحن بستان جست باری	که جوید سر بلندی با چناری
----------------------------	---------------------------

[Kabak bostanın ortasında birden sıçradı, büyüdü; zira çınardan daha uzun olmak istedi.]

Maķşûd, çınârla kedû beyinde olan münâzara-i ḥâliyyeye işaretdür ki bir çınaruñ dibine bir kedû dikmişler. Neşv u nemâda olan sür‘at-i cibiliyyesi muķtezâsınca bir kaç gün içinde kıadd-i bâlâ çeküb çenâra berâber olub zebân-ı kinâye beyân ile bu ma‘nâ-yı çenâre iş‘âr ider. Çenâr daḥi cevâb virüb dir ki sür‘at-i cibiliyye ḥasebi ile bir kaç gün içinde kıadd-i bâlâ çeküb bana müsâvi olmak ol kıadar düşvâr değüldür. Hûner şedâyd-i rûzgâra ṭayanub sâbit kıadem ve ber-ķerâr olmaķdur. Fi’l vâķi‘ didüğü gibidür. Mısrâ‘:

آن که ناگاه کسی گشت به جایی نرسد

[Biri aniden bişey oldu mu biryere ulaşmaz.]

Ceng-i zergerî (جنگ زرگری): Türkî’de “kaşşâb cengî” didükleridür.

Muhteşem, nazm:

گردد ای بت تا یکی زین جنگهای زرگری	از تو ضایع ناوک بیداد و از من دود آه
------------------------------------	--------------------------------------

[Ey güzel ne zamana kadar bu kasap cengi devam edecek; sen zalim oku zâyî edersin ben de âh dumanı.]

Cevâb (جواب): Nazîre-i şî‘r. İsfehânî:

مطلع انوار حسنت آن رخ چون آفتاب	مطلعی گفتم بدین خوبی که می گوید جواب
---------------------------------	--------------------------------------

[Senin güzelliğinin doğuşu o güneş gibi yanaktır; ben böyle güzel bir matla beyit söyledim, kim cevabını söyler.]

Çevgânî (چوگانى): Şol atdur ki nakl edildiği vaktda ayakdan hem tuda. Câmî, nazm:

سر بنه در ره چوگانی شاه	بوکه یک بار کند بر تو نگاه
-------------------------	----------------------------

[Şâhın çevgânının yoluna baş koy; ola ki bir kez sana baksın.]

Aşlı *esb çevgânî*’dür. Hâfız, nazm:[118b]

اسب چوگانی چرخ رام شد در زیر زین	شهبوس را چون به میدان آمدی گویی بزن
----------------------------------	-------------------------------------

[Feleğin çevgân atı eger altında sana râm olduysa; ey şahsuvar meydana varınca topa bir vur.]

Çehre goşâ (چهره گشا): Nakḳâş. Selmân:

ورق دفتر نقاش فرو شد که کنون	باد بر هر طرفی چهره گشای دارد
------------------------------	-------------------------------

[Nakkaş defterinin sayfası kayboldu zira şimdi; rüzgâr her tarafta nakkaşlık yapar.]

Çeşm sūzenest (چشم سوزنست): Ey teng est.

Çevgân-i moze’fer (چوگان مزعفر): Mâh-i nov “Yeni ay”.

Curre bâz (جره باز): Bâz-i sefid.

Cân bedestâr çe dehem (جان بدستار چه دهم): Cân be hediye u şükrâne dehem “min-nettarlık”.

Çetr-i kohlî (چتر کحلی): Âsumân.

Çeşm şeb bîmârî (چشم شب بیماری): Çeşm bidâr “uyanık olmak”.

Câyî ân dâred (جای آن دارد): Yerindedür dimekdür. ‘Urfî, nazm:

گر نگفتم نام ممدوح اندرین مدح ای حسود	جای آن دارد دیده خود را چو بخت خود به خواب
---------------------------------------	--

[Ey kıskanç methettiğimin adını methiyede söylemediysem sana düşen gözünü talihin gibi uyutmaktır.]

Câmî:

زخم او جای درون جان دارد	گر کنم ناله جای آن دارد
--------------------------	-------------------------

[Onun yarası canın içide yer etmiş; eğer inlersen bu revadır.]

Cebîn-i kazâ (جبین قضا): Ardına bakmak. Tâlib, nazm:

نظرکنان بتو خواهم نهان شد از نظرت	جبین قضا سفری اختراع کردم
-----------------------------------	---------------------------

[Benim sana bakma isteğim senin gözünden gizli kaldı; arkaya bakmak önümde bir yolculuk icad etti.]

Çoğor (چگر): Cim-i ‘Acemi ile گرد dimekdür. ‘Urfî, nazm:

در چاشتهگه از شبم گل کرد نشانت	آن باد که در هند گراید چگر آید
--------------------------------	--------------------------------

[Sabah gülün şebnemi seni neşeli yaptı; Hindistanda rüzgâr eserse saz sesi gelir.]

Câme kebâ kerd (جامه قبا کرد): Çâk-i geribân (چاک گریبان) eyledi diyecek yerde zarb iderler. ‘Urfî:

ای دل کلاه کج نه و بر یاس تکیه زن	کت جامه امید قبا در روزگار
-----------------------------------	----------------------------

[Ey gönül eğri külah tak ve yas tut; zira ümit elbisesi senin için bu dönemde yırtıktır.]

Câme kebâ (جامه قبا), *Câme çâk* (جامه چاک) dimekdür. Hâfiz: [119a]

همچو حافظ به خرابات روم جامه قبا	بوکه در بر کشد آن دلبر نو خاسته ام
----------------------------------	------------------------------------

[Hâfız gibi meyhaneye yırtık elbiseyle giderim; ola ki o yeni yetmiş dilber beni kucağına alır.]

Çehre şod (چهره شد): Mukâbil şod “karşılaşmak, yüzyüze gelmek” Selîm, nazm:

چو گل رعنا رخس بالا هر جا چهره شد	رنگ روی زر من هم پشتی او می کند
-----------------------------------	---------------------------------

[Uzun yanağıyla ra'nâ gül gibi her yerde karşıma çıktı; benim sararmış yüzümün rengi ona destek veriyor.]

Çeşm siyâh kerd (چشم سیاه کرد): Göz karartdı demekdür. Şâdîkî, nazm:

چشم سیاه کرده بتیر تو داغ ما	داند که بی فتیله نسوزد چراغ ما
------------------------------	--------------------------------

[Senin okun bizim yaramızın gözünü karartmıştır; bizim çerâğımızın fitilsiz yanmayacağını bilir.]

Çâçî (چاچی): Meşhed didükleri şehrdür. *Kemân-i çâçî* aña nisbetdür. Kezâlik çînî-i çâçî dirler. Ol şehirde İznîk gibi çini kârhâneleri vardır.

Bâbü'l-cîm el-meksûre

Çînî nevâz (چینی نواز): Fincan cilâlayıcı ber bet nevâz gibi. Zuhûrî, nazm:

ز غلغل صراخیست چینی نواز	دهان قدح ماند از خنده باز
--------------------------	---------------------------

[Sürahinin fokurtusundan fincan cilalanır; kadehin ağzı gülmekten açık kalır.]

Çi zeng (چه زنگ): Ne fâida, ne hoş, ne leîâfet.

Çi belâ (چه بلا): Hadden efzûn ne ziyâde demekdür. ‘Urfî, nazm:

Hekîm Şifâyî:

ناخن فکر بکف تیره تیر است مرا	کمر کوه سخن را چه بلا کوه کنم
-------------------------------	-------------------------------

[Fikir tırnağı benim sıkı okumun ucundadır; söz dağının kayası için haddinden fazla dağ delenim ben.]

Bâbü'l-cîm el-mazmûme

Çûb-i kablege (چوب قیلغه): Siyâset olunacak kazuk. Şerîf-i Tebrîzî, nazm:

بچوب قیلغه کوقاق شو که تا گویند	بلند مرتبه مستوفی باس تحقاق
---------------------------------	-----------------------------

[Siyaset çubuğunu çak ki desinler hakkıyla üstün mertebeli vezir oldu.]

Çûbek-zen (چوبک زن): Pâs-bân ya'ni maḥalle bekçisidür. Hâḳânî, nazm:[119b]

چوبک زن بام تست گردون	با این همه دیده های بیدار
-----------------------	---------------------------

[Felek bütün bu uyanık gözleriyle senin evinin bekçisidir.]

Bâbü'l- ḥâ el-meftûḥa

Gerçi bu lisânda ḥarf-i ḥâ yokdur, lakin lisân-ı 'Arab'ın sâyir elsineden faẓl u riçḥânı ve imtiyâz u şânî olmağın 'Acem bu lisândan ba'zı elfâz aḥz idüb isti'mâl ider ve terkiplerden cüz kırlarlar ve gâh olur ki bilâ-ta'ğyîr kelime-i 'Arabiyyeyi ta'cîm iderler. Nitekim meẓkûr olsa gerekdür.

Hâl kerd (حال کرد): Şevke gelüb sema' eyledi dimekdür. Nazm:

مجنون بر اوج قرص قمر دید و حال کرد	گویا کماج لیلی خیمه خیال کرد
------------------------------------	------------------------------

[Mecnun zirvede ay cürmünü gördü, sema etti; sanki Leyla'nın çadırının kavisini hayal etti.]

Behâl der âmed (بحال در آمد): Mişluhu

مگو که در حرکت سرو از شمال در آمد	چو دید قامت تو در چمن به حال در آمد
-----------------------------------	-------------------------------------

[Selvinin şimal rüzgârından dolayı hareket ettiğini sanma; çimende senin buyunu görünce semaa geldi.]

Helḳe ber der zed (حلقه بر در زد): Muẓtarib eyledi diyecek diḳḳatde isti'mâl olunur.

Selmân:

چشم او هر لحظه مستان را بهم بر می زند	سوز عشقش عاشقان را حلقه بر در می زند
---------------------------------------	--------------------------------------

[Onun gözü her an sarhoşları birbirine katar; onun aşkının yangını âşıkları ızdıra-ba sokar.]

Diğer:

نیم شب سودای زلفش حلقه بر در می زند	حلقه دیوانگی زد عقل و راهی در گرفت
-------------------------------------	------------------------------------

[Gece yarısı onun zülfünün sevdası gönlü ızdıraba soktu; akla delilik halkasını bağladı ve yola çıkıp gitti.]

Hâzır kândil bâş (حاضر قندیل باش): Başîret üzere ol diyecek yerde zarb iderler.

Nitekim Şeyhî pend idüb Nesîmî'ye demişdür. Nazm:

گر به سفر می روی از حلب اندیشه کن	ور به حلب می روی حاضر قندیل باش
-----------------------------------	---------------------------------

[Yolculuğa çıkacaksan Halep hakkında iyi düşün; ve eğer Haleb'e gidiyorsan gözünü dört aç.]

‘Akîbet Nesimî’nin Halep’te berdâr olduğu meşhurdur.

Hâl (حال): Gûybâzların meydanı ve kâtibî dir ki meydanda olan [120a]kazıkları iki milin arasındur. Hürsev, nazm:

دو میدان دار تک می زد به دنبال	شده سر گشته همچون گوی بی حال
--------------------------------	------------------------------

[İki meydan boyunca arkadan vurdu; top gibi şaşkın halsiz düştü.]

Buna در هوی da dirler. ‘Aşşâr:

روان بر بود از شاه جهان گوی	چو بادش برد یک سر تا بدر هوی
-----------------------------	------------------------------

[Cihan şahının vurmasıyla yuvarlanıyordu; çünkü rüzgâr onu iki milin arasına kadar götürdü.]

Yalnız هو da dirler hażf-ı muzâf ile:

بهای هوی سوی هوی رو کرد	بزدیک بار دگر گوی و هو کرد
-------------------------	----------------------------

[Hayhuyla mile yöneldi; bir defa vurdu, top hedefe gitti.]

Bu beyitte vech-i tesmiyeye işâret vardır.

Hâlî (حالی): Fi’l hâl demekdir. ‘Aşşâr:

چو ظاهر گشت ز انگشت هلالی	شکسته حسن ماه به در حالی
---------------------------	--------------------------

[Parmağından hilal ortaya çıkınca ayın güzelliğini derhal kırdı.]

Gâhî yâ’yı elif’e kalb iderler, *hâlâ* (حالا) dirler. Gâhî ikisini de cem‘ iderler, *hâliyâ* (حالی) dirler. Hâfız, nazm:

حالیا مصلحت وقت درین می بینم

[Hali hazırda zamanın maslahatını bunda görüyorum.]

Helke (حلقة): Bâzergânların âlî-şâtı için ‘ağd itdükleri meclis. Selmân, nazm:

ماه بمهر می خیرد یک سر مو زلف تو	آن که به حلقه هاش درست هزار مشتری
----------------------------------	-----------------------------------

[Ay senin zülfünden bir kılla güneşi satın alır; binlerce müşteri o meclisin dışında kalır.]

Harf-i hâ bu lûgatda olmıyan hurûfdan olub elfâzı kalîle olmağın meksûre ve mazmûmesinde lûgat bulunmayub yazıldı.

Hukm endâz (حکم انداز): Durust endâz ki tîr-i u heṭâ neşevêd hed zede beh buved.

Zi bîm zede (ز بیم زده): Bir mükerrer nesneniñ zuhûru havfîyle bîm-i cân (خوفیله بیم) çekmekden ise bir gün evvel her ne ise zuhûr oladur diyecek yerde zarb iderler.

Hekîm Senâî, der *Hadîke* mi goft, nazm:[120b]

مثل است این در این عذابکده	حد زده به بود از بیم زده
----------------------------	--------------------------

[Bu azap yurdunda şu mesel vardır; hadzede bîmzede’den daha evladır.]

Hâl gerdân (حال گردان): Muḳallib el-umûr. Enverî, nazm:

من نگویم که جز خدا کسی	حال گردان و غیبدان باشد
------------------------	-------------------------

[Ben Allahtan başka bir kimsenin halleri değiştireceğini ve gaybı bileceğini söylemem.]

Bâbü'l-hâ el-meftûhe

Her reft u resen bord (خر رفت و رسن برد): Bir izâlesi murâd olunan nesne ile bir lâzımlı bile gitse zarb iderler. Hocendî, nazm:

بستاند رقیبم سر زلفت بکف و رفت	نوشتند خبر کهنه خر رفت و رسن برد
--------------------------------	----------------------------------

[Benim rakibim senin zülfünün ucunu eline aldı ve gitti, eski haber tazelendi: eşek gitti ve urganı da götürdü.]

Hem zed (خم زد): Sekerek kaçdı. Bezmî, nazm:

گشت بر دامن افلاک نمایان مه عید	خم ابروی ترا دید و روان بس خم زد
---------------------------------	----------------------------------

[Bayram hilâli feleklerin ufuğunda göründü; senin kaşının yayını gördü ve seke-
rek kaçtı.]

Çaçma'nun ferâğ-ı lâzımı olmağın ferâğ itmek ma'nâsına isti'mâl olunur. Câmi,
mışra':

بیا تا ز هر خیره که خم زنیم

[Gel, her şaşkınlıktan kaçalım.]

Hunek kerd (خنک کرد): Latife itdi. Şâh Tâhir, mışra':

برگ پژمرده کند با گل صد برگ خنگ

[Solmuş gül, yüz yapraklı güle latife etti.]

Hâm (خام): Şerâb-i nâpuhte. Selmân, nazm:

پخته شد هر که بخام خم خمار رسید	تو بدین آتش اگر در نرسی خام دگر
---------------------------------	---------------------------------

[Her kim küpün şarabıyla mahmur olduysa olgunlaştı; eğer sen bu ateşe ulaşmaz-
san ham kalırsın.]

Diğer:

هان ناپختگان را خام ده	دردی کشان را جام ده [121a]
------------------------	----------------------------

[Dikkat et, yanmışlara şarap ver, tortuculara da kadeh ver.]

Hâne bedûş (خانه بدوش): Derviş-i bî-nevâ ya'ni nesi var ise üzerindedir.

ما مردمان خانه بدوشیم و خوش نشین	نی زان گروه خانه نگهدار عالمیم
----------------------------------	--------------------------------

[Biz evi sırtında ve bulduğu yerde oturanlardanız; dünyada eve bekçilik yapan
gruptan değiliz.]

Her gedâ (خر گدا): Bir nesneyi başa kâka isteyen.

یاوه طبعان خرگدای همه

[Geveze tabiatlılar her şeyi başa kakarlar.]

Nitekim ترگدا kinâye ile isteyen, yüz kızardub isteyendir.

Heṭ-i butlân (خط بطلان): Ḥatt-i saḳîm üzere çekdikleri çizidir. İsfehânî, nazm:

هر که چون نقطه نه در دائره حکمت اوست	زود باشد که کشندش خط بطلان بر سر
--------------------------------------	----------------------------------

[Her kim nokta gibi onun hikmet dairesinde olmazsa onun üstüne çizgi çekmeleri uzak olmaz.]

Heṭ-i heṭâ (خط خطا): Mişluhu, Kâtibî, nazm:

آنکه او خط خطا بر اهل سودا می کشد	روسیه کرد اگر بیند بچشم آن خال را
-----------------------------------	-----------------------------------

[Hata çizgisini sevda ehline çeken gözüyle o hali görüyorsa kara yüzlü olur.]

Heṭ-i bîzârî (خط بیزاری): Meşluhu, İsfahânî:

لاجرم می کشم ز نومیادی	بر سر فضل خط بیزاری
------------------------	---------------------

[İster istemez ümitsizlikten ilim üzerine bıkkınlık hattını çekerim.]

Heṭ-i nesh (خط نسخ): Meşluhu, Riyâzî, mîşrâ‘:

بی تو خط نسخ بر حرف بقا خواهم کشید

[Sen olmayınca iptal çizgisini kalıcılığın üzerine çekerim.]

Heṭ-i baġdâd (خط بغداد): Kenâr-ı sâġarda olan ḥaṭ. Selmân, nazm:

وقت صبحست و لب دجله و انفاس بهار	ای پسر گشئی می تا خط بغداد بیار
----------------------------------	---------------------------------

[Sabah oldu Dicle’nin kıyısında ve bahar esintisinde; ey çocuk şarap kayığını baġdad hattına kadar getir.(şarabı kadehin baġdad hattına kadar doldur)]

Bu beytde “sînûr” ma’nâsına olan ḥat mantûken muraddur. Nitekim Selmân demişdür:

در امان تیغ حکمت خطه ایران زمین	باد تا خط خطا و الله اعلم بالصواب
---------------------------------	-----------------------------------

[Günah çizgisine kadar İran topraklarının bölgesi hikmet kılıcının güveninde olsun; en iyisini Allah bilir.]

Heṭ-i sâġer (خط ساغر): Mişluhu, Ḥasan-ı Dehlevî:

خط ساغر کجا که بگرفتست [121b]	دل من از کتابت اشعار
-------------------------------	----------------------

[Kadeh nerede, şiiri yazmaktan usandım.]

Heftân (خفتان): Cündîleriñ zırh üzere giydükleridür. Nitekim bu beytten fehm olunur. Câmî, nazm:

زبون نفس و شهوت را چه سود از خر قهقه تقوی	زره مردی نیاید گرچه بر دوش افکند خفتان
---	--

[Nefis ve şehvete yenik düşen kişiye takva hırkası ne fayda sağlar; zırhlı omzuna kaftan atsa da bir adam olamaz.]

Bu iki beytde zırhın gayrı olub zırhla bile giydüklerine delâlet vardır. [Nizâmî]

بَدْرِید خفتان زره پاره کرد	عمل بین که پولاد با خارہ کرد
-----------------------------	------------------------------

[Çeliğin gıranit taşı etkilemesi gibi zırh kaftanı yırttı, parçaladı;]

Hâtıfî:

فشافش کنان تیر خون تیر مار	همی کرد از درع خفتان گذار
----------------------------	---------------------------

[Yılan gibi ok vızıltı yaparak hem zırhı hem de kaftanı deldi.]

Âhenîn heftân (آهنین خفتان): Cevşendür. Selmân, nazm:

می درخشید از میان آهنین خفتان خود	هم بدان صورت که در پولاد چنین تابان گهر
-----------------------------------	---

[Çin çeliği içinde mücevherin parlaması gibi kendi demir kaftanı içerisinde parlıyordu.]

Ĥemîr mâye (خمیر مایه): Aşl ve menşe‘. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

پیری خمیر مایه مرگست و این عجب	از موی کس شنید که آید برون خمیر
--------------------------------	---------------------------------

[Yaşlılık ölümün hamur mayasıdır ve bu şaşırtıcıdır; saçtan hamurun çıktığını kimse duydu mu?]

Diğer, Muhteşem, nazm:

دلَم که بی تو لکد کوب محنت و المست	خمیر مایه چندین هزار درد و غمست
------------------------------------	---------------------------------

[Sensiz mihmet ve elem altında ezilen gönlüm; binlerce dert ve gamın hamur mayasıdır.]

Ĥâk şeved cür‘a râ (خاک شود جرعه را): Yere birkaç yudum dökmek.

Ĥem nedehed geşt kemân ra (خم ندهد گشت کمان را): Kemân mu‘âyene neyofted (کمان معاینه نیفتد)

Huy ez ne‘l (beğel) revân şod (خوی از نعل/بغل روان شد): Ey şermende şod ve me-şakḡat keşîd “mahcup olmuş ve güçlük çekmiş”.

Ĥârḡâr (خارخار): Te‘elloḡ-i bâṭın ve ḡelecân.

Hâk-i pâyeş (خاک پایش): Hâr kerd âlûd û motevâzi‘ bâşed.

Hâk-i cur‘e (خاک جرعه): Tâlib-i cur‘e.

Hes der dehen (خس در دهن): ‘Aciz şod ve zinhâr hâhende “‘Aciz olmak ve iltica etmek”.

Hoş ‘inân (خوش عنان): Mürekkebe fermân berdâr “İtaatkâr, başeğen”. [122a]

Bâbü’l-hâ el-meksûre

Hıyâbân (خیابان): Şehr’den taşra iki tarafı bâğ ve bâğçe olan yol. Nazm:

حدیث روضه مکن جامی این بس است ما را	که در سواد سری ساکن خیابانم
-------------------------------------	-----------------------------

[Cennetten söz etme Câmi, bu bize yeter; zira yeryüzünde yol bize meskendir.]

Hîre ser (خیره سر): Sersem ve uyuşmuş ma‘nâsına ve bî‘aql olan *hîre geşden* (خیره گشتن) cüz olan *hîre* (خیره) de bu ma‘nâyadır. Zamm-i kâf-ı ‘Arabî ile ahlât-ı erba‘a da müsta‘meldür. kan’a کش سرخ, balğam’a کش سپید, şafra’ya کش زرد, sevdâ’ya کش سیاه dirler.

Hîre, furû mânde (فرومانده) ma‘nâsına da gelür. Nazm:

چو جمشید بر باد بنشست و راند	بداسان کزو باد خود خیره ماند
------------------------------	------------------------------

[Cemşit rüzgâr ata binip sürünce öyle oldu ki rüzgârın kendisi şaşırdı.]

Beyhûde ma‘nâsına da gelür. Hocendî [Kemâl-i İsfehânî], nazm:

دست سخن از دامن مدح تو کوتاه است	خیره چرا دراز کنم قیل و قال را
----------------------------------	--------------------------------

[Sözün eli seni övme eteğine ulaşamaz; ne diye boşuna dedikoduyu uzatayım.]

Bâbü’l-hâ el-mazmûme

Huşk bâ huşk negîred (خشک با خشک نگیرد): Türkî’de kûrudan kûruya ne bulaşur meseliniñ tercümesidür. Şevkî:

چوب تسبیح از هم دستی زاهد دور است	خشک با خشک نگیرد مثل مشهور است
-----------------------------------	--------------------------------

[Tasbehi çubuğu zahide destek olmaktan uzaktır; “kuru kurudan ne bulur” meseli meşhurdur.]

Ḥurde gîr (خرده گیر): Eksik tutucu. Hâfız, mışrâ‘:

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر

[Ey zahit git, işine bak, şarap tortusu içenleri eleştirme.]

Ḥurde (خرده): Eksikdür. Câmî:

از من گر خرده آمد مکن عیب	از خردان خرده نبود عیب و عاری [122b]
---------------------------	--------------------------------------

[Benden bir eksiklik olursa beni kınama; çocukların eksikliği ayıp ve kusur sayılmaz.]

Ḥerfgîr (حرفگیر): Mişluhu, nazm:

بگویند از این حرف گویان هزار	که سعدی نه اهلست و آموزگار
------------------------------	----------------------------

[Bu sözü binlerce öğüt alıcıya söyleyin; zira Sa‘di ne bu işin ehlidir ne de öğretmeni.]

Ḥum-rûy (خم روی): Kös, nakkare, tuçdan düzilüp küpe benzedüğü için *ḥum-rûy* dirler. Hâtîfî:

بگفتا به بندید بر گرگدن	خم روی شیران آهن بدن
-------------------------	----------------------

[De ki gergedanın üzerine demir bedenli aslanların nakkaresini bağlayın.]

Rûyîne ḥum (رویینه خم) de dirler. Firdevsî, nazm:

سپهد بزد نای و رویینه خم	خروش آمد از ناله گاو دم
--------------------------	-------------------------

[Komutan nay çaldı ve nakkareye vurdu; borunun iniltisinden kükreme sesi çıktı.]

Ḥalîmî, *ḥum* (خم) ‘borî’dur diyüb Firdevsî’niñ bu zıkr olunan beyti ile istidlâl itmişdür. Üç vech ile ḥaṭa itmişdür. Evvelâ bu ki خم ‘borî’ ma‘nâsına isti‘mâl olunur değildir. *Ḥum* (خم) ile ‘borî’ beyinde vech-i şebah zâhir değildir. *Ḥum* (خم) ile ‘kûs’ beyinde olduğu gibi. Nitekim beyân olundu. Sâniyen, istidlâl için irâd itdüğü beytinde vaqı‘ olan *ḥum* değildir رویینه sâlisen ‘gâvudm’ün ma‘nâsı ki “borî”dur. رویینه خم muḳâbelesinde zıkrî, didüğü ma‘nâdan ibâ ve رویینه خم’dan murâd “borî” değildir deyü ‘gâvudm’ şavtı a‘lâ ile nidâ eyler. Ni‘met de خم, ‘borî’dir dimişdür. O da ḥaṭa itmüşdür.

Ḥum-i heftcûş (خم هفتجوش):, Hâtîfî:

در نگار درنگ خم هفتجوش	ر بود از سر مغز نه چرخ هوش هفتجوش
------------------------	-----------------------------------

[Köpüren şarap küpünün rengine bak ; o şarap dokuz feleğin başından aklını aldı.]

Me‘âdin-i seb‘âdan düzilen şeydür. Me‘adin’üñ her birünün bir hasse-i mühimmesi olub cümle havâşuñ bir yerde ictimâ‘ın murâd idüb cümlesinden ba‘zı nesne yapdururlar, “kûs” gibi, “gürz” gibi.

یکی گرز شش پهلوی هفتجوش [123a]	که می ریخت مغز سران راز گوش
--------------------------------	-----------------------------

[Altı çivili bir metal gürz, reislerin beynini kulaklarından dökerdi.]

Hud-rûy (خود روی): Terbiyet-i mürebbîye muḵârin olmaya. Hâfız:

مکن در این چمنم سرزنش بخود رویی	چنان که پرورشم می دهند می رویم
---------------------------------	--------------------------------

[Bu çimende beni edepsiz diye suçlama; bizi nasıl yetiştirdilerse öyle gidiyoruz.]

Hud-ser (خود سر): Bi-bak. Muḥteşem, nazm:

به بیقید آهوانت گو که بسیار این چنین خود سر	مناسب نیست در دشت دل مردم چریدنها
---	-----------------------------------

[Kendi başıboş ceylanlarına söyle ki ovada insanların gönlünde bu kadar cesurca otlanmaları uygun değildir.]

Velehu

تا بغایت من گمراه نمی دانستم	این قدر کم حذر و خود سر و بی باک ترا
------------------------------	--------------------------------------

[Ben yolunu kaybetmiş, sonuna kadar bilmedim ki sen bu kadar az korunan, başına buyruk ve korkusuzsun.]

Huş-berâ (خوش برا): Şafâda ol dimekdür. Kâtibî, nazm:

دلبر کشید خنجر و دل نیم بسملست	ای جان تو خوش برا که مراد حاصلست
--------------------------------	----------------------------------

[Dilber hançeri çekti ve gönül can vermektedir; senin canın sağolsun, murad hâsıl olmuştur.]

Selmân, mışrâ‘:

کم نه از دانه هر جا که آفتی خوش برا

[Hoşuna giden her yerde o kadar da tane saçma/tuzak kurma.]

Huş-‘alef (خوش علف): Helâl ve haram dimeyüb bulduğun yiyen. Hâfız, nazm:

صوفی شهر را ببین لقمه شبیه می خورد	پاروش داراز باد این حیوان خوش علف
------------------------------------	-----------------------------------

[Şehir gören sûfi şüphe lokmasını yerse; bulduğunu yiyen bu hayvanın kuskunu uzasın.]

Bed-‘alef (بد علف) muḳâbilidür. Sâ‘idî:

صوفی ز سر بد علفی دختر رز را	در صومعه هرگز نکشیدش که حرامست
------------------------------	--------------------------------

[Sûfi takvadan dolayı hatamdır diye asmanın kızını/şarabı asla manastıra götürmedi.]

Huş-nişîn (خوش نشین): Bulduğu yerde oturan. Ve beynennâs dalkavuk ve lâfzen ve kıltuk osurdan ve hoş âmed-gû olan eşhâs’a dirler. Vaḥşî, nazm:

ما مردمان خانه بدوشیم و خوش نشین	نی زان گروه خانه نگهدار عالمیم
----------------------------------	--------------------------------

[Biz evi sırtında ve bulunduğu yerde oturanlardanız; dünyada eve bekçilik yapan gruptan değiliz.]

Hun-girifte (خون گرفته): Eceli yetişmiş. Hâfız, nazm:

اجل کجاست که این جان خون گرفته چو گل [123b]	فدای نکهت گیسوی یار خواهم کرد
---	-------------------------------

[Ecel nerede kaldı, bu canın eceli gelmiş gül gibi; sevgilinin saçının kokusuna feda etmek istiyorum.]

Muhteşem, nazm:

دل به اراده می دهد دست به بند زلف تو	ماهی خون گرفته جانب شصت می رود
--------------------------------------	--------------------------------

[Can, isteyerek elini senin zülfünün ipine veriyor; eceli gelmiş balık ağa doğru gider.]

Bâbü’-d-dâl el-meftûḥa

Dâred câyi diğêr gul derâb (دارد جای دگر گل دراب): Bir gayrî yerde ‘alaqası vardur diyecek yerde zarb iderler. Benâyî, nazm:

خانه در کوی تقوی داشتم کردم خراب	از برای آن که دارم جای دیگر گل در آب
----------------------------------	--------------------------------------

[Takva yurdunda bir evim vardı yıktım; çünkü benim başka bir yerle bağım vardır.]

Dârend 'azîz behr-i çeşmî şed çeşm (دارند عزیز بهر چشمی صد چشم): Bir mü‘ezzez’ün yanınca niçeler daği mu‘azzez olur diyecek yerde zarb iderler. Lisân-ı ‘Arab’da ولاجل عین الف عین تکرمة “Bir göz için bin göze ikramda bulunursun.” meselünün tercümesidir. Kemâl-i İsfahânî:

بر دیده نهم ز بهر چشمت نرگس	دارند عزیز بهر چشمی صد چشم
-----------------------------	----------------------------

[Senin gözüne benzediği için nergisi başıma koyarım; bir göz uğruna yüzlerce gözü üstün tutarlar.]

Dâğ şod (داغ شد): Helâk oldum dimekdir. Melik Kûmî, nazm:

شدم به باغ که تسکین دل دهم دیدم	میان بلبل و گل گرمی که داغ شدم
---------------------------------	--------------------------------

[Gönlümü teskin etmek için bahçeye gittim, bülbül ile gülün arasını sıcak bulunca helâk oldum.]

Der-âb mîrânî (در آب میرانی): Paraya çalarsın dimekdir. Âşefî, nazm:

نموده چهره در آیینہ تا سوزی دل زاهد	به دلسوزی چرا در آب میرانی مسلمان را
-------------------------------------	--------------------------------------

[Zâhid’in gönlünü yakmak için aynada çehreni gösterdin; ne diye gönül yakmakla müslümanı paralarsın.]

Mâ ra ser ber âb dâdî (ما را سر بر آب دادی): Beni pâreye çalduñ ma‘nâsınadır.

Fiğânî:

وعده کردی شب که می آیم بگشت ماهتان	رفتگی و دادی من بی خانمان را سر بر آب
------------------------------------	---------------------------------------

[Gece gelirim diye söz verdin, mehtab battı; gittin ve ben evsiz barksızı paralandın.]

Bu ser (سر), de olan سر’dir ki şâlvîr dimekdir. Mîrzâ Hâmî:[124a]

چشم را سرده به دل تا طعمه نازش کند	گرچه عار از صید گنجشکت بود شهباز را
------------------------------------	-------------------------------------

[Gözü gönle salıver de nazına lokma yapsın; her ne kadar serçeyi avlamak şahine ar sayılsa da.]

Der uftâd (در افتاد): Huşûmet eyledi. Hâfız:

بس تجربه کردیم در این دیر مکافات	با دردکشان هر که در افتاد بر افتاد
----------------------------------	------------------------------------

[Cezayı geciktiren bu dünyada çok tecrübe ettik; kim şarap tortusunu içenlerle kavga etti, onlara yenildi.]

Hâtîfî, nazm:

گرش سرفتد باتو اندر فتد	کلاه تو هم شاید از سرفتد
-------------------------	--------------------------

[Seninle kavga edenin başı düşerse senin de başından külahın düşer.]

Der heṭ reft (در خط رفت): Muṣṭarib oldu. 'Aṣṣâr, nazm:

بر خطش که جان را بود ازو قوت	ز حسنش رفته در خط جان یاقوت
------------------------------	-----------------------------

[Onun yüz hatları cana kuvvet verir; yakutun ruhu onun güzelliğine karşı müzdarip olur.]

Der heṭ ṣod (در خط شد): Miṣluhu, Hâfız:

میپوش روی و مشو در خط از تفرج خلق	که خواند خط تو بر رو «وان یکاد» و دمید
-----------------------------------	--

[Yüzünü örtme ve halkı temasından muzdarip olma; çünkü senin yüzünde belirgen tüyçük yüzüne nazar ayetini (ve in yekâd) okudu da üfledi.]

Der ḥâst kerd (در خواست کرد): Su'âl itdi. Hâfız:

کسی که درازش جام می نصیب بود	چرا بحشر کنند این گناه را درخواه
------------------------------	----------------------------------

[Ezelde kendisine şarap kadehi nasip olan kimseyi mahşer gününde neden bu günahı sorumlu tutarlar.]

Der ḥâst bâz ḥâst kerde (در خواست باز خواست کرده): Bu ma'nâyadur. Hâtîfî:

مقرر چنین شد که دستور راست	اساس سپاهی کند باز خواست
----------------------------	--------------------------

[Doğru vezir kesin bir şekilde dedi ki komutan gerçek soruşturmayı yapar.]

Bâz ḥâst (باز خواست): Su'âldür. Selmân, mıṣrâ':

صد راز درگه تو مرا هست باز خواست

[Ey vezirim, sualimiz senin dergâhındandır.]

Rûz-ı kıyâmet yevm-i su'âl olduğün روز باز خواست

Der zer girift (در زر گرفت): Altûna garḳ eyledi. Nazm:

بدین شعر تر حافظ ز شاهنشہ عجب دارم	که سر تا پای حافظ را چرا در زر نمی گیرد
------------------------------------	---

[Hâfız'ın bu canlı şiiriyle şahlarşahına şaşıyorum; neden Hâfız'ı baştan aşağı kadar altına gark etmedi.]

Der gûher girift (در گوهر گرفت): Daği böyledür.

Der sefîd kerd (در سفید کرد): Mihmân geldü diyü hânesüne ârâste eyledi dimekdür.

Hasan-ı Dehlevî, nazm:[124b]

عنکبوت غار را گفتم که این پرده چه بود	گفت مهمان عزیز آمد که کردم در سفید
---------------------------------------	------------------------------------

[Örümceğe dedim ki bu perde de neyin nesi; dedi ki aziz misafir geldi de evi süs-
ledim.]

Dest ber terkeş zed (دست بر ترکش زد): “Tuhaful bir iş yaptı.”

Âşefî, nazm:

زان کمان ابرو ز چاک دل کشیدم تیر آه	در صف عشاق دستی باز بر ترکش زدم
-------------------------------------	---------------------------------

[O yay kaşlının iştiyakıyla gönül yırtmacından ah okunu çektim; âşıklar safında yine mücadeleye hazırlandım.]

Der veşle-i û nişest (در وصله او نشست): Anuñ murâdınca hareket itdü diyecek yerde zarb iderler. Tûsî:

راست در جان و دل طوسی نشیند تیر او	شکر باری عاقبت در وصله یاران نشست
------------------------------------	-----------------------------------

[Onun oku doğruca Tûsî'nin canına ve gönlüne saplanır; Allah'a şükrolsun ki sonunda dostların muradına göre oldu.]

Velehu

تیری که نه در وصله عشاق نشیند	آن تیر چه تیر است بینداز به صحرا
-------------------------------	----------------------------------

[Âşıkların muradına göre saplanmayan ok; o ok ne biçim oktur, onu at sahraya.]

Der yâft (در یافت): Esirgedi.

دریاب دمی شاهی دلخسته خود را	ترسم که بجویی و دگر باز نیایی
------------------------------	-------------------------------

[Kendi yorgun gönlünü mutlu etmek için bir zaman ayır; korkarım ki arayasın, bir daha bulamayasın.]

Diğer:

سرب بر هوس و صبر نه و عمر خراب	یارب تو بفضل خویش ما را در یاب
--------------------------------	--------------------------------

[Başım heveste, sabır yok, ömür harap; ey Allah'ım sen kendi faziletinle beni esirge.]

Ve fehm itdi ma'nâsına da gelür. Selmân:

موی تو از قفا چو بدیدم بیافتم	گفتم مگر که دود دلی از قفای تست
-------------------------------	---------------------------------

[Arkadan senin saçını görünce anladım; dedim ki yoksa senin kafandan bir duman mı çıkıyor.]

Ehlî, nazm:

در یاب پیش از آن دم کز ما اثر نیابی	گفتیم با تو حرفی ترسم که در نیابی
-------------------------------------	-----------------------------------

[Bizden eser kalmayacağı andan önce anla sana bir söz söyledim, korkarım ki anlamazsın.]

Ni'met yâftien (نعمت یافتن), *der* ile mürekkeb olucak “anlamak” ma'nâsınadır demişdür. *Qasr*'da *kuşûr* itmişdür. “Yetişdi” ma'nâsına da gelür. *Nizâmî*, mışra':

چنان تیز رو شد که در یافتن

[Öyle hızlı gitti ki ona yetiştim.]

Deste şod (دسته شد): Muẓtarib oldu. Selmân, nazm:

بنفشه دسته از آن می شود به مجلس باغ	که در بهار به خود می رود فرو غمگین [125a]
-------------------------------------	---

[İlkbaharda üzgün bir şekilde yokolacağı için menekşe bahçenin meclisinde muzdarip olur.]

Dest sâht (دست ساخت): Mute'addîsi. "Muẓtarib itmek." Hâfız:

در باغ ز اشتیاق وصال	گل ساخته دسته خویشتن را
----------------------	-------------------------

[Bahçede vuslat iştîyâkından gül kendini muzdarip etti.]

Dest dâd (دست داد): Müyesser şod. Nazm:

تشریف دست بوس تو آن را که دست داد	می افتدش بسان زمین چرخ در قدم
-----------------------------------	-------------------------------

[Kim senin elini öpmekle şereflenirse felek zemin gibi onun ayağının altına düşer.]

Dest ber dil nihâd (دست بر دل نهاد): Câna cebr eyledi dimekdür. Şâhî, nazm:

چند بینم رخ خوبان و دل از دست دهم	وقت آنست که دستی بنهم بر دل خویش
-----------------------------------	----------------------------------

[Daha ne kadar güzellerin yüzünü görür, gönlümü kaybederim; gönlüme cebr etme zamanı geldi.]

Dest u pâ zed (دست و پا زد): Sa‘î eyledi. Kâtibî, nazm:

برای کشتن خود دست و پا زدم بسیار	ولی به کوشش خود سرخ روی نتوان شد
----------------------------------	----------------------------------

[Kendimi öldürmek için çok çaba gösterdim; fakat kendi çabasıyla al yüzlü olunmaz.]

Dem der keşîd (دم در کشید): Sâkit şod. Hâfız:

چو نافه سر زلفش بدست تست	دم در کش ارنه باد صبا را خبر شود
--------------------------	----------------------------------

[Onun zülfünün misk nâfesi senin elinde olunca; sus yoksa sabah rüzgârının haberi olur.]

Lâzım ile ta‘bîr olunmuşdur. Gâh melzûmiyle zîkr olunur. Nitekim Hâfız:

مرا مگوی که خاموش باش و در دم کش	که در چمن نتوان گفتم مرغ را خاموش
----------------------------------	-----------------------------------

[Bana sus, sesini çıkarma deme çünkü çimende bülbüle sus denilmez.]

Dem zed (دم زد): Muḳâbili. Nazm:

جایی که یار من به شکر خنده دم زند	ای پسته کیستی تو خدا را به خود مخند
-----------------------------------	-------------------------------------

[Benim sevgilim şeker gülücük dağıtınca; ey fıstık sen kim oluyorsun, Allah için kendine güldürme.]

Dendân ber ciğer nihâd (دندان بر جگر نهاد): Câna cebr idüb şabr itdi. Emir Süheylî:

چند خون دل خورم عشقت ز سر خواهم نهاد	هرچه بادا باد دندان بر جگر خواهم نهاد
--------------------------------------	---------------------------------------

[Daha ne kadar gönül kanı içerim, aşkını başımdan çıkaracağım; ne olursa olsun ciğerimi dişimle sıkırım.]

Dendân fuşurd (دندان فشرد): Mişluhu, Câmî:

بدان محنت بسی دندان بی فشرد [125b]	بسختی چند روز آنجا بسر برد
------------------------------------	----------------------------

[Birkaç günü sıkıntı içinde orada geçirdi; o sıkıntıyla dişini çok sıktı.]

Dendân bâ u furû bord (دندان با و فرو برد): Aña meşgul oldu demekdür. دندان طمع فرو برد ma'nâsına. Figânî:

در این مجلس بچیزی هرکسی دندان فرو بردند	امید ما بران لبهای شکر خنده خواهد بود
---	---------------------------------------

[O mecliste her biri bir şeyle meşgul oldu; benim ümidim ise o şeker dudaklının gülücüğünde olur.]

Dây (دای): Temele vaz' olunan âyak. Câmi, nazm:

پی دیوار ایمان بود کارش	ازان شد چاردای از چار یارش
-------------------------	----------------------------

[Onun işi iman duvarı uğrunaydı, fakat çâyârdan dört sıra duvarı, dayanağı vardı.]

Mîr'ûñ bu mu'ammâsından fehm olunur.

Be nâmi Emîr, nazm: Mu'ammâ:

یار ار گذرد ز گنج دیوار غمش	کو جانب شیدای نخستین اش بین
-----------------------------	-----------------------------

[Dost eğer onun gam duvarının köşesinden geçerse onun ilk âşığının tarafını gör.]

Yâr kunc-i divârından ki âhîridür geçe, ya çalur, murâdıfî "em"dür. Cânib-i şî ile ki yârdur yârûñ dâ-i nehostînî ki çâk aşâğısı muraddur, bir olur, "emîr" hâşıl olur.

Âstîn înest (آستین اینست): Hâzırda bu vardır demekdür. Figânî, nazm:

گشود چاک گریبان که یاسمین اینست	نمود ساعد گفتا در آستین اینست
---------------------------------	-------------------------------

[Yakasının yarığını açtı ve dedi yasemin budur; bileğini gösterdi, hazırda bu var dedi.]

Der kadem bâşîm (در قدم باشیم): Hizmetde olalum demekdür. Hilâlî:

زهی سعادت اگر خاک آن قدم باشیم	بهر کجا که نهی پای در قدم باشیم
--------------------------------	---------------------------------

[Ne hoş mutluluk ki o ayak olsak, ayağını nereye koysan hizmette oluruz.]

Nazm:

چو عاشقان بوفاجان کشند درپایت	امید هست که ما نیز در قدم باشیم
-------------------------------	---------------------------------

[Âşıklar vefâ uğruna senin ayağına canlarını saçarlara; ümit vardır ki biz de hizmette olalım.]

Der libâs (در لباس): Gizlü. Figânî, nazm:

کند قتل محبان در لباس آن ترک و می ترسم	کز این خونهای پنهان دامنش گلگون شود روزی
--	--

[O Türk güzeli âşıkları gizlice öldürüyor ve korkarım ki bir gün bu gizlice kanlardan eteği gül rengiyle boyansın.]

Diğer:

دلا وحشی صفت یک حرف بشنو در لباس از من	مکش سر در گریبان غم اندر وقت عریانی
--	-------------------------------------

[Ey gönül, Vahşi gibi benden gizlice bir söz dinle; yoksulluk vaktinde başını gam yakasına sokma.]

Der libâs bûden (در لباس بودن): Nifâk üzere olmakdur. ‘Urfî, nazm[126a]:

کسی که با تو بود در لباس همچو پیاز	به زیر تیغ کشیدنش برهنه همچو سیر
------------------------------------	----------------------------------

[Sana karşı soğan gibi nifak üzere olanları sarımsak gibi çıplak şekilde kılıç altına çekerler.]

Der yek tîr est (در یک تیر است): Bir mertebedür diyecek yerde zarb iderler. Tûsî:

در روز و غاتیر تو چون نیزه مهر است	روشن شد پیش تو که در یک تیر است
------------------------------------	---------------------------------

[Savaş gününde senin okun güneşin mızrağı gibidir; anlaşıldı ki bir defaya mahsustur.]

Der çi tîrî (در چه تیری): Ne mertebedesin? diyecek yerde zarb iderler. Tûsî:

ای دل چو تیرش آمد زود از هوا بگیری	تا در صف دلیران بینم درجه تیری
------------------------------------	--------------------------------

[Ey gönül onun oku gelince çabuk ol, havada tut; ta ki yiğitler safında hangi mertebede olduğun anlaşılsın.]

Dest-i her (دست خر): ‘Avratı oğlânına söğüb alaca mindere dek geçmek. Sa‘dî:

کسی پای مرغی نیلورد پیش	ولی دست خر رفت ز اندازه پیش
-------------------------	-----------------------------

[Hiçbir kimse bir kuş ayağını huzura getirmedir; fakat sövüp sayma haddini aştı.]

Enverî:

دست خر نام می برم اما	می نگویم که در کجاست هنوز
-----------------------	---------------------------

[Eşeğin ... adını anarım fakat nereye demem henüz.]

Dest endâz (دست انداز): Zûlm. Selmân:

چنان ز ملک بر انداخت رسیم دست انداز	که باز کس نتوانست بر کبوتر زد
-------------------------------------	-------------------------------

[Mülkten zulmü öyle bir kaldırdı ki kimsenin doğanı güvercine saldıramadı.]

Muhteşem, nazm:

ترک من مست است دوست انداخت بدوش رقیب	وہ کہ شد ملک دلم ویرانه ز دست انداز او
--------------------------------------	--

[Benim Türk güzelim sarhoştur, rakibe zulm etti; vah ki gönlümün mülkü onun zulmünden virane oldu.]

Dest efşâr zer (دست افشار زر): Bir nev‘ altundur ki Hüsrev-i Pervîz ânı elinde lâden gibi oynar idi. Üstâdân fenn-i hikmetin terbiyet ile bir mertebe mülâyim itmişler idi ki Hüsrev andan istediği gibi şûretler düzerdi. Câmî, nazm:

سر نیش را اگر افشرد پیش مشیت	برون آید خمیر آسا از انگشت
ز دست افشار زر اکنون خُمش شو [126b]	بیا و سیم دست افشار از بشنو

[Neşterin ucunu elinde sıkırsa; parmağından hamur gibi ezilir çıkar.

Sus, “dest-efşâr” altından şimdi söz etme; gel “dest-efşâr” gümüşü benden dinle.]

Dest-i pîşîn ra bedel nîst (دست پیشین را بدل نیست): Evvel sonun yener diyecek yerde zarb iderler. Câmî:

زبان دهر را زین به مثل نیست	که گوید دست پیشین را به دل نیست
-----------------------------	---------------------------------

[Zamanın dilinde bundan daha güzel bir mesel yoktur; onda denilir ki “ilk elin bedeli” yoktur.]

Pîş-destî (پیش دستی) tercümesinde bir beytde daği murûr eyledi.

Dest-ğuş (دست خوش): ‘Anber ve lâden gibi elde oynadıkları. Câmî:

با دل دستخوش حرف و رجا	گفت ای کرم روان تا به کجا رکیب
------------------------	--------------------------------

[“Rica” sözünü oyuncak etmiş bir gönülle dedi; “ey cömert ruhlu bir yere kadar.”]

Terkîb-i izâfî şûretinde de isti‘mâl iderler iktizâ-yı vezn ile. Nitekim bu beyden zâhirdür. ‘İşmet, nazm:

عقلست بر سر آمد از کائنات دردا	هم پایمال شهوت و هم دستخوش هوا
--------------------------------	--------------------------------

[Kâinatta en üstünü akıldır, ne yazık ki hem şehvete pâymal hem hevese oyuncak olmuş.]

Dest mûze (دست موزه): Eldiven, mecâzen âlet ma‘nâsına da isti‘mâl iderler.

Câmî, در صفت شحنه بیدادگر, nazm:

اول از شرع دست موزه کند	پس سوال نماز و روزه کند
-------------------------	-------------------------

[Önce şeriatı alet eder, ardında namazdan oruçtan sorgular.]

Eldiven ma‘nâsına olan دست افزار da bu ma‘nâda müste‘mel’dür.

Kâtibî:

مر سخاست دگر جمله دست افرازند	اگر ترا به هر انگشت خویش صد هنر است
-------------------------------	-------------------------------------

[Önce cömertlik geri kalanların hepsi eldiven gibi; senin her parmağında yüz hüner olsa da.]

Nitekim *pây efzâr* ayak tolâğı’dur. *Pây fezâ* da dirler. Der sıfet-i hac, Câmî:

گر بادیمت نمود دست رس	جلد قدم پای فراز تو بس [127a]
-----------------------	-------------------------------

[Eğer bana elin yetişirse; bir adım atman yeter.]

Def-keş (دف کش): Pîş anuñ ki ğalaṭ idüb yüzünün dirler.

Zamiri-yi Hemedânî, nazm:

کو دلاکی و دف کشی صد بار	بهتر از شاعری و منلایی
--------------------------	------------------------

[Tellekçilik ve def çalmak yüz kat şairlik ve mollalıktan üstündür.]

Dem (دم): Muşkîn dem dirler ve қаtre. Liķâyî:

در سیاهی دم آنی که خضر داد نشان	هست آبی که در انگور سیاهست نهان
---------------------------------	---------------------------------

[Karanlıkta hızırın gösterdiği su, kara üzümde gizli olan sudur.]

Ve kılıç yüzü. Selmân, mışrâ‘:

شخص حسود را دم تیغت بود دمار

[Kıskancın şahsına senin kılıcının yüzü öc alır.]

İkiyüzlü kılıca *tîğ do dem* dirler. Muhteşem, nazm:

دمی کشی بعتابم دمی بلطف خطاب	چه قاتلی تو که تیغ ستیزه ات دودمست
------------------------------	------------------------------------

[Bir ara beni ayıplarsın, bir an da lütufla konuşursun sen ne biçim katilsin, senin kavga kılıcın ikiyüzlüdür.]

Peykâ'nuñ ve nîze'nuñ sivri yerine de *dem* dirler. Selmân:

آن لخطه که از زخم دم نیزه و پیکان	چون خانه زنبور شود سینه خارا
-----------------------------------	------------------------------

[Senin mızrak ve kılıcının sivri ucunun darbesinden granit taşın sinesi arı kovarı gibi olur.]

Mikrâz ucuna da dirler. 'Aşşâr:

زر از رخ یار من بگرفته باز	بود همواره سیم در دم گاز
----------------------------	--------------------------

[Benim sevgilimin yanağı yine altın (rengi) kuşatmış; gümüş daima mikrazın ağzında olur.]

Fırın âğzına دم تون dirler. 'Aşşâr, mısrâ':

دهان پرشرارش چون دم تون

[Onun kıvılcım dolu ağzı fırın ağzı gibi.]

Dâmen-keşân (دامن کشان): Hîrâmân. "Salınarak yürüyen"

Dâmen be-dendân begîr (دامن بدندان بگیر): Acele ile kaç. Şeyh Sa'dî:

بغالب تر از خود مینداز تیر	چو افتاد دامن بدندان بگیر
----------------------------	---------------------------

[Kendinden daha büyük ok atma; düşünce de kaç.]

Dest ber rûy (دست بروی): Pirâye kerdên. "Süslemek, donatmak"

Şeyh Nizâmî, nazm[127b]:

عروسان ریاحین دست بر روی	شکرفان شکوفه شانه در موی
--------------------------	--------------------------

[Reyhân gelinciklerin elleri yüzlerinde; güzel tomurcukların tarakları saçlarında.]

Dendân zed (دندان زد): Kaşd-i hükümet kerd.

آتش ابراهیم را دندان نـزد

[İbrahim'in ateşi/hükümet yönetmeyi düşünmedi]

Deh mî-dehed (ده می دهد): Nefrîn mî-koned.

از نـدامت آخرش ده می دهد	صورتی را چون به دل ره می دهد
--------------------------	------------------------------

[İnsan gönlünde bir şekle yol verince; sonunda pişmanlıktan beddua eder.]

Dest-nişân (دست نشان): Bu 'ibâret lisân-ı Türkî'de fulân kes fulânûn denmesidir.

Ya'ni çerâğîdür demekle müste'mel'dür. 'Urfî:

در مملکت حسن بود دست نشان	دل مسند شاهت که صد دلبر کنعان
---------------------------	-------------------------------

[Gönül senin şahının dayanağı; zira Ken'an'ın yüz dilberi güzellik ülkesinde چراğ olur.]

Dest bord (دست برد): Bâ'nîñ zammî ve râ'nîñ sükûnu ile galebe (غلبه) ma'nâsınadır. Mısrâ':

دست بردی به تیغ از رستم

[Kılıçta Rüstemi geçtin.]

Dest derâzlık (دست درازلق): Ya'ni teaddî (تعدی) ma'nâsına da gelür. Hâfız, nazm:

ز دست برد صبا گرد گل کلاله نگر	شکنج گیسوی سنبل بین و بروی سمن
--------------------------------	--------------------------------

[Rüzgârın baskısıyla gülün etrafındaki kakülü gör; sünbülün saçının girdiği işken- ceye ve yaseminin yüzüne bak.]

Der hem kerd (در هم کرد): Dürdü, бүkdü.

Bâbü'd-dâl el-meksûre

Dil-i şeb (دل شب): Gece yarısına dirler.

Dih-rûy (ده روی): Rûstâyî ya'ni köylü. 'Urfî:

رویم بی آب تا که این ده روی

[Yüzüm kalmadı bu köylülük ne zamana kadar.]

Dil dâd (دل داد): Rıza virdü. Zâhîr, nazm:

اگر ضرورت از اینان بگیردم دامن	چه گونه دل دهم کز در تو در گذرم
--------------------------------	---------------------------------

[Eğer onlardan dolayı zaruret eteğimi tuttuysa; senden vazgeçersem bana nasıl gönül verir.]

Selmân, nazm:

خود دل که را دهد گرا دهد دل به بی وفا	باری چو دل دهد بیه مهریان دهد
---------------------------------------	-------------------------------

[Vefasıza gönül vermek gönlün kendisi razı olur mu; bir aya gönül verince seve-
rek verir.]

Dil nemûd (دل نمود): Güler yüz gösterdi. Kemâl-i İsfahânî:

Selmân, nazm:

تو دل نموده گئی غنچه با صبا نگر	که هر دمش چو ببیند کنار بگشاید [128a]
---------------------------------	---------------------------------------

[Sen goncanın sabah rûzgârına aşkına bak; zira onu gördüğü her anda kucağını
açıyor.]

Rû-yi dil nemûd (روی دل نمود): Mişluhu, Kemâl-i İsfahânî:

آمد صبا و غنچه دل را زهم گشود	روی دل به بلبل خونین جگر نمود
-------------------------------	-------------------------------

[Sabah rûzgârı geldi, gönlün goncasını açtı; gönlün yüzünü ciğeri kanlı bülbüle
gösterdi.]

Dil nihâd (دل نهاد): Tevettun-i nefes eyledi. Kemâl-i Hıocendî:

دل نهادم من بیچاره به درد دل خویش	چه کنم با غم او نیست جز این چاره من
-----------------------------------	-------------------------------------

[Ben zavallı kendi gönlümün derdine gönül koydum; ne yapabilirim ki onun
üzüntüsüne karşı bundan başka çarem yoktur.]

Hüseyin Nâzuk:

دل نهادیم بر غمت آری	کار باید نهاد بر بنیاد
----------------------	------------------------

[Senin gamına gönül koyduk; iş lazımsa temel kurulmalı.]

Dîde surûh kerd (دیده سرخ کرد): Göz kıartdı demekdür. Câmî, nazm:

بهر گلرخ که کردم سرخ دیده	کنون از هر مژده خونم چکیده
---------------------------	----------------------------

[Her gül yanaklıya göz kararttım; şimdi her kirpiğimden kan akıyor.]

Hilâlî:

از پی شوق مست شد بلبل	چشم خون سرخ کرد بارخ گل
-----------------------	-------------------------

[Gözünü gül yanakla karartınca, şevki ardında sarhoş oldu bülbül.]

Dih kocâ vu direhtân kocâ (ده کجا و درختان کجا): O kıda bu kıda diyecek yerde zarb iderler. Şevkî:

ز طوبی زند زاهد خشک لاف	به بین ده کجا و درختان کجا
-------------------------	----------------------------

[Kuru zahit tubadan söz ediyor; köy nerede ağaçlar nerede.]

Diğer nîst meğer (دیگر نیست مگر): Zâyi‘ oldu gitti diyecek yerde zarb iderler.

Ṭûsî, nazm:

تا نمودی به نیشکر لب خود	آن شکسته دگر نیست کمر
--------------------------	-----------------------

[Dudağını şeker kamışına gösterdikten beri o beli kırılmış artık yok.]

Enşârî:

هر که جز موی میان او خیالی بسته است	در میان عاشقان دیگر نمی بندد کمر
-------------------------------------	----------------------------------

[Her kim onun kıl gibi ince belinin dışında hayal kurduysa artık âşıklar safında yer alamaz.]

Dñ-gîr (دیوگیر): Diyâr-i Hind’de işlenür bir harîrden olur bir nev‘ gâyet ince kumaşdur. Nitekim Hüsrev’iñ bu beyitlerinde fehm olunur. Nazm:

نگو داند خوبان پری کیش	که لطف دیوگیر از کتان پیش
ز لطف این جامه بر اندام آبیست	ویا خود سایه با ماهتابیست [128b]

[Peri soylu güzeller iyi bilirler ki divgîr keten kumaştan daha güzeldir.

Divgîr kumaş sanki ay üzerinde bir sudur ya da mehtapla gelen bir gölgedir.]

Bâbü'd-dâl el-mazmûme

Du'â goft (دعا گفت): Vedâ' eyledi. Hâfız, mışrâ':

بدور نرگس مستش سلامت را دعا گفتم

[Senin nergis gibi sarhoş gözünün etrafına veda ettim.]

Do esbe girîht (دو اسبه گریخت): Pek kaçdı dimekdür.

Do esbe (دو اسبه): “iki atlu olmak” ma'nâsınadır. Şonra muṭlaḳa “ulâḳ” ma'nâsına isti'mâl olunmuşdur. Câmi':

دل گو دو اسبه از غم خوبان همی گریخت	عشقت عنان گرفته به سوی تو می کشد
-------------------------------------	----------------------------------

[Gönül güzellerin gamından dolayı ulak gibi kaçıyordu; senin aşkın onun yularını tutup sana doğru çeker.]

Üç âtlu ulâḳa *se esbe* dirler. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

به گوش چو تو ناگه حدیث کان برسد	سه اسبه خامه تو تاختن بران آورد
---------------------------------	---------------------------------

[Hazinenin hadisesi senin kulağına ulaşınca senin kalemin üç ulakla ona saldırır.]

Dozd-i ḥennâ (دزد حنا): Nişâdır dedikleri eczâya dirler ki ekseriyen ḳalaycılar isti'mâl iderler. Bir kimse elinde olan ḥennâ'yı giydirmek için nişâdırı sürüp ḥennâyı uçururlar. Hatta Vaḥidî'nüñ beytinde îrâd olunmuşdur:

هر که پهلوی همچو من می دزد از رنگ هوس	هست چون دزد حنا پیوسته روی او سفید
---------------------------------------	------------------------------------

[Her kim gizlice gibi hevesten reng çalar; yüzü daima nişâdır gibi beyaz olur.]

Do çâr şod (دو چار شد): Râst geldi. Tâhir:

بهر طرف که روی زیر نه سپهر دو رنگ	ز شش جهت شود و کاروان غصه دو چار
-----------------------------------	----------------------------------

[Alaca dokuz feleğin altında nereye gitsen keder kervanı altı yönden seninle karşılaşır (işin rast gelir).]

Do çâr gerdîd (دو چار گردید): Mişluhu, nazm:

چو با جمعی دو چارم گردد از من صد سخن پرسد	چو پنجا بیندم مهر سکوتش در دهان باشد
---	--------------------------------------

[Toplumda benimle karşılaşınca benimle ilgili yüzlerce söz söyler; beni yalnız görünce ağzına sükût mührünü vurur.]

Düşmen kâm (دشمن کام): Ayırksû hallî “durumu hasmının isteğine uygun”. Beyânî:

من بلا زده از دوستکامی بسیار	به عاقبت شدم از دو چرخ دشمن کام
------------------------------	---------------------------------

[Sonunda iki dünyada da ayruksu halli oldum; ben felâketzededen yararlananlar ise çok.]

Dûstkâm (دوستکام) muḳâbilidür. Nitekim[129a] beyt-i meẓkurda vârid olmuştur ve Selmân'ın beytinde vaḳi'dür:

دشمنان گفتند کام دوست ناکامی بود	عاقبت سلمان بر غم دشمنان شد دوستکام
----------------------------------	-------------------------------------

[Düşmanlar dediler ki dostların işine yarayan mutsuz olur; sonunda Selman düşmanlara rağmen dustkâm oldu.]

Dum-i gurg (دم گرگ): Şubḥ-i kâzibdir beyâz memdûdî dum-i gurg'a teşbih olunmuştur. Selmân:

اثر عدل تو دان آن که بر اطراف افق	در دم گرگ رود آهوی زرین تمثال
-----------------------------------	-------------------------------

[Bil ki senin adaletinin etkisiyle ufuklarda sabah vaktinde altın gibi ceylan kurdun peşini takip ediyor (şafak vaktinde yürüyor).]

Diğer [Nâşır-i Buḥârî]:

شد دم گرگ سحر از سوی مشرق بدید	جرم هوا چون پلنگ گشت ملمع بدن
--------------------------------	-------------------------------

[Yalancı şafak doğu tarafından görününce; havanın cürmü kaplan gibi alaca oldu.]

Devâl pâ (دوال پا): Kayış ayaklıdır. ‘Arab aña gûl beyâbânî der mecâzen ‘eyyâr ma’nâsında isti‘mâl olunur. Selmân, nazm:

چرخ دوال پای اگر سر کشی کند	امرت کشد به جرم ز چرم اسد دوال
-----------------------------	--------------------------------

[Gulyabani felek eğer serkeşlik ederse; senin emrin onu cezalandırmak için aslanın derisinden kamçı çeker.]

Do-tâyi (دوتایی): Şol câmedür ki iki kıt olub içinde penbesi olmayan. Selmân:

دوتایی فقرا جامه است کز عظمت	هزار میخی افلاکش آستر یابی
------------------------------	----------------------------

[Fakirlerin öyle bir astarlı elbisesi var ki azametten feleklerin cübbesinin ona astar olduğunu görürsün.]

Dûr-dest (دور دست): Uzun uzak. Şevkî, nazm:

به سوی ساعد سیمینش از زلف	مرو ای دل که راه دور دستست
---------------------------	----------------------------

[Saçından onun gümüş bileğine doğru gitma; ey gönül zira yol uzundur.]

Câmî:

ز دست اجل تا شوم پای بست	کشم پا ازین جنبش دور است
--------------------------	--------------------------

[Ecele teslim olmak için bu uzak cümbüşten ayağımı çekerim.]

Dirâz-âheng (دراز آهنگ) de bu ma'nâyadır. Nazm:

دراز آهنگ شد این کار با تو	ندانم چون کنم ای یار با تو [129b]
----------------------------	-----------------------------------

[Bu iş seninle çok uzadı sana nasıl davranacağımı bilmiyorum.]

Do-reng (دورنگ): İkiyüzlü. Hâtıfî, nazm:

نبودش امید و فازان دو رنگ	خواص فرشته مجو از پلنگ
---------------------------	------------------------

[O iki yüzlüden vefa ümidini taşıyordu; kaplandan has melek olmaz.]

Yek-reng (یکرنگ): Anuñ muqabilidür. Kemâl-i İşfehânî:

گر کند دعوی یک رنگی از و باور کنید	زان که دارد رنگ آل حیدر کرار گل
------------------------------------	---------------------------------

[Gül eğer dürüstlük iddia ederse ona inanın; çünkü Âl-i Haydar-i Kerrâr'ın rengini taşımaktadır.]

Do-şâhe (دوشاخه): İki çatal bir nev' gerden bend'dür. Ekser kaçan kûl ya'ni kaçkûn kölelerin bu boyunlarına vururlar ki ebnâ-yi zemâne âña lâle dirler. Câmî:

کهکشانش دوشاخه بر کردن	می برد تا به خدمت ذوالمن
------------------------	--------------------------

[Boynunda tasma çeke çeke velinimetinin hizmetine kadar götürür.]

Do-şâh (دوشاخ) da dirler. Der şîfet-i kelime-i şehâdet. Câmî:

لام الف هست در این دیولاخ	کردن دیوان هوا را دوشاخ
---------------------------	-------------------------

[Nefsin şeytanlarını ikiye ayırmak için bu dev yurdunda lââm-elif vardır.]

Do-mûy (دو موی): Gîsû ki aşîda ard-ı şâçdur. Nitekim bu beytlerden zâhirdür.

Hilâlî “kadının şehâdetinin tercihi konusunda”:

تار کاکل ز موی گیسو به	به خدا از آن دو موی یک موبه
------------------------	-----------------------------

[Kakülün saçı örük saçından daha üstündür; Allah’a hamd olsun ki o iki kıldan bir kıl daha üstündür.]

Velehu der şîfet-est. Nazm:

نو عروسی بنواز جلوه کنان	چه دو مو از قفا فکنده عنان
--------------------------	----------------------------

[Yeni bir gelin nazla cilve ederek iki saçını örük gibi yakasından nasıl da atmıştı.]

Gisû ârd (گیسو آرد) şaça didükleri bu beytden zâhirdür. Şevkî:

بازلف سرکش تو زند لاف گیسویت	لیکن چه سود آن که زند لاف بر قفا
------------------------------	----------------------------------

[Senin iki örüğün senin zülfüne laf vurur; fakat arkada konuşmaktan ne fayda çıkar.]

Refîkî, nazm:

آن دو گیسو دل ز ما می برد و می گویی که برد	نیستی آگه که می آیند دزدان از قفا
--	-----------------------------------

[O iki örük gönlümüzü götürüyor sen de dersin ki kim götürdü; hırsızların arkadan geldiğinden haberin yoktur.]

Eğer çi bu lisânda zâl-i mu‘ceme kelime yokdur. Lakin evvelâ zâl-i mu‘ceme kelimesi yokdur. درخشله’le zal’ından ğayrı Oknûm luġâtında meşûrdur.

Bâ’bür-râ el-meftûhâ [130a]

Râhîst ki kâse mîtevân dâd be-dest (راهیست که کاسه میتوان داد بدست): Eşlik yoldur demekdür:

راهیست ز کعبه تا به مقصد پیوست	در جانب میخانه ره دیگر هست
لیکن ره میخانه ز آبادانی	راهیست که کاسه می توان داد بدست

[Ka‘be’den maksada bağlanan bir yol vardır; meyhanenin yanında başaka bir yol vardır.

Fakat meyhane yolu mamurdandır; yolu eşlik yoldur.]

Râh (راه): Maḳâm-ı musikî. Hâfız:

که در میان غزل قول آشنا آورد	به چه راه می زند این مطرب مقام شناس
------------------------------	-------------------------------------

[Bu makam bilen çalgıcı hangi makamı çalıyor; gazel içinde bilinen bir söz zikreliyor.]

Velehu

و آهنگ بازگشت ز راه حجاز کرد	این مطرب از کجاست که راه عراق ساخت
------------------------------	------------------------------------

[Bu çalgıcı nerelidir ırak makamını çaldı; Hicaz yolundan dönmek istedi.]

Reh hâyîde (ره خوابیده): Çiynenmeyüb pâ nihâde olmayan tarîk ma‘nâsınadır.

Şâib, nazm:

شور محشر بر نگیرد ره خوابیده را	نیست طبع گرانجانان صحبت را اثر
---------------------------------	--------------------------------

[Tembellerin tabiatında sohbetin etkisi olmaz; mahşer kalabalığı olmayan yola sığmaz.]

Bâbü'r-râ el-meksûre

Rikâb (رکیب): Rikâb elif-i yâ'ya kalb olunmuşdur. Nizâmî, nazm:

که دست از عنان رفت و پا از رکیب	به غوغای لشکر در آمد شکیب
---------------------------------	---------------------------

[Askerin kavgası sabrı aştı; kontrol kaybedildi, binici ayaktan kesildi.]

‘Îtâba da عتیب dirler. Şeyh Sa‘dî, nazm:

آن را که یک نفس نبود طاقت عتیب	گوی که احتمال کند مدت فراق
--------------------------------	----------------------------

[Sanki bir an dayanamayan yorgun kişi bir süre ayrılığa dayanır.]

‘İtimâd (اعتماد) da ‘itemîd (اعتمید) de böyledür. Hâtîfî, nazm:

ز خون دلیران شده سرخ بید	خودنگ فدای نا اعتمید
--------------------------	----------------------

[Kurban oka itimat etmez; söğüt ağacı yiğitlerin kanından kızarmış.]

Ve mihmâza da mehmîz dirler. Hâtîfî:

بخون تیر کرده تک آوریها	ببستند زرینه مهمیزها
-------------------------	----------------------

[Altın mahmuzları bağladılar; oluklardan kan akıttılar.]

Fetvâ'ya da فتویٰ dirler. Hâfız:

که حرامست می آنجا که نه یارست ندیم	فتویٰ پیر مغان دارم و عهدیست قدیم [130b]
------------------------------------	--

[Pir-i muğandan fetva aldım ve eski bir ahit vardır; sevgilinin ve dostun bulunmadığı yerde şarap içmek yasaktır.]

Şerâbe (شرابه) de شری dirler. Hâfız:

هر که بخشی که بگیری دگری	آن چو دست که بیعت و شری
--------------------------	-------------------------

[Karşılığını alıp bağışladığın zaman o cömertlik değildir, alışveriştir.]

A'cem bu taşarrufu ba'zı elfâz-ı 'Acemî' de dahî itmişlerdür.

Nâfe (نافه) de nife (نیفه) gibi. Nizâmî:

و شوق نیفهای شبستان فروز	چو خال شب افتاده بر روی روز
--------------------------	-----------------------------

[Ve şebistanın parlayan misk keseleri gündüze yansıyan gecenin benleri gibidir.]

Gûyâ (گویا) da gûy (گوی) dirler. Hüsrev:

خمارین ترکش در فتنه جویی	میان خواب بیداریست گویی
--------------------------	-------------------------

[Onun mahmur Türk güzeli fitne aramada uyku arasındaki uyanık gibidir.]

Rind-i 'âlem sûz (رند عالم سوز): Merd-i lâubâlî vu bîkayd. Hâfız, nazm:

ما مست خراب و رند عالم سوزیم	با ما منشین و گرنه بد نام شوی
------------------------------	-------------------------------

[Biz kötü sarhoş ve alem yakan rindiz; bizimle beraber oturma yoksa adın kötüye çıkar.]

Rîş-gâv (ریش گاو): Ebleh u aḥmâḵ rîş-kâvî eblehlik. Câmi, nazm:

در طلب تا کشید محنت و رنج	ریش گاوی بود توقع گنج
---------------------------	-----------------------

[Aramada mihnet ve sıkıntı çekti; hazine ummak ise eblehlikti.]

Bâbü'r-râ el-mazmûme

Rûy zerd kerd (روی زرد کرد): Yüz kızartdı dimeden ibaretdür. Âşefî, nazm:

بیمار عشق را چو دوا نیست از چه رو	پیش طیب این همه رو می کند زری
-----------------------------------	-------------------------------

--	--

[Aşk hastalığına deva yoksa neden doktorun karşısında bu kadar kızarıyor.]

Rû-yi û bîned (روی او بیند): Ânuñ cânıbın tutar dimekdür. Nazm:

هر که آید به میان روی پسر می بیند	ریش داری اگرش با پسری بحث افتد
-----------------------------------	--------------------------------

[Bir sakallı eğer bir çocukla tartışırse kim araya girse çocuktan yana çıkar.]

Rûy dâd (روی داد): Zâhir oldu. Kemâl-i İşfehânî, nazm:

هر دمش فتح دگر روی دهد چون پرکار	هر که از خط شریعت ننه‌د پای برون
----------------------------------	----------------------------------

[Her kim şeriatın sınırından adımını dışarı atmazsa her an pergel gibi fetihlerde bulunur.]

Didâr kerd (دیدار کرد) de bu ma‘nâyadır. Firdevsî, nazm:

زلیحا از دیوار دیدار کرد [131a]	دو چشم از زمین سوی دیوار کرد
---------------------------------	------------------------------

[Yerden iki gözünü duvara yöneltti; Züleyha duvardan göründü.]

Didâr kerd (دیدار کرد) zâhir itdi ma‘nâsına da gelür. Kemâl-i İşfehânî, nazm:

موش را کرد در جهان دیدار	به خدایی که او ز عطسه خوگ
--------------------------	---------------------------

[Domuzun hapşırmasından dünyada fareyi yaratan Allah’a andolsun ki.]

Rûy der dîvâr âvord (روی در دیوار آورد): Monzevî şod “köşeye çekildi”.

Zahîr, nazm:

ستم بعدل تو آورد روی در دیوار	فلک به جاه تو افراشت پشت بر مسند
-------------------------------	----------------------------------

[Felek senin makamınla sırtını yastığa dayadı; zulüm senin adeletinle inzivaya çekildi.]

Rûy bedîvâr kerd (روی بدیوار کرد): Mişluhu, Âşefî:

دور از ابروی بتان روی به دیوار کرد	آصفی روی برآورد به محراب دعا
------------------------------------	------------------------------

[Asefî yüzünü dua mihrabına çevirdi; güzellerin kaşından uzakta inzivaya çekildi.]

Rûz-i istiftâh (روز استفتاح): Rûz-i mübârek.

عزیزدار زمان وصال را کان دم	مقابل شب قدرست و روز استفتاح
-----------------------------	------------------------------

[Vuslat zamanının değerini bil çünkü o an kadir gecesine ve mübarek güne eşittir.]

Rû-pûş (رو پوش): Yüz itmek. Câmî:

نیست حد چو منی بردن نام چون تو	بهر روپوش بنام دگرانت خوانم
--------------------------------	-----------------------------

[Benim gibi birinin senin adını anması haddi değildir; yüzümü gizlemek için başkalarının adıyla seni anarım.]

Rûz-i bâzâr (روز بازار): Zemân-i revâc. Selmân:

با سر زلفت شب دوشین سرو کاریم بود	در جمالت همه شب روز بیاز آیم بود
-----------------------------------	----------------------------------

[Geçen gece senin zülfünün ucuyla işim vardı; gece boyunca senin cemâlinde günüm revaçtaydı.]

Enverî:

روز عیش و طرب بستانست	روز بازار گل و ریحانست
-----------------------	------------------------

[Bostanın eğlence ve çalgı günüdür; gül ve reyhanın revaç günüdür.]

Rûy-nemâ (روی نما): Yüz görümlüğü. Selmân:

آن ماه رو اگر بنماید شبی به ما	در وجه او نهیم دل و جان برونما
--------------------------------	--------------------------------

[O ay yüzlü bir gece yüzünü bize gösterirse onun karşılığında gönül ve canımızı onun yüz görümlüğüne veririz.]

Rûy mebin û rû bebîn (روی مبین و رو ببین): Şûrete bakma sirete bak diyecek yerde zarb iderler. Hafız:

عابدان آفتاب از دلبر ما غافلند [131b]	ای سلامت کو خدا را رو مبین و رو ببین
---------------------------------------	--------------------------------------

[Güneşe tapanlar dilberimizden gafilidirler; Allah selamet versin, yüze değil siretine bak.]

Bâbü'z-zâ el-meftûha

Zânû zed (زانو زد): Ta'zîm itdi dimekdür. Özbek padişahlarının yanına geldüklerinde vech-i maşûş üzere ta'zîmlerine işâretdür ki bir dizlerin yere koyub tapu iderler. Ol lisânda buna çok dirler. Kâtibî:

سگان یار بما گر شوند همزانو	ز ساق عرش ملائک زنند زانویم
-----------------------------	-----------------------------

[Sevgilinin köpekleri bizimle birlikte ta'zim ederlerse; arştaki melekler inciklerimi döverler.]

Hâtîfî:

پی تهنیت یک بیک همگان	زبان بر گشادند زانو زنان زانو شکست
-----------------------	------------------------------------

[Tebrikten sonra bir bir hepsi konuştular; ta'zim ederek diz çöktüler.]

Diz çökdü dimeden kinâyedür. Emir Sencer Necâşî:

آنچه در صفحه این نه طبقست	من چو زانو شکم یک ورقست
---------------------------	-------------------------

[Bu dokuz gök katın sayfasında olan şey; ben ta'zimde bulununca bir sayfadır.]

Zer bezer dâd (زر بزر داد): Başa baş bâzâr eyledi. Hâfız, nazm:

آمد و گرم برد آب رخم اشک چو سیم	زر بزر داد کسی کآمد و این کالا برد
---------------------------------	------------------------------------

[Gümüş gibi gözyaşı geldi ve sıcaklığı yüz suyumı götürdü; gelen başa baş pazarlık yaptı ve metayı götürdü.]

Zeneh zed (زنخ زد): Lâf avradı. “Çenesi düşük” ‘Aşşâr:

بریش آمد ز عشقت جمله حالات	کنون گشتی زنخ زن در کرامات
----------------------------	----------------------------

[Senin aşkının bütün halleri alay konusu oldu; şimdi de kerametlerden laf edip duyuyorsun.]

Lafzen'a ehl-i zeneh (اهل زنخ) dirler. Hüsrev:

کرد زنخ شان ز محاسن کنار	اهل از زنخ را بحاسن چه کار
--------------------------	----------------------------

[Sakallarını çektiği zaman çene çukuru ortaya çıkıyor; çene çukuru olan kişilerin sakala ne ihtiyacı var.]

Zeneh zeden (زنخ زدن): Mezelenmek ma'nâsına da gelür.

Zeneḥ âvordî (زنخ آوردی): Mişluhu, Kemâl-i İşfehânî:

فلک برابری همت تو اندیشید	برو خرد زنخی نغر دلستان آورد
---------------------------	------------------------------

[Felek senin himmetinin dengi olduğunu düşünür; akıl onunla ilgili ilginç öz bir meze getirdi/kara mizah yaptı.]

Zebân âverd (زبان آورد) [132a]: Bed zebân dimekdür. Selmân:

دلست غنچه به یک بار سوسنست زبان	بسیست ره از زبان آوری به دلداری
---------------------------------	---------------------------------

[Gönül gonca, zambak tamamen dil; aşkta kötü dilliğinin çok yolu vardır.]

Ve sohen âferîn ekseri şua‘ra vaşfinda zıkr olunur. Kemâl-i İsmâ‘îl, nazm:

بهر کجا که زبان آوریست شمع صفت	زگنه وصف تو شد بالکن زعجز قرین
--------------------------------	--------------------------------

[Her nerede mum gibi dili kötü olan biri varsa; seni vasfederken işlediği günahtan dolayı kekelemekle aciz kaldı.]

Râz ifşâ idene de *زبان آوری* dirler. Nitekim Nizâmî:

زبان آوران را به تو جار نیست	که با مشعله گنج را کار نیست
------------------------------	-----------------------------

[Sır ifşâ edenlerin seninle komşuluğu olmaz; hazinenin meşaleyle işi yoktur.]

Zebân ra kebûd kerd (زبان را کبود کرد): Söyleye söyleye ağzında tüy bitdi dimekdür.

Kemâl-i İşfehânî:

تیغ گهر فروش زبان را کبود کرد	از بس که بر سخات امان الامان نهاد
-------------------------------	-----------------------------------

[Dilin mücevher saçan kılıcı, senin cömertliğine karşı çokça aman el aman diye diye ağzında tüy bitti.]

Zebân-zed (زبان زد): Rûz merre söz. Âşefî:

مرا حدیث زبان زد شکست کوه غمت	که من بتیشه فرهاد هم زبان شده ام
-------------------------------	----------------------------------

[Benim sözlerim gam dağını parçalar; çünkü benim dilim Ferhat'ın baltasına eş-tir.]

Zeberdest (زبردست): Üst yan.

خدایی که بالا و پست آفرید	زبردست هر دست دست آفرید
---------------------------	-------------------------

[Gökleri ve yerleri yaratan Allah her taraftan daha üstün bir el yarattı.]

Bâlâ-dest (بالا دست): Mişluhu, nazm:

کسی را کین همابر نشیند	بیالادست اسکندر نشیند
------------------------	-----------------------

[Homa kimin üstüne koyarsa; İskenderin elinin üstüne oturtur.]

Şağ cânib'e dest-i râst (دست راست), *şola dest-i çep* (دست چپ) dirler:

بر آراسته شاهرخ دست راست	که آن بر قدش جامه بود راست
--------------------------	----------------------------

[Şahruh sağ tarafı süsledi; çünkü onun boyu üzerinde düzgün bir elbise vardı.]

Nazm:

ز میزان شهب دست چپ شد قوی	زهی این چنان بازوی خسروی
---------------------------	--------------------------

[Mîrân Şahla şahın sol eli güçlendi; Hüsrevliğin böyle pazusu ne güzel.]

Zerde-gûş (زرده گوش): Giydü. Hayreti, nazm:

حسود تیره دل و زرده گوش نا انصاف	که بود خیری که پهلوی بر رد احمر زد [132b]
----------------------------------	---

[Yüreği karanlık, münafık ve insafsız kıskanç; kim ola ...]

Zen-bemuzd (زن بمزد): Mişluhu, Câmî:

بر آن کار اگر مرد داری طمع	همین بس که نامش کند زن بمزد
----------------------------	-----------------------------

[Eğer bir erkek o işe tamah ederse; ona pezevenk demen kâfidir.]

Zen-celeb (زن جلب): Meşluhu rûsbî 'avrat:

زن جلبی رفته و در هجو من	کرده بسی حرف پریشان رقم
--------------------------	-------------------------

[Karısı o... bir adam gidip benim hicvimde birçok saçma söz kaydetmiştir.]

Nitekim مادر جلب *kaḥbe* analı dimekdür ya'ni *kaḥbe* oğlu ma'nâsına:

هنریست بسی پدر ندیده	مادر جلبست و کن دریده
----------------------	-----------------------

[Baba görmemiş bir çok sanatçı vardır; annesi o... ve k... yırtık.]

Bâbü'z-zâ el-meksûre

Zi rişêş ferâgetî dârem (ز ریشش فراغتی دارم): Bizim andan bağıımız yokdur diyecek yerde zarb iderler.

هر که بر ما بروت می تابد	ما ز ریشش فراغتی داریم
--------------------------	------------------------

[Her kim bize karşı soğuk davranırsa; bizim onunla bir ilgimiz yoktur.]

Boro ey rîş-i û nedârem (برو ای ریش او ندارم) de bu ma'nâyadur. Câmi, nazm:

می ده بیانگ نی که ندارم به غیر عشق	برو ای ریش محتسب و سبابت فقیه
------------------------------------	-------------------------------

[Şarabı ney sesiyle getir, aşktan başkasını tutmam; defol ey sakallı muhtesib ve bıyıklı fakih.]

Zindânî (زندانی): Ayrıksu halli. Hilâlî:

شکر صد شکر که امروز کسی یافته ام	که ستاند ز فلک داد من زندانی
----------------------------------	------------------------------

[Şükürler olsun yüzlerce şükür zira bugün birini buldum ki ben mehpusun hakkını felekten alır.]

Ziyâde ser (زیاده سر): Çok başlu. Şeyh Âzerî:

هرگز به منزلی نرسد گمراهی که او	دنبال هر زیاده سر بوالفضول شد
---------------------------------	-------------------------------

[Her çok başlı ve gevezenin peşinde giden sapık kişi asla bir menzile kavuşmaz.]

Zîr u bâlâ nîst (زیر و بالا نیست): Şek nîst. Fethullâh, nazm:

بلاست آن که تو نامش نهاده بالا	حدیث راست همین است که زیر و بالا نیست
--------------------------------	---------------------------------------

[Yüce diye adalandırdığın şey beladır; doğru söz de budur, aşağısı yukarısı yok.]

Bâbü's-sîn el-meftûha

Sohen ez perde begûyed (سخن از پرده بگوید): Sözü kinâyeyle söyler dimekdür.

Hüseyn Mirzâ:

تار طنبور که راز دل من می گوید	گوش کن که از پرده سخن می گوید
--------------------------------	-------------------------------

[Benim tanburumun teli benim içimden söyler; dinle ki sözü kinâye ile söyler.]

Soḥen ez niḡâb gûyed (سخن از نقاب گوید): Mişluhu, Lisânî:

در یک دو نکته صد غرض اظهار کرد و رفت [133a]	رخساره بسته بود و سخن از نقاب گفت
---	-----------------------------------

[Bir iki noktada yüzlerce gazez ortaya koydu ve gitti; yüzü kapalıydı, sözü perde-den söyledi.]

Soḥen der reh goft (سخن در ره گفت): Ya‘ni در رفتن شتاب کرد Hâfiz:

نیست مشتاق کعبه صوفی شهر	سخن کعبه گر نه در ره گفت
--------------------------	--------------------------

[Şehrin sûfisi Ka‘be’ye muştak değildir; yoksa Ka‘be’ye gidişte acele ederdi.]

Velehu

بکوی فقر قدم گر نهی روان برخیز	طواف کعبه اگر بایدت سخن در راه
--------------------------------	--------------------------------

[Fakırda adım atmak istiyorsan ruhunu uyandır; Ka‘be tavaf etmen gerekirse acele et.]

Ser be-û furû bord (سر باو فرو برد): Aña meşğûl olmuştur demekdir. Enverî, nazm:

توسر بنای و نوش فرو برده و من	خاموش سر فکنده که هان بوک و هان مگر
-------------------------------	-------------------------------------

[Sen çalgıya ve şaraba dalmışsın ve ben suskun başı önüne eğik “ola ki” ve “me-ger ki” deyip duruyorum.]

Seret sebz bâd (سرت سبز باد): Başuñ devletde olsun demekdir. Şeref-i siyâdetden mecâz ola nitekim zıkr olundu. Hâfiz der muḥatebe-i Tuṭî:

سرت سبز و دلّت خوش باد جاوید	که خوش نقشی نمودی از خط یار
------------------------------	-----------------------------

[Devlette olasin ve devletin daima hoş olsun; zira sevgilinin hattından güzel bir nakış ortaya koydun.]

Ser-sebzî (سر سبزی): Ma‘nâ-yı müşeddi. ‘Atṭâr, mısrâ‘:

هر کجا سر سبزی از پر او

[Her yerde onun kanadından devlet vardı.]

Sebzî (سبزی): Devletlülük. Hilâlî:

نرگس از بهر چه با این همه سبزی در باغ	چشم خود دوخت به برگی که در آید از بصل
---------------------------------------	---------------------------------------

[Nergis bağdaki bunca saadete rağmen gözünü bahçede soğandan çıkan bir yaprağa dikti.]

Devletlü başuñ haqqı için diyecek yerde تو بسر سبز dirler. Hâfız:

به سر سبز تو ای سرو که چون خاک شوم	ناز از سربنه و سایه برین خاک انداز
------------------------------------	------------------------------------

[Senin devletli başın için ey selvi ki toprak olayım; başından nazı çıkar ve bu toprağı gölgelendir.]

Ser zede âyed (سر زده آید): Bî tekellüf âyed. Hekîm Şifâyî:

تا از در با سر زده یک بار در آید	بسیار در دل بهوس باز نهادیم
----------------------------------	-----------------------------

[Bir defa davetsiz gelinceye kadar; çokça gönlümüzde hevesler koyduk.]

Diğer, nazm:

غم ز هر کجا رسد سر زده آید بدلم	چه کنم خامه من بر سر راه افتادست
---------------------------------	----------------------------------

[Nereden çıkarsa çıksın gam davetsiz gönlüme gelir; ne yapabilirim ki benim ka-lemim yol başına düşmüştür.]

Seng-i sûd (سنگ سود): Ayak taşı. Selîm der şîfet-i kûh ber Âb-i Keşmîr[133b]:

بود هر پاره سنگی در این جا	هزاران چشمه همچون سنگ سودا
----------------------------	----------------------------

[Burada her taşın bir parçası sevda taşı gibi yüzlerce çeşme olur.]

Ser ber zed (سر بر زد): Zâhir oldu dimekdür. Câmî, nazm:

چو دیگ از آتش دل گشت جوشان چشمه چشمم	مگر طوفان نوحست این که سر بر زد ز آتشدان
--------------------------------------	--

[Göz pınarım gönül ateşimden kazan gibi kaynayınca; meğer tandırdan fişkırان Nuh tufanı oluştu?]

Ser zed (سر زد): Mişluhu, Selmân:

سخن بوصف رخس چون خاطر م سر زد	ز مطلع سخنم آفتاب سر بر زد
-------------------------------	----------------------------

[Rahş'ın vasfıyla ilgili içimden söz fişkırınca şiirimin matlaından güneş baş gösterdi.]

Ser kerd (سر کرد): Mişluhu, Kemâl-i İşfehânî:

چون بر زبان من گذرد یادوست تو	همچون شکوفه از دهنم سیم سر کند
-------------------------------	--------------------------------

[Dilimden seni hatırlamak geçince ağızımdan gümüş gibi tomurcuk çıkar.]

Ser ber kerd (سر بر کرد): Mişluhu, ‘Aşşâr:

ندیده حاصلی جز حرقت و دمع	بهر مجمع که سر بر کرد چون شمع
---------------------------	-------------------------------

[Mum gibi başını çıkardığı her mecliste yanmak ve gözyaşından başka bir ürün elde edemedim.]

Ser-i hod girift (سر خود گرفت): Başın aldı gitdi dimekdür. Câmî:

مرغ چمن گرفت سر خود فغان کنان	کش طاقت شنیدن افغان من نبود
-------------------------------	-----------------------------

[Çimen bülbülü figan ederek başını alıp gitti çünkü o benim figanımı dinlemeye güç yetirmedi.]

Ser-i hod kerd (سر خود کرد): Mişluhu

هر شه که به میدان شما شد پی گویی	چوگان سر زلف تو دید و سر خود کرد
----------------------------------	----------------------------------

[Sizin meydanınızda bir topun peşine düşen her şah, senin zülfünün çevganını gördü, başını alıp gitti.]

Ser dâd (سر داد): Şalıvirdi.

مکن گرگ قوی را تیز دندان	مده سر در میان گوسفندان
--------------------------	-------------------------

[Güçlü kurdun dişini bileme; koyunların bulunduğu meydana salma.]

Hâfız:

صبا بلطف بگو آن غزال رعنا را	که سر بکوه و بیابان تو داده ای ما را
------------------------------	--------------------------------------

[Ey sabah rüzgârı o güzel ceylana iyilikle söyle; dağa ve çöle bizi sen saldın.]

Ser der pîş nihâd (سر در پیش نهاد): Ardına düşdü. Hâyetî, nazm:

من سایه وش ز هر سو سر در پیش نهادم	او هر طرف گریزان چون آفتاب از من [134a]
------------------------------------	---

[Ben gölge gibi her tarafta onun izine baş koydum; o her yerde güneş gibi benden kaçtı.]

Ser der pîş dâşt (سر در پیش داشت): Mişluhu, Câmî:

مرا تا دیده دارد در پیش سر	که گردد کام او از من میسر
----------------------------	---------------------------

[Başımın önünde gözlerim olduğu sürece onun muradı benim tarafımdan yerine getirilir.]

Ser-i dendân (سر دندان): Sepîd kerd, tebessüm kerd. Enverî:

چون به جانم سیاه خواهی کرد	سر دندان سپید کن باری
----------------------------	-----------------------

[Canımı karartınca diş ucundan tebessüm et bari.]

Ser-gûşî kerd (س گوشى کرد): Fısıldaşdı dimekdür. Mîr Huzûrî, nazm:

نشستم چون برت با غیر کردی طرح سرگوشی	اگر صحبت باین تقریب خواهد بود بر خیزم
--------------------------------------	---------------------------------------

[Yanına oturunca başkasıyla fısıldaştın; eğer sohbet bu yakınlıkta olursa kalkıp giderim.]

Sigâleş kerde (سگالش کرده): Fıkr ile işlenmiş iş. Ebû'l-Ferec-i Rûnî:

رزم و عزم و بزم و جشن فرخش	که سگالش کرده‌ که ناگاه باد
----------------------------	-----------------------------

[Düşündüğü uğurlu savaş, meclis, azim ve bayram hemen oluversin.]

Bed-sigâleş (بد سگالش): Yaramaz fikirlüye dirler. Enverî:

دوست چون ننگالدت جز نیکویی	بد سگالت را بدی گویی سگال
----------------------------	---------------------------

[Dost senin için iyilikten başka bişey düşünmez; senin için kötü düşünen hakkında da kötü düşünürsün.]

Sâde-lovḥ (ساده لوح): Sade dil.

ای دوستان فغان که من ساده لوح را	کشتند بی گناه بتان بهانه جو
----------------------------------	-----------------------------

[Ey dostlar imdat ben sade kalpliye bahaneci güzeller suçsuz yere öldürdüler.]

Nâdân (نادان) ma'nâsına da gelür. Mısrâ':

در مکتب کمالش جرخيست ساده لوحی

[Onun kemal mektebinde cahillik bir suçtur.]

Yalıñuz ساده de dirler. Câmî:

عقل شد مفتون مسکین طره ات	ساده ای در دام طرازی فتاد
---------------------------	---------------------------

[Akıl senin saçına karşı miskin aşığa dönüştü; bir akılsız yankesicilik borcu peşine düştü.]

Selîm (سلیم) de bu ma'nâyadır.[Câmî]

صد کرامت بنام او سازند	تا سلیمی بدماش اندازند
------------------------	------------------------

[Bir cahili onun tuzağına düşürmek için onun adına yüzlerce kerâmet düzerler.]

Sâl-i nîkû zi behâreş peydâst (سال نیکو ز بهارش پیداست): Kütlu gün toğuşundan bel-lüdür diyecek yerde zarb iderler. Âşefî, rubâ'î:

آن خور که خط مشکبارش پیداست امثال طراوت عزارش پیداست	بر دامن گل بنفشه زارش پیداست [134b] سالی که نکوست از بهارش پیداست
---	--

[Hattı misk saçtığı belli olan o hurinin kırmızı menekşe renkli eteğinden bellidir.

Bu yıl onun yanağının canlılığı bellidir; kutlu gün doğuşundan bellidir.]

Sâlûs (سالوس): Hîle. Câmî:

گرچه رخس همت جولان برون زین عرصه کرد	خویش را بستم بصد سالوس در فتراک او
--------------------------------------	------------------------------------

[Benim himmet atımın meydanı bu sahanın dışında olsa da; kendimi yüzlerce hîleyle onun atının ipine bağladım.]

Hîleden bir nev' olduğuyçün riyâ'ya *sâlûs* dirler. Hâfız:

گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نشود	تاریا در ورزد سالوس مسلمان نشود
------------------------------------	---------------------------------

[Gerçi şehrin vaizine bu söz ağır gelir ama riyakâr ve hilekâr olduğu sürece Müslüman olamaz.]

Mecâzen ehl-i riyâ'ya da *sâlûs* dirler. Zâhid Salûs gibi.

Sâye-dâr (سایه دار): Cin tutmuş kimse. Hüsrev, nazm:

سایه دارم هر شب از سودای زلفش چون کنم	چند گرد خود گهی سحر و گهی افسون کنم
---------------------------------------	-------------------------------------

[Onun zülfünün sevdasından her gece karartı görüyorum ne yapsam; daha ne kadar kendi etrafıma bazen sihir bazen de efsun yapacağım.]

Sebz tih gulgûn (سبز ته گلگون): 'Îzâr-ı siyeh çerde maḥbûb.

Mirzâ Kâsım-i Horosânî, Hüsrev şiirinde:

هزاران سبز ته گلگون نموده	ز دلکش غنچه های ناگشوده
---------------------------	-------------------------

[Açmamış gönül çekici goncalarından binlerce siyah çehreli sevgiliye işarettir.]

Siyeh çerde maḥbûb'a *sebz* dirler. Hâtîfî:

چو سبزان رعناى بالا بلند	درختان سبزش همه دلپسند
--------------------------	------------------------

[Onun yeşil ağaçlarının hepsi güzel; uzun boylu güzel esmerler gibi.]

Sebzâ reng (سبزا رنگ) de dirler. Şehîd, mışrâ':

این همه سبزان غلام روی سبزا رنگ تو

[Bütün bu esmerler senin esmer renkli yüzüne karşı köle.]

Şâfî siyâh'a da *sebz* dirler. خط سبز, خط سیه gibi. Hâfız, nazm:

برکنار چمنش وه که چه دامی داری	خال سر سبز تو آن دانه عیشست ولی
--------------------------------	---------------------------------

[Senin ucu esmer ben'in ne fena aşk tuzağıdır fakat onun yanında da bir çimen var, ne biçim tuzağa sahipsın.]

Gök nesneye *sebz* dirler. پولاد سبز gibi. Fırdevsî, nazm[135a]:

فرس خنگ و بر گستوانش سیاه	به تارک ز پولاد سبزش کلاه
---------------------------	---------------------------

[Başının tepesinde çelikten miğfer; atı kara ve yelesi siyah.]

Tîğ-i sebz (تیغ سبز) gibi Selmân:

ای سران ملک را شمشیر تو مالک رقاب	باغ ملک از جویبار تیغ سبزت خورده آب
-----------------------------------	-------------------------------------

[Senin kılıcın memleket reislerini kendine köle etmiş; memleket bağı senin çelik kılıcının ırmağından sulanır.]

Sebzâ-reng (سبزا رنگ) de dirler. Kemâl-i İşfehânî, nazm:

چون همه ساله ز خون خصم باید خورش	ای عجب شمشیر خسرو از چه سبزا رنگ شد
----------------------------------	-------------------------------------

[Ne tuhaf Hüsrev'in kılıcı neden siyah renkli oldu; çünkü bütün sene düşman kanını yemek zorundadır.]

Ser-sebz (سر سبز) de dirler. Selmân:

ز باد خلق جان بخشش گرفته شاح دولت بار	ز اب تیغ سر سبزش کشیده پنج نصرت نم
---------------------------------------	------------------------------------

[Can bağışlayan nefesinden devletin dalı meyve tuttu; onun yeşilbaşlı kılıcından yardım eli nemlendi.]

Hencer-i sebz (خنجر سبز) ve *hencer-i ser sebz* (خنجر سر سبز) dañi dirler.

Kemâl-i İşfehânî, nazm:

که ظن برند که آتش همی چهد ز چنار	ز زخم خنجر سبزت چنان برآورد خون
----------------------------------	---------------------------------

[Senin çelik hançerin darbesinden öyle kan sızıyor ki zanneder çınardan ateş çıkıyor.]

Covşen-i sebz (جوشن سبز) ve *Covşen-i ser sebz* (جوشن سر سبز) de dirler.

Firdevsî, mısrâ‘:

بهر جوشن سبز چون نو بهار	به زیر ابلق تند چون روزگار
--------------------------	----------------------------

[Üstünde ilkbahar renginde çelik zırh; altında zaman gibi hızlı alaca at.]

Gök göz’e *sebz* چشم سبز dirler. Hatıfî, nazm:

بود هر چشم سبزش شیشه زهر	ز چشم سبز او صد فتنه در دهر
--------------------------	-----------------------------

[Onun her bir yeşil gözü zehir şişesi olur; onun yeşil gözünden zamanda yüzlerce fitne olur.]

Sebz-i meş‘ale-dum (سبز مشعله دم): Kuyruğu ak kendi yeşil bir nev‘ kebuddur.

Hilâlî:

صبح چون ریخت دانه انجم	آسمان گشت سبز مشعله دم
------------------------	------------------------

[Sabah yıldız tanelerini dökünce gökyüzü kuyruklu meş‘ale gibi oldu.]

Sebûk-ser (سبک سر): Hafîfü’l-‘akl. “serseri, züğürt” Kemâl-i İşfehânî, nazm:

خصمت سبک سر بر آمده زان دست روزگار [135b]	بر پای او ز حادثه بندی گران نهاد
---	----------------------------------

[Senin hasmın hafif akıllı olduğu için zamanın eli onun ayağının üzerine olaylardan ağır bir pıranga bıraktı.]

Sebûk-sâr (سبک سار): Mişluhu, nazm:

بگوید آهن سرد آن سبک ساری در این دوران	اگر چه گرز را این سرزنش از من گران آمد
--	--

[Hafif akıllılıktan dolayı bu alemde soğuk demiri döver; her ne kadar benden bu sezeniş güzr için ağır gelse de.]

Ser (سر): Cihet-i ‘ulviden ‘ibâret olmak üzere isti‘mâl olunur ki Türki’de ândan üst ile ta‘bîr iderler. Aşıl ma‘nâsı ki baş’dur. Andan mecâz olur. Nitekim şu üstünde diyecek yerde بر سر آب dirler. Hocendî:

جز سر گویش اقامت را نمی شاید کمال	زان که عالم بر سر آبست نا محکم پلی
-----------------------------------	------------------------------------

[Ey Kemal onun yurdu dışında ikâmet etmek yaraşmaz; çünkü dünya su üzerinde gevşek bir köprüdür.]

Âteş üstünde diyecek yerde آتش بر سر dirler. Hüsrev, nazm:

خونابه می جکاندم از گریه سوز دل	خوش گریه ایست بر سر آتش کباب را
---------------------------------	---------------------------------

[Gönlümün yanmasından dolayı ağlarken kanlı gözyaşı döktüm; kebab yapan ateşin yanında güzel bir ağlayıştır bu.]

Ârzû ve sevdâ ma‘nâsına da gelür. Selmân, nazm:

چرخ نه توی سر بوسیدن باید دارد	پشت چون موی سر زلفش ازان روی دوتااست
--------------------------------	--------------------------------------

[Dokuz katlı felek ayağını öpme niyetinde; belî de o yüzden onun zülfünün ucundaki kıl gibi katlanmış.]

Sevdâ *ser* (سر)’ün ‘atf-ı tefsîri vâkı’ olagelmiştir.

Ser û sovdâ (سر و سودا) dirler. Selmân:

لا ابالی را سر و سودای این بازار نیست

[Laubalinin bu pazarla ilgisi yoktur.]

Berg de bu ma‘nâya gelür. Kemâl-i İşfehânî, der vesf-i harb:

برگ چنار دید که شبنم بر آورد	دستم بین اگر بودت برگ دیدم
------------------------------	----------------------------

[Çınar yaprağı şebnemin oluştuğunu gördü; görebiliyorsan benim elime bak.]

Ser’in de *berg* (برگ)’in ‘atf-ı tefsîri vâkı’ olagelmiştir. Kazî Mîrek, nazm[136a]:

بکسی دگر ندارم سر و برگ آشنایی	که نیرزد آشنایی بمشقت جدایی
--------------------------------	-----------------------------

[Bir başkasıyla âşina olmaya tahammülüm yoktur; âşinalık ayrılık meşakkatine değmez.]

Ser endâz (سرانداز): Şarabdan geçüb ser endâhte olan mest u herâb. Hâtıfî:

چو سلطان سرانداز باشد زمی	فتد بیخبر از سرش تاج کی
---------------------------	-------------------------

[Sultan şaraptan sarhoş olunca haberi olmadan başından şahlık tacı düşer.]

Ser-beste (سر بسته): Mestûr. Hâfız:

راز سر بسته ما بین که به داستان گفتند	هر زمان با دف و نی بر سر بازار دگر
---------------------------------------	------------------------------------

[Bizim gizli sırrımızı gör ki dillere düştü; başka başka pazarlarda her zaman def ve neyle söylerler.]

Ser-bemehr (سر بمهر): Mişluhu, Hâfız:

ترسم که اشک از غم ما پرده در شود	وین راز سر به مهر به عالم سمر شود
----------------------------------	-----------------------------------

[Korkarım ki gamımızın gözyaşı perdenin dışına çıkar; bu ağzı mühürlü sırrımız âleme yayılır.]

Ser-destî (سر دستی): El ucuyla yapılan iş. Kemâl, nazm:

سردستی است شعر من آن را که می نداد	ابکار فکر بر حسب اختیار دست
------------------------------------	-----------------------------

[Benim şiirim, el becerisine göre bakır fikir üretmeyen kişi için el ucuyla yapılan bir iş gibidir.]

Ser-şâr (سر شار): Memlû.

Ez sâkinâme (از ساقی نامه), Zuhûrî, nazm:

بلبیک حجاج دیر مغان	بخمهای سر شار خیر مغان
---------------------	------------------------

[Moğların ateşkedesinin hacılarının “lebbeyk”i için; moğların dolup taşan kuple-rinin hayrı için.]

Ser-germ (سر گرم): ‘Âşık, abdâl. İşfehânî, nazm:

ای شمع بزم دوش چرا می گریستی	پروانه عاشقست تو سر گرم کیستی
------------------------------	-------------------------------

[Ey meclisin mumu dün gece niye ağlıyordun; pervâne sana âşık sen kimle meş-gulsün?]

Ser vaqt (سر وقت): *Vaqt-i nîk*. *Selmân*:

مکدر است و بر ابرو فکنده این همه چین	باین چنین سروقتی ندانم آب چرا
--------------------------------------	-------------------------------

[Bu böyle güzel vakitte bilmiyorum su neden bulanıktır ve kaşları bu kadar çat-tırmıştır.]

Sereh merd (سره مرد): *Merdî nîk*. *Sa'dî*:

آن نگون بخت گرد کرد و نخورد	بخور ای نیک سیرت و سره مرد
-----------------------------	----------------------------

[Ey sireti güzel ve iyi adam ye; o talihsiz adam topladı ama yemedi.]

Eyü yürüyüşlü at'a da*hi* اسب سره رفتار dirler.

Eyü akça'ya نقد سره ve âlçağına[136b] ناسره dirler.

Seng-i âteş (سنگ آتش): *Çakmak taşı*. 'Alîşîr Nevâ'î:

بر سر خاکم شود هر سنگ آتش	بس که دارم درون سینه مهر مهوشی
---------------------------	--------------------------------

[Ay gibi bir güzele kalbimde o kadar sevgi vardır ki; toprağımın başı üzerindeki her taş çakmak taşı olur.]

Seng-i re'd (سنگ رعد): *Yuvâlık taş*, *yuvâlık* gibi. *Nizâmî*:

در آسمان گشته زان لخت لخت	روان سنگ رعد از کمانهای سخت
---------------------------	-----------------------------

[Kuvvetli kemanlardan yuvalık taşlar o kadar çok fırladı ki ondan dolayı gökyü-zünün kapısı parça parça oldu.]

Se-tâ (سه تا): *Üç kollu tanbur*. 'Aşşâr:

که ترسار سه تا افتاده در رود	زلحـن پنجگاه تو تنش بود
------------------------------	-------------------------

[Senin beş vakit namazının sesi gelince; Hristiyan'ın üç kollu tanburu suya gider.]

Nitekim دو تا iki kollusudur. *Hâfız*:

به یکتار او که دو تایی بزن	مغنی کجایی دو تایی بزن
----------------------------	------------------------

[Ey çalgıcı neredesin iki kollusunu çal; onun bir tellisiyle ikiliyi çal.]

Çâr-tâ (چار تا): *Dört kollusudur*. *Selmân*:

نشود صوت مخالف هیچکس زین چار را	طبع گیتی راست شد در عدل تو زان سان که باز
---------------------------------	---

[Senin zamanında dünyanın tabiatı öyle düzeldi ki hiçbir kimse bu dört telliden yani dünyadan uygunsuz bir ses işitmez.]

Bâbü's-sîn el-meksûre

Siper efkend (سپر افکند): Mağlûb oldu demekdür. Kemâl-İşfehânî, nazm:

اینک جبین گل ز لقایش عرق چکان	اینک درست زر ز سخایش سپر افکند
-------------------------------	--------------------------------

[İşte bak gülün alnı onunla karşılaşmakta ter döktü; işte altın onun cömertliği karşısında mağlup oldu.]

Siper ber âb efkend (سپر بر آب افکند): Mişluhu, Selmân:

چشمم سپر بر آب فکند ست تا ترا	گیسو کمند عارض و ابرو کمان چشم
-------------------------------	--------------------------------

[Senin yanağında kemend saçın ve gözünde keman kaşın olduğu sürece benim gözüm mağlup olmuştur.]

Kemân efkend (کمان افکند) daği dirler. Kemâl-i İşfehânî:

سلامی که بر قصر ادراک او	بیفکند فکرت کمان کمان
--------------------------	-----------------------

[Kemal'ın fikir kemanı onun idrak sarayına bir selam gönderdi.]

Sefîd şod (سفید شد): Hâzır şod. Kâtibî:

قطعه قطعه استخوان نسر طائر شد سفید [137a]	همت لیکن بر آنجا قط نزد قطعاً قلم
---	-----------------------------------

[Şahin'in kemikleri parça parça hazır oldu; senin himmetin asla kalem oynatmadı.]

Ehlî-i Hôrâsânî:

چه خوش بزمیست رنگین صحبت جانان چه سود اما	که نتوان شد سفید از شومی بخت سیاه آنجا
---	--

[Sevgilinin renkli sohbetinin meclisi ne güzeldir, fakat kara bahtlılığının uğursuzluluğundan dolayı oraya gidilemez.]

Siyâhî mîzened (سیاهی میزند): İzhar-i tecemmül eyler, ra'nâlanur diyecek yerde edâ یدerler. Selîm:

گل ز بویست در گلستان لاف شاهی میزند	لاله از داغ تو بر گلها سیاهی میزند
-------------------------------------	------------------------------------

[Gül, senin kokunla gülistanda şahlık taşıyor; lale, senin dağlamanla güllere karşı daha süsülü görünür.]

Velehu der şîfet-i baħr:

سوادش چون بیاض صبح پر نور	سیاهی می زند در شام از دور
---------------------------	----------------------------

[Onun karası sabahın aydınlığı gibi nurla dolu; uzaktan Şam'da karayla süslenir.]

Velehu

ز چشم خویش سیاهی مزین بما بسیار	که چشم خسته دلان تو چشمها دیدست
---------------------------------	---------------------------------

[Kendi kara gözünle karşımızda çokça süslenme; senin aşıklarının gözüne göz değmiştir.]

Sitâre mî şomorem (ستاره می شمرم): Bu 'ibâret iki ma'nâyı içerür. Birisi uyumayub gökte yıldız saymak, birisi de gözyaşı dökmekdür. Zira gözyaşını yıldıza teşbîh itmişlerdür.

'Ala küllü ĥal terk-i nevm'den kinâyedür.

Sikender ĥord (سکندر خورد): Sürçüb düşdi. [Mehmed] 'Aşşâr, nazm:

در این صحرای بی پایان غبرا	سکندر خورد اسب عمر دارا
----------------------------	-------------------------

[Yerin bu bitip tükenmeyen tozlu ovasında Dârâ'nın ömür atı takla attı.]

Sikke zer zed (سکه زر زد): Sikkeyi mermerde kazıdı. 'Ubeyd-i Zâkânî:

هر کجا صیت تو رفته خطبها آراسته	هر کجا عدلت رسیده سکه بر زر زده
---------------------------------	---------------------------------

[Senin adının duyulduğu hutbeleri adınla süslediler; senin adaletinin duyulduğu her yerde adına altın sikkeler bastılar.]

Câmî:

به رخ نقش خیال او کشیدی	زدی ای اشک آخر سکه بر زر
-------------------------	--------------------------

[Yanağına onun hayalini nakşettin; ey gözyaşı sonunda altın sikke bastın.]

Siyâh bâd zebâneş (سیاه باد زبانش): Dili kırsun. Muhteşem, nazm:

سیاه باد زبانش که بی محابا راند	زبان به مرثیه ات کلک سر بریده من [137b]
---------------------------------	---

[Dili kurusun zira benim başı kesik kalemim senin mersiye ni utanmadan dile aldı.]

Sîne kerd (سینه کرد): Yan başı geldü dimekdür. ‘Aşşâr, mışra‘:

برش بر برگ نسرين سینه می کرد

[Nesrin yaprağını kesmekle öğünüyordu.]

Sîm u zer bâfd (سیم و زر بافد): Şan‘at gösterür dimekdür. Kemâl-i İşfehanî:

چون چشم خوش تو هم نباشد نرگس	در خود بکرشمه سیم در زر بافد
------------------------------	------------------------------

[Nergis senin güzel gözün gibi olamadığı için kendi kendine naz ve gamzeyle sanat gösterir.]

Sîbî u sucûdî (سیبی و سجودی): Dilde niyâz elde piyâz diyecek yerde zarb iderler.

Nazm:

سیب ز نخش دیدم و در سجده قدام	در فقر طریقت که سیبی و سجودی
-------------------------------	------------------------------

[Onun çene çukurunu gördüm, secdeye kapandım; tarikattaki fakr’da sîb ile sucûd vardır.]

Sepîd-kârî (سپید کاری): Yoğurtlamakdur. Selmân, nazm:

خصم سپید کار و سیه دوده ترا	بادا سیاه گشته بدود عذاب روی
-----------------------------	------------------------------

[İşi beyaz yüzü kara senin düşmanının yüzü azap dumanıyla kararsın.]

Sepîd-mohre (سپید مهره): Şedef kabuğunda olur bir müdevver nesnedür ki anı borı gibi çalarlar.

سپید مهره صییش چنان دمید جهان	که رخنه خواست شد این سبز حقه آوازش
-------------------------------	------------------------------------

[Dünya onun ününün sedef borusunu öyle çaldı ki sesi bu okkabaz mavi feleği ne-redeyse delecekti.]

Buna *عاج مهره* da dirler. ‘Aşşâr, mışra‘:

نفیر مهره عاج و دم نای

[Onun ününün sedef borusunun sesi ve nay nefesi.]

Hum-mohre (خم مهره) de dirler. Nizâmî:

بر آورد خم مهره آواز شیر	دماغ از دم گاو دم گشت سیر
--------------------------	---------------------------

[Sedef borusu aslan gibi kükredi; beyin zurna nefesine doydu.]

Siyeh-kâse (سیه کاسه): Hâsîs. Bu ta‘bir Türkî’de de vardır ki hâsîs’e kara çanaklı dirler. Hâfız:

برو از خانه گردون بدر و نان مطلب	کاین سیه کاسه آخر بکشد مهمان را [138a]
----------------------------------	--

[Feleğin evinden dışarı çık da ekmek isteme; çünkü bu alçak nihayetle misafirini öldürür.]

Siyeh-gilîm (سیه گلیم): Bedbaht. Selmân:

چون زلف شاهدان ز تو هرکس که سر بتافت	خود را سیه گلیم و پراکنده حال یافت
--------------------------------------	------------------------------------

[Her kim senden yüz çevirdiyse güzellerin zülfü gibi kendini bedbaht ve hali perişan oldu.]

Bâbü’s-sin el-maẓmûme

Sû-yi hod tîşe zened (سوی خود تیشه زند): Hep kendi tarafına çeker diyecek yerde zarb iderler. Âşefî:

بهر خود ساخته کاری همه کس جز فرهاد	سوی خود هیچ نزد تیشه عجب کاری کرد
------------------------------------	-----------------------------------

[Ferhat hariç herkes kendi tarafına yonttu; o tuhaf bir iş yaptı, asla kendi tarafına çekmedi.]

Diğer:

عالمی را درود گردیدم	هر کسی تیشه سوی خود می زد
----------------------	---------------------------

[Bir alemleri dolaştım herkes kendi tarafına çekiyordu.]

Sorâğ (سراغ): Şormak. Muhteşem, mısra‘:

سراغ یوسف من کن ز بنده و آزاد

[Benim Yusuf’umu özgürden de köleden de sor.]

Surh-merd (سرخ مرد): Yaprığı enlü bir kıvıll çiçekdür. Hâtıfî, nazm:

ز بس مرد خفته به خون نبرد	شده روی صحرا پر از سرخ مرد
---------------------------	----------------------------

[Savaş kanında o kadar çok yiğit uyumuş ki sahranın yüzeyi kıvılcık çiçeğe dönüşmüş.]

Surh-bîd (سرخ بید): Diyâr-ı ‘Acem’de olur, şâhları surh bir nev’ söğütdür. Hâtıfî:

خـدنگ فدای نا اعمیـد	ز خون دلیران شده سرخ بید
----------------------	--------------------------

Rûm’da haşıl olan söğüte sefid bîd (سفید بید) dirler. سیاه بید ve مجنون بید dahi vardır. Şâhları dökülmüş gibi olub mûy-i jülide-i mecnûna teşbîh olunmuştur.

Surh-‘ayyâr (سرخ عیار): Bir meşhur ‘ayyârdur. Kâtîbî:

میرباید گل به عیاری ز بلبل نقد صبر	سرخ عیارست پنداری زهی عیار گل
------------------------------------	-------------------------------

[Gül ayyarlıkla bülbülden naktin akdini çalar, sanırsın Surh Ayyar’dır; ne güzel bir ayyardır gül.]

Surh-rûyî (سرخ رویی): Yüz aklığı dimeden ‘ibâretdür. Câmî, nazm[138b]:

ای حباب دل هر زنده دلی	سرخ رویی ده هر جا خللی
------------------------	------------------------

[Ey her zinde gönlün kabarcığı; nerde bir mahcubiyet varsa yüz aklığı ver.]

Bâbü’ş-şîn el-meftûha

Şâdi-yi u hored (شادی او خورد): Anuñ talûsun içdi dimekdür. Kemâl-i İşfehânî:

مگر شادی قـدت خورد نـرگس	که مست افتاده اندر پای سردست
--------------------------	------------------------------

[Galiba nergis senin boyunun mutluluğunu paylaşıyor; zira ayak altında sarhoş halde düşmüştür.]

Hâfız, mısra‘:

شادی روی کسی خور که صفایی دارد

[Safalı olan kimsenin yüzünün mutluluğunu paylaş.]

Şeb hoş kerd vidâ’ kerd (شب خوش کرد وداع کرد): Mecâzen terk ma’nâsına isti’mâl olunur. Aşılta gece vida’dur. Şoñra ta’mîm olunmuştur. Nitekim bu beytten zâhir. Kemâl-i İsmâ‘il:

روز خوش را دل من شب خوش کرد

[Benim gönlüm güzel güne veda etti.]

Şekker-âvîz (شکر آویز): Taylesan (طیلسان) 'dan kinâyedür. Mevlânâ, nazm:

هر کو شکر آویزم ناویزد و بگریزد	در وقت شکر خوردن او دشمن من باشد
---------------------------------	----------------------------------

[Her kim benim taylesanımı takmazsa ve bundan kaçınırsa; şeker yeme vaktinde o benim düşmanım olur.]

Şebgîr bolend (شبگیر بلند): Gece ziyâde erken kalkana dirler. Şa'ib:

کعبه در دامان شبگیر بلند افتاده است	پای خود پیچیده چون کوه در دامان چرا
-------------------------------------	-------------------------------------

[Kabe gece erkenden kalkanın eteğine kapanmış; neden ayağını dağ gibi eteğine toplamıştır.]

Heyr bâd kerd vidâ' kerd (خیر باد کرد وداع کرد): Kâtîbî, nazm:

گرچه هر آزاده می سوزد ز تو در خیر باد	بنده را برعکس آنها سوختی در مرحبا
---------------------------------------	-----------------------------------

[Gerçi her özgür kişi veda anında senden dolayı yanar; ben kulu onların aksine merhabada yaktın.]

Câmî:

تا که آن کیسه فرامش کرده	خیر باد خرد و هوش کرده
--------------------------	------------------------

[O keseyi unutunca aklına ve şuuruna veda etti.]

Şâdî heme şalavat (شادی همه صلوات): İki kimse bir nesnenin üzerine ittifâk itdüklerinde zarb iderler. Hâfız, rubâ'î:

گفتم که لببت گفت لبم آب حیات [139a]	گفتم دهنبت گفت زهی حب نبات
گفتم سخن تو گفت حافظ گفتا	شادی همه لطیفه گویان صلوات

[Dedi ki dudağım; dedi dudağım hayat suyu, dedim ağzın; dedi tatlı üzüm.

Dedim sözün; dedi Hafız söyledi; bütün nükteciler sevindi, şalavat getirdi.]

Şâfi'î ber âmed geştend (شافعی بر آمد کشتند): Bir nesne bir maḥẓûr için irtikâb olunduğda zarb iderler.

Şâh İsmâ'îl-i Sâni, Sünnî olup kızılbaşları katl itdüklerinde dimişdür. Rubâ'î:

اویماق قزلباش که شیخ چون مشتند شاه اسمعیل را نشانند به تخت	پیوسته بهم چون سر یک انگشتند دیدند که شافعی بر آمد گشتند
---	---

[Kızılbaş oymağı yumruk gibi bükül, parmak uçları gibi birlik oldular.

Şah İsmail'i tahta oturtunca görüldü ki hepsi şafî gibi oldular.]

Movrid-i mesel budur ki, Mâverâ'ü'n-Nehr'de Mezheb-i şafî'î şâyî' degül iken 'Ubeyd-Hân 'aşrında bir imâmı, şabaḥ namazında besmeleyi cehr ile okudu deyü ehl-i maḥalle cem' olub katl iderler. Varıp 'Ubeyd Hân'dan bir imâm daḥi istediklerinde 'Ubeyd Hân imâmınız nice olur didikde شافعی برآمد کشتیم (O şafî oldu, öldürdük onu) de-yüb cevâb virdüler.

Şem 'î pîrahen (شمعی پیرهن): Sarı bürincek, gönlek. Selmân, der şifet-i şem', nazm:

ماه رخسار معنبر زلف را ماند که او	سر برآرد هر شبی از جیب شمعى پیرهن
-----------------------------------	-----------------------------------

[Zülfü anberli, ay yanaklı sanki her gece bir mumun gömleğinden başını çıkarır.]

Şehrî u gulî (شهرى و گلى): Bir şehr, bir o'dur diyecek yerde zarb iderler.

Câmî, der na'at:

گل شهر دو جهان است ولى	هست شهرى و گلى زو مثلى [139b]
------------------------	-------------------------------

[Gül iki dünyanın de şehridir fakat "bir şehir bir de gül" gül ondan mesel olarak kalmış.]

Kemâl-i Hocendî:

ای گل روی ترا چون من بهر سو بلبلی	از تو دارد این مثل شهرت که شهر و گلى
-----------------------------------	--------------------------------------

[Ey gül, senin yüzüne karşı her tarafta benim gibi bülbüller vardır; bir şehir bir gül meseli seninle şöhret kazanmıştır.]

Bâbü'ş-şîn el-meksûre

Şîbe (شیبه): Bâ-yı 'Arabî ile ok saçmak. Hâtıfî, nazm:

ز هر دو طرف شیبه تیر شد	در و دشت پر صید و نخیر شد
-------------------------	---------------------------

[Her iki taraftan ok saçıldı; her taraf av ve avla doldu.]

Şîb (شیهه): Aşîlda hikâyet-i şavtdur hâ hâyî ihtîşâşiye'dür.

Şîb de dirler. Hâtîfî, mışra':

شيب تير و جر كياني کمان

[Kiyanî kemanın oku ve yayının sesi.]

شب didükleri gibi پیکان da dirler. Taktîr-i lafz ile شباشاب da dinür.

Hâtîfî, mışra':

شباشاب پیکان الماس گون

[Elmas gibi mızrağın sesi.]

Mürekkabât-i Farsîye'nin vasihtlerine bir elif iki elif ziyâde idegelmişlerdür. فشافش
چاکچک gibi gâh olur ki üç elif ziyâde iderler. Şerâfeddîn Yezdî, mışra':

صفير تير و چاکچاک شمشير

[Okun sesi ve kılıcın vızıltısı.]

شبها هنگام da شب هنگام Nitekim de dağî elif ziyâdesi vardır. مرکبات غير مکرر

Mışra':

باده پيموده تا شبا هنگام

[Geceye kadar kadeh tokuşturdular.]

Şîr-merd (شير مرد): Behâdur. Kemâl:

بس شير مرد را که تو کردی شکار چشم

با غمزه شکارکش و چشم شیر گیر

[Av öldüren gamze ve aslan yakalayangözünle nice aslan yiğitleri avladın.]

Şîr-nîgâr (شير نيگار): Şa'bede bâz.(oyuncu) Kemâl-i İşfehânî, nazm:

بوهم شعبده باز و به وصل شیر نیگار

به چشم بندی خواب خیال لعبت باز [140a]

[Şa'bedebaz ve oyunbazlık vehmiyle hovardanın hayalini uyuttun.]

Şîr-seg (شير سگ): Tâzî.

سايه خورشيد بر آهو گرفت

شير سگی بود که بو گرفت

[Kokuyu alan tazıydı; güneşin gölgesi ceylanı sardı.]

Bâbü's-şîn el-maẓmûme

Şukûfe kerd (شکوفه کرد): Kusmak. Câmi, der şîfet-i pîrî, nazm:

ز شیر مادر دهرم ضرر رسید نه نفع	کنون شکوفه کنان بهر دفع آن ضررم
---------------------------------	---------------------------------

[Zaman anasının sütünden bana menfaat değil zarar erişti; şimdi o zararı def için istifrağ ediciyim.]

Kemâl-i İşfehânî:

دهان باز کرده است و خم داده گردون	به مستی مگر کرد عیبر شکوفه
-----------------------------------	----------------------------

[Felek ağzını açmış ve belini bükmüş; yoksa sarhoşlukla göz istifrağ mı etti.]

Şutur-gurbe (شتر گریه): Eyüler kemlûdür diyecek yerde zarb iderler. Aşlı budur ki bir kimsenün bed-hûy şutur'u var idi. Bir gün gâ'ib olur, yemin ider ki bulursam, bir dirheme şatmazsam, 'avratım boş olsun. Şutur'u bulub itdüğü yemine pişimân ve talâk vâki' olmamağa hiyle-i şer'îyye için gerdanına bir gurbe ta'lîk idüb şatmağa bâzâra çıkarur. Behâsın şoranlara 'uştür bir dirheme, gurbe beşyüz dirheme safka-i vâhîde ile şatarım deyü cevap virür idi. Müşteriler de dirler idi ki: ما ارخص الناقه لولا الملعونة فى عنقها

Şurbu'l -yehûd (شرب اليهود): Şarabı pinhân içmek.

Tâ'ife-i Yehûd'da ziyâde havf u hirâs olub şaraba yasağ olduğda hufyeten içmede sâ'ir nâsdan ziyâde ihtimâm itdükleri için شرب اليهود demekle nihânî görmeden kinâyet itmişlerdür. Nitekim bu beyt'den fehm olunur. Ümîdî, nazm[140b]:

به من ده بگلبانگ رود و سرود	که نتوان از این بیش شرب اليهود
-----------------------------	--------------------------------

[Bana gülbankla saz çal, şarkı söyle; bundan fazla Yahudi şarabı elde edilemez.]

Şûre (شوره): Behağ. Tuz ma'nâsına olan شورا ile hâ-yı ihtîşâşdan mürekkebdür. Tuz'a teşbîh maşûddur. Hâtîfî, der şîfet-i pîrzen, nazm:

فتاده شوره اش در چهره زشت	بدان گونه که برف افتد بر انگشت
---------------------------	--------------------------------

[Sedef hastalığının çirkin yüzüne sirayet etmiş; sanki parmağı üzerine kar yağmış.]

Şûre'de شوره dirler. Lisânî, شوره (Başında sedef lekesi olan nakkaşın hicvi hakkında), nazm:

باید که بنوک ناخن نقاشی	هر شوره که بر سرت بود بتراشی
-------------------------	------------------------------

[Nakkaşlık tırnağı ucuyla başında bulunan her sedef lekesini yontman gerekir.]

Bâbü'l-şâd el-meftûha

Şafâ-yi diğêr (صفای دیگر): 'Aşk ola diyecek yerde zarb olunur.

Bâbü's-şâd el-mazmûme

Şûret nebest (صورت نبست): Vücûda gelüb şûret bulmadı dimekdür. [Şâ'ir] Nazm:

خواست تا مثلت سرشکم صورتی ریزد ز سیم	هر زمان بر آب زد نقشی ولی صورت نبست
--------------------------------------	-------------------------------------

[Gözyaşım gümüşten sana benzer bir suret dökmesini istedi; her zaman suya nakşetti, fakat husule gelmedi.]

Diğêr:

داشت تصویر رخس صورتگر چنین آرزو	بست چندین صورت و صورت نبست این آرزو
---------------------------------	-------------------------------------

[Heykeltıraş onun yanağının heykelini yapmayı arzuladı; birkaç heykel yaptı fakat bu arzusu gerçekleşmedi.]

Bâbü'z-zâd el-meftûha[141a]

Zehâk ra be-zehmet-i mârân gozâşte (ضحاک را بزحمت ماران گذاشته): Ol belâyı müsteḥak olana terk eyledi dimeden 'ibâretdür. Hîlvânî Semerḳandî:

زلف ترا رقیب بگردن گرفته بود	ضحاک را به زحمت ماران گذاشتیم
------------------------------	-------------------------------

[Rakip senin zülfünü omzuna almıştı; ol belayı o müstahaka terk ettik.]

Bâbü't-ṭâ el-meftûha

Ṭabl pinhân zed (طبل پنهان زد): Gizlenmeyecek işi gizli işlemek ister dimekdür.

Selmân:

عشقم از روی طبیل بر داشت	طبل پنهان چه زخم طشت من از بام افتاد
--------------------------	--------------------------------------

[Aşkım davulla ilan oldu; ne gizleyeyim esrarım faş oldu.]

Ṭabīb-i ḥāye (طبيب خايه): Fitnede mâhir olmayan ṭabibe nitekim Ḥâcegân nâm ṭabībî hicv idüb Riyâzi:

نوجوانی را به نزدیک خجند خواجهگان پایان پای او نشست گرچه خود را بوعلی میداشت او	دنبلی آمد برون از هایه ها تا نهد مرهم به چندین پایه ها گفتمش خیز ای طبیب خایه ها
---	--

[Hucend civarlarında bir delikanlının hayalarında sivilce çıkmıştı.

Hacegan ayakları dibine oturdu, üzerine merhem sürmek için.

Gerçi o kendini Ebu Ali zannederdi; ona dedim ki kalk ey hayalar tabibi.]

Ṭabaḳ zen (طبق زن): Saḥḥaḳa. Ḥâḳânî:

اهل بغداد را زنان بینی	طبقات طبق زنان بینی
------------------------	---------------------

[Bağdad halkını kadın gibi görürsün; etleri üst üste yığılmış kadınlar gibi görürsün.]

Bâbü't-ṭâ el-maẓmûme

Ṭurfe-i baġdâd (طرفه بغداد): Baġdâd güzeli. Kâtibî, mıṣra':

هرگز آن روزی نکرد آن طرفه بغداد داد

[O Bağdad güzeli asla bir gün muradımı yapmadı.]

Câmî:

پوست کنی معنی استاد را	عور کنی طرفه بغداد را
------------------------	-----------------------

[Üstadın manasının derisini yüzersin; Bağdad güzelinin gözünü oyarsın.]

Bâbü'l-'ayn el-meftûḥa

'Aşîḳ-i pîcân (عاشق پیجان): Şarmaşığa benzer yapışık bir otdur ki kızıl çiçekleri olur. Riyâzî:

بران قد سنبل مشکین او از باد می پیچید [141b]

[Onun misk kokulu sünbül boyuna zarar gelmesin diye rüzgardan dahi korunurdu..]

‘Işk-i pîcân (عشق پیجان) da dirler. Şâh Tâhir:

بگرد سرونه پیچیده عشق پیجانست	فکنده برهمن آسا بدوش خود ز نار
-------------------------------	--------------------------------

[Çıplak servinin etrafını sarmaşık sarmış; Berehman gibi zünnarı omzuna almış.]

‘Âlem-i âb (عالم آب): Hâl-i mestî. Seyfî:

چو گویم از سرمستی لبست می نابست	مرنج از سخن ما که عالم آبست
---------------------------------	-----------------------------

[Sarhoşluk yüzünden dudağın halis şaraptır dersem sözümüzden incinme; çünkü sarhoşluk halidir.]

Kâr-i âb (کار آب) da dirler. Kemâl, nazm:

دگر زساده دلی غنچه کار آب گزید	بین که عاقبت کار آتشست جزا
--------------------------------	----------------------------

[Artık goncanın saflığından dolayı şaraba yöneldi; gel gör ki işin akibetinde cezası ateştir.]

‘Adlî (عدلی): Bir nev’ akçedür. Evḫadü’-d-din-i Kirmânî:

عدلی را اگر قبول کند	عدلش از راستی عدول کند
----------------------	------------------------

[Eğer akçeyi kabul edersen; senin adaletin doğruluktan sapar.]

‘Arbâne (عربانه): Def. Hâtîfî:

خوبان عرب ترانه پرداز	باشد عربانه هاهم آواز
-----------------------	-----------------------

[Şarkı söyleyen Arap güzellere def de eşlik eder.]

‘Arûsek (عروسک): Mancınık taş. Nizâmî:

عروسک زنائی چو شیران شمس	جمل گشته زان قلعه چون عروس
--------------------------	----------------------------

[Güneş gibi aslanlar mancınık taşı atardı; kale onlara karşı gelin gibi utanırdı.]

Ve şapan taş. Câmî:

ور زانکه شوی از ان فلاحن	بر برج فلک عروسک افکن
--------------------------	-----------------------

[O sapanda mahir olmak istiyorsan feleğin bucunun üzerine sapan taşını at.]

‘İkḍ-i nemâz (عقد نماز): İftitâḥ tekbîri. Kemâl-i Hücendî:

سر زلفت بود عقد نمازم	ز ابرویت چو رو دارم به محراب
-----------------------	------------------------------

[Kaşlarından mihraba yönelince senin saçının ucu benim için iftitah tekbiri olur.]

‘Araḳ-i fitne (عرق فتنه): Gulâb gibi ‘ıtriyât dandır, isti‘mâl olunur. Selîm:

مارا سر گل نه تمنای گلابست	در مجلس مستان عرق فتنه شرابست
----------------------------	-------------------------------

[Gül den sonra bizim gül suyuna ihtiyacımız yok; mestlerin meclisinde ıtriyat şaraptır.]

Bâbü'l-‘ayn el-meksûre

‘Înân ez dest şod (عنانه از دست شد): İhtiyâr elden gitdi.

Aşlı *‘Înân ez dest şod* (عنانه از دست شد). Kâtibî:

رسیدم بر سرره تا عنان مرکبش گیرم	ولی خواهد شد از دستم عنان چون آن سوار آمد
----------------------------------	---

[Onun atının gemini tutmak için yolun başına çıktım; fakat o süvari gelince ihtiyar elden gider.]

Bâbü'l-‘ayn el-maẓmûme[142a]

‘Oẓr ḥâst (عذر خواست): Ḥüsn-i ta‘bîr ile def‘ itdi dimekdür. Câmî, nazm:

تو حور ختنی اما از چشم فتنانت	از بس که خاست بلا عذر خواست رضوانت
-------------------------------	------------------------------------

[Sen Hoten hurisisin fakat senin fitneci gözünden o kadar çok bela çıktı ki cennet senden (çıkman için) özür diledi.]

Bâbü'l-ğayn el-meftûḥa

Ġâzî (غازی): Cânbâz. Selmân:

در رسنهای دو زلف کافرت پیچیده ام	غازیم غازی به جان خویش بازی می کنم
----------------------------------	------------------------------------

[Senin iki kâfir zülfünün tellerine takılmışım; cambazım cambaz, hayatımla oynuyorum.]

Sa'dî, nazm:

چو غازی به خود بر نبنند پای	که محکم رود پای چوبین زجای
-----------------------------	----------------------------

[Canbaz, ayağını iyi bağlamayınca çubuk ayak yerinden çıkar.]

Surûrî جو غازی بجنګ روند و پای بسته نېاشند dimişdür. Ğalaṭ-i fâhiş itmişdür.

Ġerḳ-ı perrân (غرق پران): Temâm yidürmekdür. Nitekim

Meyân pâçe (میان پاچه) sürüşdürmekdür. Emîr Bek-i Şarraf, rubâ'î:

هرگاه که میل غرق پران کردیم	دیدیم که خاطرش پریشان کردیم
آخر بمیان پاچه قراری دادیم	بر خود دشوار و بر تو آسان کردیم

[Tamamını yedirmek istediğimizde gönlünün kırıldığını gördük.

Sonunda sürüştürmeye karar verdik; zora katlandık, sana kolaylık sağladık.]

Meyân pâçe (میان پاچه): Aşlı da mevzi'î ma'hûd'dur. Nitekim bu beytden zâhirdür.

Mîrem Sipâhî:

میل به میان پاچه او بیش کشد	زیرا که میان پاچه زکس تنگ تراست
-----------------------------	---------------------------------

Seyfî:

نگار کله پز من که دل سراچه اوست	تمام لَدَّت عالم میان پاچه اوست
---------------------------------	---------------------------------

Meyân pâ (میان پا): Âlet-i recül. Senâyî:

هر که پستان میان پای نداد او را	نیست امروز میان عقلا جز ز سران
---------------------------------	--------------------------------

Ġanîm (غنیم): Hâşm:

بچه روز نیک بیند ز تو کام دل فغانی	که چو بخت خود غنیمی بکمین بود مدامش [142b]
------------------------------------	--

[Ey Fiğani! Gönül arzusu senden nasıl iyi gün görür çünkü kendi şansı hasım gibi daima pusuda olur.]

Ġeyyâr (غیار): Roḳ'e-ı zerd'dür ki 'Acemde ṭâife-i Yahûdik Rumda olduğu gibi maḥşûş taçları olmayub sâirnâsdan imtiyâz için ol roḳ'e-i zerdî dûş-i câmeye denirler idi. Kemâl-i İsfehânî:

ز زرد رقعه خورشید و ماه دوخت غیار	بقهر او که سپهر بلند را بردوش
-----------------------------------	-------------------------------

[Yüce feleğin omuzuna güneşten sarı kumaş ve aydan ğeyyâr diken kahhar Al-lah'a and olsun ki.]

Bâbü'l-ğayn el-maẓmûme

Ġûlek (غولک): Kûmbara. Selmân, der hecv-i kûmârbâz, nazm:

این شش بخلی مگر که گشت از خویش	تو غولک هشت مانده در پیش
--------------------------------	--------------------------

[Sen kumarbazın önünde sekiz kaldı.]

Kûlek (قولک) dahî dirler. Bir gûne kumar oyunudur ki altı âşık ile oynarlar ve âşığı kerpiç üzerine atarlar. Bu beytde âña işaret maẓşûddur. Tahfîfen vav'ı hızf idüb غلک da dirler. Mecnûn:

دهنش پر زر اگر ساخته همچو غلک	لب غیبت گر غماز فراهم نشود
-------------------------------	----------------------------

[Gammaz gıybetçinin dudağı ağzını kapatmaz; ağzı kumbara gibi altınla dolsa da.]

Felâhen taşına da *Ġûlek* (غولک) dirler. Nazm:

فلاخن از هلال و غولک از سیاره می سازد	مرا تا از سر گویت فلک آواره می سازد
---------------------------------------	-------------------------------------

[Felek beni senin mahallenin civarından uzaklaştırmak için hilalden sapan, seyya-reden sapan taşı yapıyor.]

Bâbü'l-fâ el-meftûḥa

Fetîle mû (فتیله مو): Mecnûn. Mecânin saçların uzadub örürler. Âşefî:

هوای عشق تو او را فتیله مو کرده	تویی که شمع شب وصلت آرزو کرده
---------------------------------	-------------------------------

[Vuslat gecesinin mumunu arzu eden senin aşkının havası onu mecnun etti.]

Femen ya 'mel (فمن يعمل): Bir akçedür ki sikkesi

و من يعمل مثقال ذرة شرا يره [143a] فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره Âyet-i Kerimesidir [Sure 99, Ayet 7]. Nazm:

به خوبان در نمی گیرد فغان و ناله و زاری	به کام دل رسی آخر فمن يعمل اگر داری
---	-------------------------------------

[İnlemek ve yalvarmak güzelleri etkilemez; bir amel (akçen) varsa gönlünün arzuna erişirsin.]

Nitekim قل هو اللهی dirler. Bir nev‘ akçe vardır ki naqş-i sikkesi sûre-i kerîme-i ihlâş’dur. Arap ائله اخلاصیه dirler.

Bâbü’l-fâ el-meksûre

Fık’ ezû goşâ (فقع از و گشا): Andan bir murâd oldu dimekdür. Enverî, nazm:

من از وصلت فقع تاکی گشایم	چو تو نامم به یخ بر می نگاری
---------------------------	------------------------------

[Sana ulaşma muradına ne zaman erişeceğim çünkü sen benim adımları buz üzerine yazıyorsun.]

Nazm:

مرا گویی کزین آخر چه می جویی چه می جویم	کمر را از تو بر بندم فقع تا از تو بگشایم
---	--

[Bana diyorsun ki bundan ne arıyorsun; ne arıyorum, senden murad almak için sana itaat ediyorum.]

Fık’ (فقع), فقع’in muḥaffıfıdır. Şerbet içecek bardakdur.

فولان و بهمان: Fulân ve festakış. Behemân elfâz-ı itbâ‘dandur.

معج gibi معج کج dirler. Kemâl-i İsfehânî:

دل خود طلب چو کردم بر نرگس تو گفتا	برو ای فلان و بهمان بر من چه کار داری
------------------------------------	---------------------------------------

[Gönlümü senin nergis gözüne bağlayınca dedi ki git ey filan bihman benimle ne işin vardır.]

Gâhî tâbi‘ün taḥdîmî ile isti‘mâl olunur. فلان و بهمان dirler. Enverî:

در نسبت شاهی تو همچون شطرنج	نامت دگر هیچ نه بهمان نه فلان را
-----------------------------	----------------------------------

[Senin şahlıkla ilgin satranç taşı gibidir; sen artık ne filan ne bihmansın.]

Câmî:

چه دیباییست کز نقش تکلف ساقه نظم من	چه غم کز ساده گی گوید فلان بی نقش و بهمانش [143b]
-------------------------------------	---

[Benim şiirim dâlinin tekellüfî nakşından ne güzel bir bez oluştu; filânın bihmanın sadelik gayesiyle nakışsız şiir söylemesinden ne gam olur.]

Aşlı 'فلان و بهمان بی نقش گوید' dir. İktizâ-yı nazm ile takdim ve tâ'hîr olınmıştır.

Bâbü'l -fâ el-mazmûme

Furû şod (فرو شد): Mord. Kemâl-i İsfehânî:

چون باد اجل هم نفس مرد شود خورشید که کس نیست از و پر دل تر	چون صبح زدم زنده نفس سرد شود از بیم فرو شدن همی زرد شود
---	--

[Ecel rüzgarı kişiyi yakalayınca, sabah gibi ruh veren nefesten soğur.

Herkesten yürekli olan güneş dahi batma korkusuyla sararır.]

Furû keşîd (فرو کشید): Cây kerd (makam tutmak) Selmân, mışra':

نصرت فرو کشیده در خانه کمانت

[Yardım, senin keman hanende makam tuttu.]

Furû keş kerd (فرو کش کرد): Mişluhu, Hâfız:

دل گفت فروکش کنم این شهر به بویش	بیچاره ندانست که بارش سفری بود
----------------------------------	--------------------------------

[Gönül dedi ki onun kokusuyla bu şehirde makam tutayım; zavallı, yükü sefer olduğunu bilmedi.]

Furûdest (فرو دست): Selmân:

در جهان رسم قدیمست از بزرگان مرحمت	وز فرودستان خطا والله اعلم بالصواب
------------------------------------	------------------------------------

[Dünyada eski bir gelenektir, büyüklerden merhamet, büyüklerden hata. En iyisini Allah bilir.]

Ḥüsrev, nazm:

بزرگان قاقم و سنجاب بر دوش	فرودستان چو روبه پوستین پوش
----------------------------	-----------------------------

[Büyükler kakım ve sincap kürkünü omuzlarında taşırlar; el altındakiler tilki gibi kürk giyerler.]

Furû refte dem (فرو رفته دم): Miḥnetde olan kimse. Selmân, nazm:

ناییست فرو رفته دم آواز دهیدش	کو گوش بره دارد و چشمش نگرانست
-------------------------------	--------------------------------

[Mihete uğramış bir ney vardır ona ses verin zira onun kulağı yoldadır, gözü endişelidir.]

Bâbü'l-kâf el-meftûḥa

Ḳâlib tehî kerd (قالب تهی کرد): Ölmek. Mîr Hâce:

نه صورت بر در و دیوار صورت خانه چینست	ترا دیدند خوبان و تهی کردند قالبها
---------------------------------------	------------------------------------

[Cin heykel atölyesinde dokuz şekil vardır; güzeller seni görünce öldüler.]

Aşlı *Ḳâlib* az jan tehî *ḳûr*. Bu beytde aşlı üzere vârid olmuştur. Hüsrev, nazm:

بیا ای جان هر قالب که تا زنده شوند از سر	بگویت عاشقان کز جان تهی کردند قالبها
--	--------------------------------------

[Ey canım gel de her ölü yeniden dirilsin, senin yurdunda aşıklar ruhlarını bedenlerinden çıkarmışlar.]

Ḳarâr dâd (قرار داد): Muḳarrer itdi. Veli-yi Deşt-i Beyâzî, nazm[144a]:

نمی کنی دلم از ناله منع تا ندهم	به خود قرار که گوش تو بر فغان منست
---------------------------------	------------------------------------

[Benim fiğanımı duyduğun için gece vakti bana inlemeyi yasaklamaya kendi kendime karar verdim.]

Ve ‘ahd itdi. Hâfız:

قراری داده ام بامی فروشان	که روز غم به جز ساغر نگیرم
---------------------------	----------------------------

[Meyhanecilere söz verdim: gamlı günde kadehten başka bir şey elime almam.]

Ḳaṭre zed (قطره زد): Yeldi (acele etmek) dimektür.

Ḳaṭre zenân (قطره زنان): Yelerek. Câmî:

بر سر دستار زنی صبحگاه	قطره زنان تا در اصحاب جاه
------------------------	---------------------------

[Dostlar arasında yer edinmek için aceleyle Sabah vakti başına sarığı koyarsın.]

Muhteşem, Berâyî Şâtır Celâl:

قطره زدن از چشم من آموخت	بالا دوی از دود دلم یاد گرفت
--------------------------	------------------------------

[Damla akmayı benim gözümde öğrendi; duman yükselmeyi benim gönlümde öğrendi?]

Ḳafâ ḥord (قفا خورد): Sille yemek. Selmân:

ساز و نوای این جهان همچو نیست یک دمه	بهر نوای یکدمه چند چو دف قفا خوری
--------------------------------------	-----------------------------------

[Bu dünyanın saz ve safası ney gibi bir nefesliktir; bir nefeslik ses için def gibi ne vakte kadar tokat yersin.]

Nitekim گوش خورد kulağı buruldu dimekdür. Enverî, nazm:

نه ز آسیب قضا گوش خوری	نه با شکل فلک درمانی
------------------------	----------------------

[Ne kaderin zararından kulağı büküldü ne de feleğin zorluklarına yakalandı.]

Ḳabâyi kâgezîn (قبای کاغذین): Kâğıddan câme'dür ki 'Acem'de mutezellim giyüb şâh-ı zemâna karşı ateş yakar, başa haşır yakmak gibi. 'Aşşâr, nazm:

ز دست ظلم کلکم کرده دفتر	قبای کاغذین همواره دربر
--------------------------	-------------------------

[Benim kalemimin zulmünden defter sürekli tezellüm abasını giymiştir.]

Ḳader endâz (قدر انداز): Üstâd ok atıcı. Kâtibî, nazm:

زان همه تیر که ترک قدر انداز مراست	بخت کو تا بسوی من قدری اندازد
------------------------------------	-------------------------------

[Benim sevgilimin attığı hedefe ulaşan oktan hani talih ki benim cihetime bir miktar isabet etsin.]

Ḳâdir endâz (قادر انداز): Mişluhu, Müşfikî:

کمانداری که پی در پی بقتل می رسد تیرش	عجایب قادر انداز است رحمت باد بر پیرش
---------------------------------------	---------------------------------------

[Bir yay sahibi ki birbiri ardınca attığı ok beni öldürüyor; ne şaşılacak bir ok atıcı! Pîrine rahmet olsun.]

Hukm endâz (حکم انداز): Meşluhu, Kemâl-i İsfehânî:

در مصاف کنه ادراک تو حکم انداز عقل	در هزیمت تیر بشکسته کمان انداخته
------------------------------------	----------------------------------

[Senin idrakının künhü safında hüküm ortaya atan akıl hezimete uğradı, okunu fırlattı, kemanını attı.]

Ķalender ez dîde gûyed (قلندر از دیده گوید): Gördüğün söyler diyecek yerde zarb iderler. Hüseyn Ķalender[144b]:

منم قلندر و گوید قلندر از دیده	تویی چو دیده مرا بلکه بهتر از دیده
--------------------------------	------------------------------------

[Sen bana göre göz gibisin belki gözden de daha üstünsün; ben kalenderim ve kalender gördüğünü söyler.]

Bâbü'l-ĳâf el-meksûre

Ķıţ'a-i vezîrî (قطعه وزیری): Meseluhu, nazm:

وزیر گفته فتاحی ار به دیوان جست	عجب مدان که وزیرست قطع دیوانم
---------------------------------	-------------------------------

[Vezir, Fettahi'nin sözünü divanda aradı, tuhaf karşılama çünkü divanının şiir parçası vezirliktir.]

Bâbü'l-ĳâf el-meftûha

Ķâreş rûşen şod (کارش روشن شد): İşi şûret buldu. 'Aşşâr, nazm:

چو کار من نشد روشن ز گفتار	لغن را کار فرمودم درین کار
----------------------------	----------------------------

[Söylemekle benim işim bir şekil almayınca bu işte emri şamdana buyurdum.]

Ķâreş bâlâ girift (کارش بالا گرفت): İşi ilerü vardı dimekdir. Hayâlî, nazm:

تا دل از شوق گل رویت ره صحرا گرفت	کار آواز بندهگی قامتت بالا گرفت
-----------------------------------	---------------------------------

[Gönül senin gül yüzünün şevkinden çöl yoluna düşünce senin boyuna yaptığı hizmetten dolayı işi ilerledi.]

Ķârîst dest beste (کاریست دست بسته): کاری که هیچ کس nکرده است (Hiçkimsenin yapmadığı iş) Muhteşem, nazm:

تا دست را خیالاست دل برد این شکسته	دل بردنی باین رنگ کاریست دست بسته
------------------------------------	-----------------------------------

[Elina kına yakınca bu gönlü kırığın gönlünü götürdü; bu şekilde gönül götürmek görülmüş iş değildir.]

Gâle ber hereş be-nih (گاله بر خرش بنه): Haddini bildirdü diyecek yerde zarb iderler. Câmî, der na‘at:

کاله دجال بنه بر خرش	روبه بیابان عدم ده سرش
----------------------	------------------------

[Deccalin çuvalını eşeğinin sırtına ver (haddini bildir); git, yüzünü yokluk çölüne sal.]

Kulûh hoşk ez leb mâlîd (کلوخ خشک از لب مالید): O değülden geldü diyecek yerde zarb iderler. [Câmî] Nazm:

لبش ز بود از خون خوردن شب	کلوخ خشک را مالید بر لب
---------------------------	-------------------------

[Gece kan içmekten dolayı dudağı ıslaktı; gece çektiği ızdırap yüzünden belliydi, gizlemeye çalışıyordu.]

Hâk ber leb mâlîd (خاک بر لب مالید): Mişluhu, Kemâl-i İsmâ‘îl:

خاک سر کوی آن بت مشکین خال پنهان ز رقیب آمد و در گوشم گفت [145a]	می بوسیدم دوش بامید وصال می خور غم ما و خاک بر لب می مال
---	---

[Dün gece birleşme ümidiyle o misk benli güzelin oturduğu yerin toprağını öpüyordum.]

Rakipten gizlice bir ses geldi kulağıma dedi ki; gamımızı çek ve belli etme.]

Kep zed (کپ زد): Şûret virdü dimekdür. Enverî, nazm:

نفس من بر تر از آنست که مجروح شود	خاصه از کب زدن بیهوده بی هنران
-----------------------------------	--------------------------------

[Benim nefsim yaralanacak nefis değildir; özellikle hünersizlerin şiire şekil vermesiyle.]

Kem zed (کم زد): Terk kerd. Hekim Senâyî:

دین و ملت در عدم زد تست آن که کم زد وجود عالم را	کم شدن از برای کم زد تست گو بیبین مصطفی و آدم را
---	---

[Dini ve milleti yok saymaktır; azalmak terk etmek içindir.]

Alemin varlığını terk edene de ki; Mustafa ile Ademi gör.]

Kem girift (کم گرفت): Mişluhu, Hâtîfî, nazm:

اگر بایدت سر کم تاج گیر	دگر باج ده باش نه تاج گیر
-------------------------	---------------------------

[Eğer sana lazımsa başına az taç koy; bundan sonra vergi veren ol başına taç ko-
yan değil.]

Nazm:

کسی کو تواند کم سر گرفت	تواند گریبان قیصر گرفت
-------------------------	------------------------

[Az kelle kesebilen kimse Kayser'in yakasını tutabilir.]

Kâgez zer (کاغذ زر): Padişahlar ba'zı fuğara ve şulehâya bir miğdar filoru vazife
ta'yîn idüb ellerine virülen temessuk. Kemâl-i İsmâ'îl, nazm:

چوندهی کاغذ زر شاعران را	بده باری بهای کاغذ شعر
--------------------------	------------------------

[Madem ki şairlere sarı kağıdı vermiyorsun bari şiirin kağıdının parasını ver.]

Şeyh Sa'dî'niñ dibâçe-i Gülistân'ında میگردن کاغذ زر منشآتش چون کاغذ زر didüğü
kelâmda olan bu ma'nâyadır.

Kârd zed (کارد زد): İşe el ucuyla yapışub oynayarak işleyen. Hâtıfî, nazm:

باندازه کارکش داد مزد	ز مزدش نشد بهره در کارد زد
-----------------------	----------------------------

[Onun azıcık işi kadar ücret verdi; ücret bir işe yaramadı, işi savsakladı.]

Kârî (کاری): Mü'essir. Şâhî:

مرا کشتی متاب آن گوشه ابرو به عیاری	کمان برمن مکش یارا که تیری خورده ام کاری
-------------------------------------	--

[Beni öldürdün, o kaş ucuyla işve etme ey canım! Beni nişan alma; çünkü yediğim
ok pek tesirlidir.]

Kâhil pâý merved (کاهل پای مرود): İşsiz güçsüz. Nazm:[Kemâl-i İsfehânî]

گر نگیری جست شیرین سیمینش کمال [145b]	پیش اهل عقل باشی کاهل پای مرود
---------------------------------------	--------------------------------

[Ey kemal, eğer sen bir şirin güzelden murad almasan; akıl ehli önünde işsiz güç-
süz kimsesin.]

Gâv 'anber (گا و عنبر): Deniz safiridir ki andan haşıl olur. Hâtıfî, der mi'raç:

ز الطاف او ثور دیگر شده	ز بوی خوشش گاو عنبر شده
-------------------------	-------------------------

[Onun lütuflarından düğün dernek oluşmuş; onun güzel kokusundan safirle anber oluşmuş.]

Keyf do bâlâ meze dâred (کیف دو بالا مزه دارد): Mokerrer keyifde ‘âlem vardır diycek yerde zarb iderler. Şî‘r:

بی کیف زمانی نتوان زیست عتیقی	دیدار خوش و کیف دو بالا مزه دارد
-------------------------------	----------------------------------

[Ey Atiki keyifsiz zaman geçirilmez; güzel yüz, keyifte iki alem vardır.]

Keher (کهر): Luğat-ı gayr-ı meşhûre’dür. اسب ma‘nâsına. ‘Urfî:

مرا چو دیده بود ابلقی چه اندیشم	که این کرنک حروست و آن کهر رهوار
---------------------------------	----------------------------------

[Gözüm alaca olsa ne gam; bu al at serkeştir, o at ise rahvandır.]

کرنک be zamm-i kâf âl ata dirler.

Kes-meher (کسمخر): Metâ‘ bî revâç.

Kes-meyâb (کسمیاب): Metâ‘ nâdir. Nazm[Enîsî]:

در آن بازار کام مان خطر بود	متاع کسمیاب و کسمخر بود
-----------------------------	-------------------------

[O pazarda bizim muradımız teklkede olur; eşyası revaçsız ve nadir olur.]

Kebâb-i hâmsûz (کباب خامسوز): Kârziyye. Hâce ‘İşmet:

بر آتش سوختم دل را ازان حسرت که تا روزی	کباب خامسوز خود رسانم برنمکدانش
---	---------------------------------

[Bir gün kendi ödünç kebabımı tuzluğa ulaştırmak hasretiyle gönlümü ateşte yak-tım.]

Veli Deşt-i Beyâzî:

جگر کباب شود لیک خامسوز شود	در و گهی که کند زودتر اثر آتش
-----------------------------	-------------------------------

[Ciğer kebab olur fakat çiğ kalır; özellikle ateşin tesiri fazla olduğu zaman.]

Nîm sûz (نیم سوز): Mişluhu, Hüsrev:

مست خراب مرا حاجت نقلی دگر	هست ولی نیم سوز سوی نمکدان برید
----------------------------	---------------------------------

[Bizim harap sarhoşumuzun başka mezeye ihtiyacı vardır; fakat yarı pişmiş olarak tuzluğa taraf götürün.]

Kebûd kîse (کبود کیسه): Fakir. Kemâl-i İsfehânî:

به یک درست چنین تیز می کند بازار	بین کبودی این کیسه سپهر که او
----------------------------------	-------------------------------

[Bu feleğin fakirini gör ki o bir altınla pazarı böyle hareketlendirir.]

Kec dâru merîz (کج دارو مریز): Karade yürü izün belürtme diyecek yerde zarb iderler. Nazm:

ساقی سپهر بر کف نرگس مست	به نهاد پیاله که کج دارو مریز [146a]
--------------------------	--------------------------------------

[Felek sakisi sarhoş nergisin eline kadehi verdi; “karada yürü izini belirtme dedi”]

Keçe (کچه): Yüzük gizlemesinde gizledükleri. Câmî:

بود شـبها دران نشـیمن راز	بارسـنهای زلف او کچه باز
---------------------------	--------------------------

[O meclislerde geceleri sırlar olur; onun zülüfleriyle yüzük gizleme oyunu oynar.]

Nazm:

لیک داغش چو سینه سوز افتاد	کچه او بروی روز افتاد
----------------------------	-----------------------

[Onun ateşi sineyi yakınca gizlenen yüzüğü ortaya çıktı.]

Kecîm (کجیم): At gemi. Hâtîfî, nazm:

فکند گردان بی وهم و بیم	بر اسبان تازی مطلا کچیم
-------------------------	-------------------------

[Yiğitler korkusuz, endişesiz Arap atlarının ağzına süslenmiş at gemini taktılar].

Gerden (گردن): Selmân: بمعنی گردن فراز

باشد سزای افسر و تخت آن که پیش او	چون شمع بزم گردن و آن که فرو تنست
-----------------------------------	-----------------------------------

[Onun karşısında mum gibi boynunu uzatan ve alçak gönüllü olan kimse taca ve tahta layıktır.]

Selmân, nazm:

تاج شاهی سر فرازی می کند امروز زانکه	گردن مملکت را دوش پیدا شد سری
--------------------------------------	-------------------------------

[Dün gece memleketin yiğitlerinin başı görüldüğü için bugün şahlık tacı dik duruyor.]

Ser (سر) de bu ma‘nâyadır. Nitekim پیراهن دریدند (سر)

Kerdî merdî (کردی مردی): Hâkir ise de harîfdür. Nazm:

بروی مرد باشد کرد این درد	نخواندی این مثل کردی و مردی
---------------------------	-----------------------------

[Bu dert erkeğin başına gelebilir; sen şu meseli okumadın mı hakir ise de hariftir.]

Germ hûn (گرم خون): Mûnis. Bu ta‘bîr Türkî’de de vardır. Hilâlî:

دختر رز که شیشه منزل کرد	گرم خون بود جای در دل کرد
--------------------------	---------------------------

[Şişeye yerleşen şarap, kanının sıcaklığından dolayı yürekte yer etti.]

Ke‘bu‘l ğezâl (کعب الغزال): Peynîr şekeri. Hâfız:

گل قند شعر من ز بنفشه شکر ربات	زان غیرت طبر زد و کعب الغزال شد
--------------------------------	---------------------------------

[Benim şiirimin gül şekeri menekşeden şeker çalmış; ondan dolayı kıskandı, peynir şekeri oldu.]

Kulûh-i emrûd (کلوخ امرود): Bir nev‘ pek emruddur ki, yenmeğe kâbil değüldür. Kelime teşbih olunmuştur. Anı taş yerine meyve ağacına atarlar ve mutlaka ağaçtan meyve indürecek nesneye de کلوخ امرود dirler. Câmî:

گر بران سیب نه دستش بودی	کردی از سنگ کلوخ امرودی [146b]
--------------------------	--------------------------------

[Eğer eli o elmaya yetişmeseydi; ona bir dağ armudunu taş yerine atardı.]

Kemân destkeş (کمان دستکش): Kebâde (gevşek yay). Selmân:

طفل بخت تست برنایی که چرخ کوز پشت	چون کمان دستکش در قبضة فرمان اوست
-----------------------------------	-----------------------------------

[Senin talihinin çocuğu bir yiğittir ki kambur felek eldeki yay gibi onun buyruğunun pençesindedir.]

Yalnız destkeş (دستکش) de dirler. Selmân:

پیش روز بازویت قوس فلک شد دستکش	زیر پای همتت مال جهان شد پایمال
---------------------------------	---------------------------------

[Senin pazunun gücü karşısında feleğin kavisî gevşedi; senin ayağının altında dünya malı paymal oldu.]

Mecâzen mağluba destkeş dirler. Hâfız:

دستکش جفا مکن آب رخم که فیض ابر	بی مدد سرشک من در عدن نمی کند
---------------------------------	-------------------------------

[Yüz suyumu heder etme (mağlup) çünkü bulutun feyzi gözyaşının yardımı olmadan beni cennete götürmez.]

Kemer beste (کمر بسته): Hîdmetkâr. Nişârî:

فلک ز خیل کمر بسته های اوست که بندد	ز شکل قوس قزح بر میان خویش مناطق
-------------------------------------	----------------------------------

[Felek, ona karşı hizmetkarlardan olduğu için başka başka yerlerde başka başka mıntikalarda gökkuşağını bağlar.]

Kem kâse (کم کاسه): Hâsis ez pâd-zehr. Şerif-i Tebrîzî, nazm:

کان و دریا پیش او کم کاسه و نوکاسه اند	پیشه این ممسگی و شیوة آن مدخلی
--	--------------------------------

[Hazine ve deniz onun karşısında hasis ve cimri; onun mesleği hasislik, bunun üslubu toplamak.]

Gencnâme (گنج نامه): Mağribilerün kitâbı. Kâtibî:

غلامی خط ساقی سعادت از لست	گدای میکده را گنج نامه در بغلت
----------------------------	--------------------------------

[Ezel saadeti sakisinin hattının uşağıdır; meyhane dilencisinin koltuğunda magribilerin kitabı vardır.]

Bâbü'l-kâf el-meksûre

Gird sereş gerdem (گرد سرش گِردم): Aña kurban olayım demekdür. Kurbanı saçının etrafına tolaştıtub bâdehu zebh itmek resmdür. Vuḡû‘i-i Tebrîzî, nazm:

چه کرده ام سبب رنجش تو چیست بگو	بیا که گرد سر بد گمانیت گِردم
---------------------------------	-------------------------------

[Ne yaptım, neden incindin söyle; gel senin şüphe taşıyan başına kurban olayım.]

Ser-i ân gerdem (سر آن گِردم): Mişluhu, Qazî Nûr:

سر آن تند خو گِردم که بتواند بآسانی	جهان را بیک چین جبین بی دست و پا کردن
-------------------------------------	---------------------------------------

[O huysuzun başına kurban olayım ki bir dünyayı alnını bir defa kırıştırmakla rahatlıkla elden ayaktan düşürebilir.]

Girift (گرفت): Mu‘âheze (çekiştirme) ma‘nâsına ismdür. Selmân:

اگر به هیچ نکردی تو صید را چه کند [147a]	گرفت بر طرف تست نیست بر نخجیر
--	-------------------------------

[Eğer sen hiç avı avlamadıysan ne yapsın, sorgulamak sana aittir, ava değil.]

Giriften (گرفتَن): Mu'âheze itmekdür. Hâfız:

یارب مگیرش ار چه دل چون کبوترم	افکند و کشت و عزت صید حرم نداشت
--------------------------------	---------------------------------

[Ey Allah'ım gönlüm güvercin gibi olduğu için beni sorgulama; düşürdü, öldürdü ve haremde ava hürmet göstermedi.]

Kirâ koned (کری کند): Değer değer dimekdür. Hâfız:

مکدرست دل آتش بخرقه خواهم زد	بیا بیا که کری می کند تماشایی
------------------------------	-------------------------------

[Gönül kederlidir, hırkayı ateşe vereceğim, gelin gelin seyretmeye değer.]

Girân rikâb (گران رکاب): Ağır yürüyüşlü. Vaḥṣî:

چو منت رکاب گیرم چه سبک عنان سواری	چو به غیر همعنائی چه بلا گران رکابی
------------------------------------	-------------------------------------

[Ben senin üzengini tutunca nasıl da hafif gemli süvari olursun; başkasıyla sürünce nasılsa da belalı ağır yürüyüşlü olursun.]

Girân sâye (گران سایه): *Ṣaḫl* arabda ثقیل الظل didüklerinin tercümesidür. Enverî:

چون گران سایه شد از من که ستاند تشریف	چون گران سایه تر از من که نماید ابرام
---------------------------------------	---------------------------------------

[Ağırlaşınca teşrifte beni geçti; nasıl da daha ağır olup bana rakip olur.]

Gird ḥân (گرد خوان): Değirmi sofra. Selmân:

پالوده سرشک و کباب جگر نهم	پیش جمال روی تو بر گرد خوان چشم
----------------------------	---------------------------------

[Gözyaşımlı palude, ciğerimi kebab eder; senin yüzünün cemali karşısında değirmi sofraya koyarım.]

Girdgâh (گرد گاه): Göbek. Firdevsî:

چنان زد بران گردگاهش شبان	که از چنگ جنگی برون شد سنان
---------------------------	-----------------------------

[Çoban onun göbeğine öyle vurdu ki; kılıç savaşçının elinden çıktı.]

Girdnâme (گردنامه): Hemâyıl ki ekşer müdevver büklerler. Riyâzî:

بهر سرگردانی دل گرد نامه می کند	خط شیرنگی که آن مه می کشد بر گرد رو
---------------------------------	-------------------------------------

[Gönlünün başıboşluğu için muska yapıyor; o ay yüzlünün yüzü etrafına çektiği sürme ile.]

Girih bend (گره بند): Tükme. Hâfız:

نقاب گل کشید و زلف سنبیل	گره بند قبای غنچه وا کرد
--------------------------	--------------------------

[Gülün nikabını çekti ve sünbülün zülfü; goncanın abasının düğmesini açtı.]

Gîş (گیش) kâf-i fârisiyle semmûr kürk. Hâtıfî:

به منعم نه زریفت و نه گیش ماند	نه صد پاره خرقة بدرویش ماند
--------------------------------	-----------------------------

[Zengin ne yaldızlı elbisesi ne de kürkü kalır; ne de dervişin yüz yamalı hırkası kalır.]

Hilâlî[147b]:

گیش سیاه بر سر آن شوخ دلستان	مانند ابر برسد خورشید سایه بان
------------------------------	--------------------------------

[O gönül çalan şuhun başındaki samur kürk; bulutun güneşe temas etmesi gibidir.]

Bâbü'l-kâf el-mazmûme

Gul şikoft (گل شکفت): Râz açıldı diyecek yerde zarb iderler. Seyfî, nazm:

هست از دهنّت در دل هر غنچه سخنها	گلهاش کفد گر بگشایند دهنها
----------------------------------	----------------------------

[Senin ağzında her goncanın gönlünde çıkan sözler vardır; eğer konuşmak isterlerse goncalar açılır.]

Gul kerd (گل کرد): Mişluhu, Tâlib-i Geylânî:

غنچه گل باز قصد خون بابل می کند	عاشقی پنهان نماند عاقبت گل می کند
---------------------------------	-----------------------------------

[Gül goncası yine bülbülün kanına kastediyor; aşıklık gizli kalmaz, sonunda açılır.]

Bir hadîse-i garîbe ider ma'nâsına da isti'mâl olunur.

مشو با هر کسی ای غنچه باغ حیا هم دم	تبسم کردنت با این و آن گل می کند آخر
-------------------------------------	--------------------------------------

[Ey haya bağının goncası herkesle arkadaş olma, şuna buna tebessüm etmen hadise olur.]

Gul şikoft (گل شکفت) da bu ma‘nâyadur. Câmî:

گلها شکفت و گلرخ من زیر خاک خفت	ما را در این دیار عجایب گلی شکفت
---------------------------------	----------------------------------

[Güller açtı, benim gül yanaklım toprak altında uyudu; bizim bu diyarda acayip güller açtı (hadiseler çıktı).]

Gul vâ kerd (گل وا کرد): Mişluhu, Mevlânâ Gıyâşü’ddîn:

ای صبا آن باغ عارض را تماشا کرده	مضطرب می بینمت گویا گلی وا کرده
----------------------------------	---------------------------------

[Ey saba rüzgarı o yanak bağınyı seyretmişsin; seni ızdıraplı görüyorum sanki bir olay yaşamışsın.]

Gom şod nohod-i siyâh (گم شد نخود سیاه): Maṭlûbî ile getürdi diyecek yerde zarb iderler. Nazm:

ربود خال تو گفتم دل مرا ای ماه	به ناز گفت که گم شد پی نخود سیاه
--------------------------------	----------------------------------

[Senin benim gönlümüzü çaldı dedim; nazla dedi ki kara nohudun peşinde kayboldu (matlubuyla gitti).]

Gunbed zede (گنبد زده): Takıldı. Câmî, der şıfet-i burâk, nazm:

گنبد خاک پس پشت فکن	راندد از آفاق برون گنبد زن
---------------------	----------------------------

[Sırtını künbed dünyaya dönerek sürdü, dünyanın ufuklarının ötesinde yerleşti.]

Gûş dâşt (گوش داشت): Hıfz eyledi. Selmân:

آسمان در حاقه خود گوهری می داشت گوش	ساخت امروزش برای آفرینش گوشوار [148a]
-------------------------------------	---------------------------------------

[Gök kendi halkasından bir cevher saklıyordu; bugün o, onun yaradılışını küpe yaptı.]

Hâfız:

ای فلک العرش مرادش بده	وز خطر چشم بدش گوش دار
------------------------	------------------------

[Ey arşın sultanı muradını husule getir ve nazar değme tehlikesinden onu muhafaza et.]

Der gûş kerd (در گوش کرد): Mişluhu:

کلاغی ره کبک در گوش کرد	ره خویش راهم فراموش کرد
-------------------------	-------------------------

[Bir karga güvercini taklit etmeye çalıştı; kendi yol yürüyüşünü de unuttu.]

Gûş pehen kerd (گوش پهن کرد): Kulak kabartdı. Hâfız:

دوشم ز بلبلۍ چه خوش آمد که می سرود	گل پهن کرده گوش ز شاخ درخت خویش
------------------------------------	---------------------------------

[Dün gece bülbülün nağmesi bana ne kadar hoş geldi; gül de ağaç dalında kulak kabartmıştı.]

Gûş guzârî kerd (گوش گذاری کرد): Âgâh itdi. Hâfız, nazm:

کس نیارد بر او دم زدن از غصّه ما	مگرش باد صبا گوش گذاری بکند
----------------------------------	-----------------------------

[Kimse sevgilinin yanında bizim halimizi arza muktedir değildir; meğer ki saba rüzgârı kulağına fısıldaya, gizlice haber vere.]

Gûyâ ki reft seng best (گویا که رفت سنگ بست): Eglendi, gelmedi diyecek yerde zarb iderler. Vişâlî:

دل به من می گفت کز کوه غمش آرم خبر	بنگرید آن سنگ دل گویا که رفت و سنگ بست
------------------------------------	--

[Gönül bana dedi ki onun gam dağından haber getir; işe bakın ki o taş kalpli gitti, gelmedi.]

Gurbe-i bîd (گر به بید): Söğüt çiçeği. Ümîdî:

اگر نائبات از بهشت آورد رو	کند گر به بید قصد کبوتر
----------------------------	-------------------------

[Eğer felaketler bahçeye dahi yönelse güvercin söğüt ağacı hikayesini anlatır.]

Gurbe bîd (گر به بید) de dirler. ẖat‘ izâfiyle Kâtibî:

زیاد خنجر مریخ رنگ شیر دلان	چو گر به بید یلرزد سپهر نریرنگ
-----------------------------	--------------------------------

[Aslan yürekli Venüs renkli hançerini hatırlayınca kalles felek söğüt gibi titrer.]

Gurg-i bârân dide (گرگ باران دیده): Rûzgâr dide. Başîrî, nazm:

روز باران بس که در کوی مغان گردیده ام	در طریق عشق بازی گرگ باران دیده ام
---------------------------------------	------------------------------------

[Yağmurlu günde moğların mahallesinde çok dolaşmışım; aşk oyunu yolunda tecrübeliyim.]

Gul (گل): ẖıgılcım. Emîr Hüsrev:

برگ می ریزد گل دانه خزان خواهد رسید	میهمان آید بخانه چون که گل بارد چراغ [148b]
-------------------------------------	---

[Gülden yaprak dökülüyor, bilirim gül mevsimi gelecek; چراغ kıvılcım eve misafir gelir.]

Gul ûst (گل اوست): Anuñ nişânıdır dimekdür. Emîr Hüsrev, nazm:

رخش گل گل برآمد از می و گفتم چه تابست این	گشاد آن غنچه لب لب را که گلهای شرابست این
---	---

[Şarabın yanağı güle güle dönüştü, dedim ki bu ne ateştir; o gonca ağzını açtı ağzını açtı ve dedi ki bu şarabın kabarcıklarıdır.]

Guldeste (گلدسته): Minâre. Hâtıfî:

مؤذن ز گلدسته شد نغمه ساز	چو بلبل که بر شاخ گل شد طراز
---------------------------	------------------------------

[Müezzin, gül dalına ziynet veren bülbül gibi minareden nağmesaz oldu.]

Gul-i re'nâ (گل رعنا): Bir güne güldür ki taşı sarı içi kırmızı olur. Nitekim bu beyt-den zâhirdür. Hilâlî:

پر می لعل شد پیاله زر	گل رعنا نمود پیش نظر
-----------------------	----------------------

[Altın kadeh kırmızı şarapla doldu; bakışta gul-i rana oldu.]

Gulrîz (گلریز): Bir nev' kumaşdur ki zemini gül naqşıdır. Selmân:

کوه را کاندز زمستان داشت از قاقم قبا	اطلس گلریز روی جامه خارا شود
--------------------------------------	------------------------------

[Dağın kış mevsiminde sincap derisinden abası vardır; gül desenli atlas dayekpare taşın elbisesi olur.]

Gul-i zemîn (گل زمین): Diyâr-ı 'Acemde bir mahallede bir mevzu'-i mu'ayyendür ki, ehl-i mahalle mucteme' olub anda daqq-i delk iderler. Fiğânî:

وزین غرور حس که در سر گل زمین	حلقی در آرزوی سلام تو می کشد
-------------------------------	------------------------------

[Bu güzellik gururundan dolayı bir halkı sana selam vermek arzusuyla Gül-i zemîn'in başına çeker.]

Gul-i şebâ çîn (گل صبا چین): Seher. Âşefî:

عرق زمی دو رخت را گل صباح نهاد	نشسته بر سمن و لاله شبم سحر است
--------------------------------	---------------------------------

[Senin gül yüzüne sabahleyin bu şaraptan çiğ tanesi konmuş; yasemin ve lalenin üzerine oturmuş olan çiğ tanesi gibi.]

Gul-i nâfermân (گل نافرمان): Benefşe. Mecnûn:

روی بر تافت ز حکم تو گل نافرمان	هست بر گشتن رویش گل نافرمانی [149a]
---------------------------------	-------------------------------------

[Senin buyruğunla benefşe yüzünü geriye çevirir; (fakat) o benefşenin yüzü geri döner.]

Yalnız fermân (فرمان) da dirler. Mevlânâ Nâzırî:

از خط فرمان حسنش گر زبانم سرکشد	از پس خود همچو نافرمان زبان خود کشم
---------------------------------	-------------------------------------

[Onun menekşe hattından dilim itaatsizlik yaparsa menekşe gibi dilimi keserim.]

Guvâh-i û mağribîst (گواه او مغربیست): Şahidi yalancıdur dimekdür. Kâtibî, nazm:

گر گویدت فقیه که واعظ زریست پاک	مشنو که آن گواهی او مغربی بود
---------------------------------	-------------------------------

[Eğer fakih sana dese ki vaiz öfkeli; inanma çünkü onun şahitliği yalancı şahitliklidir.]

Kuteh dîvâr (کوتہ دیوار): Yalımı alçak. Kemâl-i İsfehânî [Hucendî], nazm:

گنبد چرخ که بالا و دراز آهنگست	هست با همت عالی تو کوتہ دیوار
--------------------------------	-------------------------------

[Kubbesi yüksek ve çatısı uzun olan felek; senin âli olan himmetine nisbetle itibarsızdır.]

Gûr codâ hâne codâ (گور جدا خانه جدا): Bir kimse ile mülâkâtdan i'râz olundukda zarb olunur. Câmî:

مردہ و زندہ ملولم ز ملاقات رقیب	هست در این مثل گور جدا خانه جدا
---------------------------------	---------------------------------

[Ben ölü ve diri olarak rakiple karşılaşmaktan uzağım; bu konuda bir mesel vardır: mezar ayrı, ev ayrı.]

Gûş mâhî (گوش ماهی): Şedef. Emîr Hüsrev, nazm:

چو لولو باشد اندر گوش ماهی	سرش را باز کن گردیده خواهی
----------------------------	----------------------------

[Şedef de inci gibidir; eğer görmek istersen başını aç.]

Kûn her (کون خر): Köti nesne. *Kûn herî* (کون خری): Kötilik. Şems-i Fahîrî, nazm:

روان و خوره و سر گشته چشم بسته مدام	بود ز کون خری بر مثال گاو خراس
-------------------------------------	--------------------------------

[Aptallığından dolayı sürekli gözü kapalı yürüyen, obur, şaşkın değirmen öküzü gibidir.]

Mışra‘:

لوزینه بکاو دادن از کون خریست

[Aptallığından badem tatlısını ineğe veriyor.]

Kus zindeh (کس زنده) bu ma‘nâyadur. Kemâl İsfehânî:

طمع چو منقطع آمد کس زن آن کس بود	که خویشتن را کمتر از این و آن داند
----------------------------------	------------------------------------

[Tamah kesilince kendini bundan ve ondan daha düşük bilen aptaldır (...dır).]

Kûhe (کوهه): Tavar arkasında olan sivri yer. Muhteşem, der şîfet-i esb[149b]

بلند کوهه و کوتاه پشت و کوه سرین	کشیده گردن و فربه تن و میان لاغر
----------------------------------	----------------------------------

[Arkası yüksek, sırtı alçak, baldırı şişkin, boynu dik, vücudu semiz, beli ince.]

Eger üstinde olan sivri yere de کوهه dirler. Ümîdî, nazm:

طلعت اوست فروزان شده از کوهه زین	تا به خورشید برافراشته از کوه علم
----------------------------------	-----------------------------------

[Eyerin sivri yerinden onun siması parladı; sanki dağ başından güneşe kadar bayrak dikmiş.]

Ve deve örgücü. Hâtîfî:

وزان سو تمر کوفت کوس رحیل	علم بست بر کوهه زنده پیل
---------------------------	--------------------------

[O taraftan göç kösü demir dövdü; filin hörgücü üzerine bayrak dikti.]

Mancınık taşına da کوهه dirler. Nizâmî:

چنان زد برو کوهه منجیق	که شد کوه در خون دریا غریق
------------------------	----------------------------

[Onun üzerine mancınık taşını öyle vurdu ki dağ bile kan içinde battı.]

Gûy-est u çevgân hem (گویست و چوگان هم): İşte meydan dimekdür. Ehlî, nazm:

ز انجم گوی خوبی بردی و از ماه تابان هم	اگر خورشید دعوی می کند گویست و چوکان هم
--	---

[İyilik yarışında yıldızı geçti, parlak ayı da; eğer güneş karşı çıkarsa işte meydan işte çevgan.]

Kuhne suvâr (کهنه سوار): Aşmış, yürütmüş. Bâbur pâdişâh goft, nazm:

در دور ما ز کهنه سواران یکی نیست	آنکو دم قبول نفس می زند نیست
----------------------------------	------------------------------

[Bizim etrafımızda eski süvarilerden bir tanesi bile yoktur, nefes alıp vercek bir kişi dahi yoktur.]

Gulhâr (گلخار): Açık mor renge dirler. Selîm:

ز دستیارئ باد صبا به طرف چمن	دریده شد به تن غنچه جامه گلخار
------------------------------	--------------------------------

[Çimen tarafına giden sabah rüzgarının yardımıyla goncanın teni üzerindeki mor elbise yırtıldı.]

Kûrd kebûd (گورد کبود): Arda kalmış nesneye dirler. Hâzret-i Mevlânâ'nın eş'ârında çokdur.

Gul rîzân (گل ریزان): Gül donanmasına dirler. Şâib:

فارغست از سیر گل مجنون سر گردان ما	نقش پای ناکه لیلیست گل ریزان ما
------------------------------------	---------------------------------

[Bizim aşık Mecnunumuz gülün seyrinden dolayı tükenmiş; bizim gül donanmamız, Leyla'nın devesinin ayağının nakşıdır.]

Gûl-i û mehor (گول او مخور): Anuñ hile ve âline aldanma diyecek yerde isti'mâl olunur.

Gul efşânî (گل افشانی) [150a]: Zovk u şefâdan ibaretdür. İn gul efşânî mâ râ bes est (این گل افشانی ما را بس است) dirler.

Bâbü'l-lâm el-meftûha

Lây (لای): Dürd ya'ni şerâb tortusu. Câmî, nazm:

دوران ز گل لای می و خشت سر خم	بس خانه عشرت که درین دیر بنا کرد
-------------------------------	----------------------------------

[Felek şarap tortusu çamurundan ve küpün başındaki kerpiçten bu manastırda (dünyada) çok eğlence evini bina etti.]

Lebrîz (لب ریز): Ağzına dek dolu dimekdir. Hekim Rüşdî-i Kumî, nazm:

ساغر جانم بزهر غصّه لبریزست و من	تا نگرده مدّعی خوش دل تبسم می کنم
----------------------------------	-----------------------------------

[Canımın kadehi gam zehiriyle dolup taşıdığı halde iddiacı sevinmesin diye tebesüm ediyorum.]

Leb-i şîrîn (لب شیرین): Meyhoş.

لب شیرین بیهاده دیرین	چو رساندند گشت لب شیرین
-----------------------	-------------------------

[Meyhoşu eski şaraba götürünce; dudağı tatlı oldu.]

Leb u senk (لب و سنک): Sükût eyle demekdür. Câmî, der na'at:

بس که از گوش خان درّ تو تتگ	دارد ای خواجه ازین بس لب و سنگ
-----------------------------	--------------------------------

[Senin inci kulağın Han'ın kulağından daha dardır; ey Hâce bundan daha fazlası sükût eylemektir.]

Lebî (لبی): Bir dilim ekmek. [Hüsrev]:

ای قرص آفتاب که دوری ز چشم ما	ما را لبی ببخش که خسرو گدای تست
-------------------------------	---------------------------------

[Ey gözümüzden uzak olan güneş çöreği! Bize ondan bir dilim ver, çünkü Hüsrev senin yoksulundur.]

Bâbü'l-mîm el-meftûha

Mâ nîz ezîn nemed kolâhî dârîm (ما نیز ازین نمد کلاهی داریم): Bizüm da bunda dest u pâmuz vardur diyecek yerde zarb iderler.

گر تاج نمد کلاه ایشان باشد	ما نیز ازین نمد کلاهی داریم
----------------------------	-----------------------------

[Eğer onların keçe külahları taç ise bizim de bunda bir payımız vardır.]

Mâh-i nov berû-yi û dîd (ماه نو بروی او دید): Mâh-i nov gördükde anuñ yüzine bakdı demekdür. Yeni ay gören cemâl-i hûbe bakmak resmdür. Hâfız:

عید است و موسم گل و یاران در انتظار	ساقی بروی شاه ببین ماه و می بیار
-------------------------------------	----------------------------------

[Bayramdır, gül mevsimi ve sevgililer beklemede; ey saki ay yüzlü şahın yüzüne bak ve şarap getir.]

Mâder beheṭâ (مادر بخطا): Veled-i zinâ ma'nâsına. Nâmî-i Sebzevârî, nazm:

لا ف ز خطت نامه زهی و سر و پای	غمّاز سیه باطن و مادر بخطایی [150b]
--------------------------------	-------------------------------------

[Senin başından aşağıya kadar söz etsek; hepsi aynı karanlık insanın konuşmasıdır.]

Merkeb-i cem (مرکب جم): Fil dimekdür. Hâzret-i Süleymân benî ‘aliye el-selâmdur, nitekim Selmân dimişdür:

بهمن به پشت مرکب جم بر نهاد زین	مرکب نگر که چون برسم زمین کنست
---------------------------------	--------------------------------

[Behmen, filin sırtına eyer vurdu; file bak ki toynağın ucuyla yeri nasıl da kazıyor.]

Câmî, der şîfet-i sohen:

که گشت در ته ز آن مرکب جم	که بردم آورد از هند حشم
---------------------------	-------------------------

[Hindistan’dan getirdiğim sürü; Cem’in atının baldırı olamaz.]

Meğ-pûsîde (مغز پوشیده): Bî-‘aql. Nizâmî, nazm:

تو ای مغز پوشیده سال خورده	ز گستاخی خسروان باز کرد
----------------------------	-------------------------

[Sen ey akılsız, ihtiyar; şahlara karşı küstahlıktan vazgeç.]

Bîdâr mağz (بیدار مغز): Hîlâfidur. Nizâmî:

نشستند بیدار مغزان روم	به مهر فلک نرم کردند موم
------------------------	--------------------------

[Rum’un akıllıları oturmuşlar; ülke sevgisiyle mumu yumuşattılar.]

Bîdâr heves (بیدار هوس): Mişluhu, Nizâmî:

جهان دیده پیران بیدار هوس	چو گفتار گوینده کردند گوش
---------------------------	---------------------------

[Akıllı yaşlılar tecrübeliler söz söylenince söze kulak verdiler.]

Mehd (مهد): Taht. Nizâmî:

یکی مهد زرین بر آموده در	همه پیکر از گوهر لعل بر
--------------------------	-------------------------

[Bütün vücudunda yakut mücevherler olan altın bir taht süslenmiş.]

Mehdûm (مهدم): Kuyruğu ak bir kuşdur. Hilâlî:

کرده پرواز تا مه و انجم	دم بـمه سـوده و شـده مـهدم
-------------------------	----------------------------

[Ay ve yıldızlara kadar uçmuş; aya nefes üflemiş ve kuyruğu ak bir kuş olmuş.]

Men çi segem (من چه سگم): Ben ne kişiyim diyecek yerde isti‘mâl olunur. Muhte-
şem:

من چه سگم که باشدم آرزوی وفای او	جور به آرزو کشند از سگ او پری و شان
----------------------------------	-------------------------------------

[Peri yüzlüler onun köpeğinin cevriyi iştıyakla çekmek ister; ben kim oluyorum ki onun vefasının arzusunu taşıyayım.]

Bâbü'l-mîm el-meksûre

Mihribânî (مهربانی): Gözkük kaftân aklı mihrecânî'dür. Mihrecân gözdür. Selmân,
der luğet:

از مهر تو درید قمر مهربانی	کان جامه از اشعه خورشید معلّمست
----------------------------	---------------------------------

[Senin sevginden dolayı şefkatle ay parçalandı; öyle ki o elbise güneşin ışığından dolayı belirgindir.]

Mîrbâr (میربار): Dîvân çavuşı. Selmân:

امروز میربار ندانست حال چیست	از میربار پرس ولی میربار گو[151a]
------------------------------	-----------------------------------

[Bugün divan çavuşu hal nedir bilmedi; divan çavuşuna sor, ama o nerede?]

Bâbü'l-mîm el-maẓmûme

Muẓâyeke kerd (مضایقه کرد): Tekelluf itdi. Kemâl-i Hocendî, nazm:

نمی دهد دهنّت کام ما از ان لب شیرین	چرا بتنگ دلان می کند مضایقه چندین
-------------------------------------	-----------------------------------

[Ağzın o tatlı dudaktan bizim muradımızı vermiyor; neden böyle gönlü daralmış-
lardan esirgiyor.]

Mûşek devânî kerd (موشک دوانی کرد): Şaman altından şu yürütdü dimekdür. Vaḫşî:

بتاراج برگ درختان ز هر سو	کند موزئ باد موشک دوانی
---------------------------	-------------------------

[Hilekar rüzgar her taraftan ağacın yapraklarını yağmalamak için saman altından su yürütür.]

Muḥâbâ (محابا): İhtirâz. ‘Ali Hâtîfî:

چه عجب گر حذر از ناله دلها نکنی	که تویی باک ز شمشیر محابا نکنی
---------------------------------	--------------------------------

[Gönüllerin iniltisinden korkmaman ne garip! Çünkü sen korkusuzsun, kılıçtan nasıl korkarsın.]

Bî muḥâbâ (بی محابا): Bî-bak ma‘nâsına:

سیاه باد زبانش که بی محابا راند	زبان به مرثیه ات کلک سر بریده من
---------------------------------	----------------------------------

[Dili kurusun/karasın, benim başı kırılması kalemim korkusuzca senin mersiye line aldı.]

Mudârât ma‘nâsına da gelür. Ḥacû, nazm:

کیسوی تو گر کز کشد او را چه توان گفت	با هندوی کج طبع محابا چه توان کرد
--------------------------------------	-----------------------------------

[Senin kaşın çatsa ona ne denebilir; eğri tabiatlı Hint kılıcıyla nasıl müdara edilebilir.]

Murde rîg (مرده ریگ): Arda kalan. Mecâzen alet-i recul ma‘nâsına da isti‘mâl olunur. Bu ta‘bîr Türkî’de de vardır. Munhî, nazm:

دامن چو بر کشید عیان گشت تحت عاج	بنشست مرده ریگ من آنجا باحتشام
----------------------------------	--------------------------------

[Eteğini çekince fil dişi tahtı ortaya çıktı; benim ... ihtişamla oraya oturdu.]

Muşt û direfşest (مشت و درفشست): Ceng u cidâl üzere dimekdür. Seyfî:

ای شوخ کفش دوز که بردی قرار دل	با غمزه تو مشت و درفشست کار دل [151b]
--------------------------------	---------------------------------------

[Ey gönlün kararını götüren pabuççu güzel! Senin gamzene karşı gönlün işi kavga ve cıdaldır.]

Moştî (مشتی): Bir avuç. Mes‘ûd Beg, nazm:

در دشت غم آه درون کردست سر گردان مرا	چون گرد بادی کآورد در چرخ مشتى خاک را
--------------------------------------	---------------------------------------

[Gam çölünde derin bir ah beni, felekten bir avuç toprak getiren topraklar rüzgar gibi şaşkına çevirmiş.]

Bir miḳdar ma‘nâsına da gelür. Nizâmî, der şîfet-i şubḥ, mışra‘:

بآتش به دل گشت مشتی شرار

[Bir miktar kıvılcım ateşle gönle dönüştü.]

Yek muşt (یک مشت): Mişluhu. Câmî der na‘at:

قرص مه را پی یک مشت لئیم	بسر انگشت کرم کرد دو نیم
--------------------------	--------------------------

[Mehtabı bir avuç hasis için değerli parmak ucuyla iki parçaya ayırdı.]

Muşkil pesend (مشکل پسند): Degme nesneyi begenmeyen. Lisânî:

طور من بد آرزو بی حد بتان مشکل پسند	من کجا سودای این مشکل پسند
-------------------------------------	----------------------------

[Benim huyum kötü, güzeller ise müşkilpesend; Ben kim, bu müşkilpesend sevdası kim.]

Mişluhu. Ehlî:

گر دهم جان بوفایش نه پسندی هرگز	آه از آن شوخ جفا پیشه دشوار پسند
---------------------------------	----------------------------------

[Ona vefa uğrunda can versem de asla beğenmezdi; o zor beğenen güzelin cefasından ah!]

Mûyend (مویند): Şaç bâğı. Selmân:

نعل شب‌رنگ تو مویند عروسان بهشت

[Senin kara atının nalı cennet gelinlerinin saç bağıdır.]

Mûrçe (مورچه): Cevher-i tîğ. [Hakanî]

ماهیچه توغ او قلعه گردون کشود	مورچه تیغ او ملک سلیمان گرفت
-------------------------------	------------------------------

[Onun bayrağının ucu felek kalesini fethetti; onu kılıcının cevheri Süleyman mülkünü aldı.]

Ve pâs. Mîr Hüsrev, hezerhânî'de:

بلار که اندر چنگ نآورد	پلنگ و شیر خوردی مورچه خورد
------------------------	-----------------------------

[Savaş pençesindeki çelik kılıçları, aslanla kaplan yiyeceği yerde pas yedi bitirdi.]

Mûrî (موری): Ocağın tütün çıkacak yeri. Câmî:

زنکــی روی چــون در دوزخ	بینیش همچو موری مطبخ
--------------------------	----------------------

[Yüzü cehennem kapısı, burnu mutfak bacası gibi bir karı.]

Mûyi giyâ (موی گیا): Zülf-i nigâr didükleri çiçekdür. Kemâl-i İsfehânî:

لشکر عشق تو کرده دلم ای ترک خطا	حلقه در حلقه زانبوهی چون موی کیا
---------------------------------	----------------------------------

[Senin aşkın gönlümde ordu kurmuş ey Heta güzeli; kalabalıktan zülf-i nigâr gibi halka içinde halka.]

Mûyîne (مویینه): Kürk. Selmân:

تار دانی چنین شعر بهر حال رواست [152a]	نبود خاصه درین فصل که مویینه رواست
--	------------------------------------

[Her durumda şiir gibi bildiğin saz teli uygundur; özellikle bu mevsimde olmaz çünkü kürk uygundur.]

Câme mûyî (جامه مویی): Mişluhu. Selmân:

آفتابی به تو کرمست مرا پشت امید	سرو باشد که کنم جامه مویی در خواست
---------------------------------	------------------------------------

[Benim ümidimin arkasındaki senin güneşinin keremidir; kürk yapmak istediğim servidir.]

Bâbü'n-nûn el-meftûha

Nâmeş ber yeh zed (نامش بر یخ زد): Adın anma dimekdür. [Nizâmî:]

به از شاح برنج زند نام او	نیارد در این کشور آرام او
---------------------------	---------------------------

[Adını Erşah'ın üzerine su yüzüne yazdı; onun huzuru bu ülkede olmadı.]

Nâmem beyeh (نامم بیخ): Mişluhu. Enverî, nazm:

من از وصلت فقعی تا کی گشایم	چو تو نامم برنج زن می گماری
-----------------------------	-----------------------------

[Ben daha ne zamana kadar senin vuslatından söz edeceğim; çünkü sen çoktan benim adımı suya yazmışsın.]

Nâmeş berâb nivîs (نامش برابر نویس): Mişluhu. Kemâl, mışra':

نوشته گفت نام دریا بر آب

[Dedi, denizin adını suyun üzerine yazmış.]

Ne'l der âteş dâşt (نعل در آتش داشت): Sihr idüb bî-kerâr itdi. Âteşe na'l komağ meş-hûrdur. Selmân:

بی قرار از دست اسبان سنگ کوی سنگ را	باد پایان نعل را کردند در آتش مگر
-------------------------------------	-----------------------------------

[Kararsız bişekilde atların elinden taşlı sokağı hızlı gidenler ateşte nalını yakarlar.]

Na'l der âteş nihâd (نعل در آتش نهاد): Mişluhu. Hâfız, nazm:

در نهانخانه عشرت صنی خوش دارم	که زلف و رخ او نعل در آتش دارم
-------------------------------	--------------------------------

[Eğlence meclisinde hoş bir sevgilim var; öyle ki onun yüzü ve zülfü beni baştan çıkardı.]

Neğş ber âb zed (نقش بر آب زد): Kârî 'aceb kerd. Hâfız, nazm:

نقشی بر آب می زنم از گریه حالیا	تا کی شود قرین حقیقت مجاز من
---------------------------------	------------------------------

[Hala riya ve hile ile ağlıyorum; benim mecazi ağlayışım ne vakit hakikate dönüşecek.]

Nemâz-i û bord (نماز او برد): Aña ta'zîm itdi dimekdür. Kâtibî, nazm:

ابروی چون هلال تو گر قبله ام نبود	کی بر فلک برند ملایکه نماز من
-----------------------------------	-------------------------------

[Senin hilal gibi kaşın benim kıblem olmazsa; feleğin karşısında melekler benim önümde nasıl eğilir.]

Aşlda iki bükilüb ta'zîm itmekdür. Selmân, nazm:

مه کرد خاکبوس و سپهرش نماز کرد	زان روی ماه خاکی و پشت فلک خمست
--------------------------------	---------------------------------

[Ay onun toprağını öptü ve felek ona eğildi; topraktan olan ayın yüzü tozlu ve feleğin sırtı eğiktir.]

Nemek herâmî kerd (نمک حرامی کرد): Tuz etmek başdı dimekdür. Kânî'î [Hâtîfî], nazm [152b]:

بخم باده نمک محتسب ز خامی کرد	باهل میکده آخر نمک حرامی کرد
-------------------------------	------------------------------

[Zabita memuru şarap küpüne tuzu hamlığından koydu; meyhane halkına karşı nankörlük etti.]

Nebîre-i rez (نبیره رز): Şerâb. Nebîr (نبیر) oğul oğluna dirler. Şerâb engûrdan engûr tâkdan mütevellid olması. Selmân, der na‘at:

مردود تو شود نبیره رز	زانست سرشک دیده تاک
-----------------------	---------------------

[Sen şarabı geri çevirdin o yüzden üzüm asmasının gözü yaşlı.]

Neşfî (نصفی): Câm-i maḥşûş. Kemâl-i İsfahânî, nazm:

در جرعه های ساغر لطف تو در چمن	دست بهار نصفی گل پر شراب کرد
--------------------------------	------------------------------

[Senin lütfunun kadehini çimenlikte yudum yudum içerek; ilkbaharın eli çiçekleri şarapla doldurdu.]

Neẓerbâz (نظر باز): Ehl-i nezer. Hâfız:

کمال دلبر و حسن در نظر بازی است	به شیوه ی نظر از نادران دوران باش
---------------------------------	-----------------------------------

[Dilberin yüceliği ve sevgilinin güzelliği aşk oyunuyla olur; bakış açısından dönemin nadirlerinden ol.]

Naqd-i şeb der miyân (نقد شب در میان): Mağşûş akçe. Kemâl, şîfet-i do âb:

سیم او نقدست لیکن نقد او	مگرش نقش سکاری بکند
--------------------------	---------------------

[Onun parası nakittir fakat mağşuş nakittir; yoksa o kömürden resim mi yapmış!]

Naqş-i ziyâd (نقش زیاد): Nerd oyunlarından bir oyundur ki, kankî ḥaşmîñ zârı ziyâde gelür ise kavl olân mâl üzere bir o denlû daḥî virür. İbn-i Yemîn:

الحق لسان نقش زیادان دهان تست	موهوم نقطه ایست نه پنهان نه آشکار
-------------------------------	-----------------------------------

[Senin ağzın her şeyi çoğaltan lisanın kaynağıdır; hayal öyle bir noktadır ki ne gizli ne açık.]

Cümle yedi oyundur ki zıkr olunur. Ni-منصوبه, هزاران, طویل, خانه گیر, ستاده, زیاد, فارد. tekim Selmân demiştir:

تا روز عقل مائده خصمی که کم زند کو راه خانه گیر حکایت مگر طویل منصوبه حیل نتوان باخت با کسی	در معرفت ستاده مقید بشش در است یا آنکه ده هزار گش چون تو چاکرست [153a] با آنکه کعبتین سپهرش مسخر است
---	--

[Hileli oynayan hasmın sofrası akıl gününe kadar “sıtada” bilgisi konusunda düşüşe bağlıdır.

De ki: senin gibi binlercesi “hezeran” uşak olsa da “hanegir” yolunu tut yoksa hikaye “tavil”dir.

Feleğin “aşık”ı ona musahhar olsa da kimseyle hile “mansube”sini kazanmak mümkün değil.]

Nemâz (نماز): Pâk. Hâfız:

چون نیست نماز من آلوده نمازی	در میکده زان گم نشود سوز و گدازی
------------------------------	----------------------------------

[Benim namazım kirli namaz (pak namaz) olmadığı sürece meyhanede ateş ve erime (yakarış) tükenmez.]

Nemazî kerd (نمازی کرد): Pâk itdi dimekdür. Selmân:

تا نمازی نکنی خرقه بدردی قدح	چون صراحی نتوان پیش صنم برد نماز
------------------------------	----------------------------------

[Kadehin tortusuyla hırkayı temizlemediğin sürece sürahi gibi sevgilinin karşısında secde edemezsin.]

Novbetî (نوبتی): Çâdur. Nizâmî:

نشان جست آمد بدرگاه شاه	سر نوبتی دید بر اوج ماه
-------------------------	-------------------------

[Şahın dergahında bir nişan aradı; ayın başında örtünün ucunu gördü.]

Novbetgeh (نوبتگه): Mişluhu. Nizâmî, mışra‘:

بر آمد بنوبتگه شهریار

[Şehriyar’ın çadırına geldi.]

Neverd (نورد): Tûmâr-ı kumâş. Nizâmî:

نورد ملوکانه پیش از شمار	شتربار زرینه پیش از هزار
--------------------------	--------------------------

[Padişahlık kumaşı sayılandan ötedir; altın yükü binlerce fazladır.]

Ve tûmâr-ı haţ. Nizâmî, nazm:

اثرهای آن شاه آفاق گیرد	ندیدم نگارنده در یک نورد
-------------------------	--------------------------

[O şahın eserleri ufukları kapladı; bir yazıda böyle katip görmedim.]

Nev kîse (نوکیسه): Nev-devlet. Mîr Yâdgâr Beg, nazm:

هست چون نوکیسه لرزنده بر بالای سیم	بر تتت پیراهن کتان ز تحریک نسیم
------------------------------------	---------------------------------

[Senin üzerindeki keten gömlek rüzgârın harekete getirmesiyle gümüş üzerine titreyen görgüsüze benzer.]

Kem kâse (کم کاسه) tercümesinde murûr eyledi. Amma kuhen kise (کهن کیسه) hasîs ma'nâsınadır. Nizâmî:

که هرگز برون نآورد سر ز گنج	کهن کیسه شد خاک پنهان شکنج
-----------------------------	----------------------------

[Eski toprakların hepsi hasis oldu; öyle ki bu topraklardan hiçbir zaman hazine çıkmayacak.]

Nâm-i hodâ (نام خدا): Yaramaz göz denmesun diyecek yerde zarb iderler.

Nâhun koned (ناخن کند): Te'sîr eyledi demekdür.

Bâbü'n-nûn el-maẓmûme[153b]

Nukre ħing (نقره خنگ): Kara at. Selmân:

ساقیا گلگون کمینت را به میدان در فلک	نقره خنگ صبح را در تاخت سلطان ختن
--------------------------------------	-----------------------------------

[Kara at sabahleyin Hoten sultanının tahtında; ey saki senin gül renklilerinin niteliği feleğin kapısının meydanındadır.]

Nitekim feleğe sebz-ħing (سبز خنگ) dirler. Hâtıfî:

در آمد باین سبز خنگ سپهر	شبانگاه کین مهر فرخنده چهر
--------------------------	----------------------------

[Gece vakti bu uğurlu yüzün mührü feleğin talihiyle orataya çıktı.]

Ĥing (خنگ) aślında kara atdur. Nitekim Firdevsî'nün bu beytinde vâkı' olmuşdur.

Nazm:

فرس خنگ و بر گستوانش سیاه	بتارک ز پولاد سبزش کلاه
---------------------------	-------------------------

[Demirden bir savaş aleti onun yeşil şapkası; kara at ve gustuvan siyah.]

Şoñra muṭlaḳâ at ma'nâsına isti'mâl olınmuşdur. Onuñçındur ki *نقره خنگ* ve *سبز* demek câiz olmuşdur. Nitekim *شب شبنگون* dirler. Enverî, nazm:

خندنگهای شهاب اندران شب شبگون	روان چو تو ز خرد درون اهریم
-------------------------------	-----------------------------

[O karanlık gecede ateşli oklar şeytanın senin aklından çıkması gibi gittiler.]

Negûle (نغوله): Dügüm ma‘nâsına. Câmi:

تا نبستم نغوله موی ترا	کس ندید آشکاره روی ترا
------------------------	------------------------

[Saçının düğümünü bağlamadığım için kimse yüzünü açıkça görmedi.]

Şaça da *negûle* (نغوله) dirler. Hacı:

چون مه مهربان من تاب دهد نغوله را	در خم عقربش نگر زهره شب نقاب را
-----------------------------------	---------------------------------

[Benim şevkatli sevgilim saçını kıvrınca; onun akrep düğümüne bak ki bulutlu gecede Zühre gibidir.]

Bâbü'l-vâv el-meftûha

Varaḵ bâz efkend varaḵ begerdâned (ورق باز افکند ورق بگرداند): Fâriğ şevad. ورق دیگر ma‘nâsınadır. Hasan:

سخن واران چو حدیث سمن بران خوانند	حدیث او چو در افتد ورق بگردانند
-----------------------------------	---------------------------------

[Edipler güzellerden bahsettikleri zaman, senin sözün bahis mevzu olunca durumu değiştirirler.]

Selmân[154a]:

از حسن گل بکلی باز افکند ورق را	گر بر شمال خوانی بگذرد زان شمایل
---------------------------------	----------------------------------

[Gülün güzelliğinden dolayı yapraklar tamamen açılır; eğer kuzey rüzgarına söylesen, o güzel yüzünü okşar.]

Vâr (وار): Kelime-i liyâkatdur. Şâha lâıyık büyük incûye درّ شهوار dirler. Yola yarayub eşkin olan ata اسب رهوار dirler. Kaftan olmağa kâbil kumâşa وار جامه dirler ki tonluk ile ta‘bîr olunur. Sabha olmağa kâbil incûye وار سبجه dirler. Câmi:

از کشمکش چرخ بسی آشفتم	کز گوهر راز سبجه واری سافتم
------------------------	-----------------------------

[Feleğin karmaşasından dolayı o kadar çok aldandım ki sır hazinesinden tesbih inciler deldim.]

Bir tabak meyveye de طبق واری dirler. Meyvenüñ tabaka liyâkatı tabağı pür itmek ile olmuş olur. Gâhî mevşûfî hâzî iderler. Hüsrev:

کنون می خواندم این جان کستاخ	که پیش آرد طبق واری از تن شاخ
------------------------------	-------------------------------

[Ağacın dalından bir tabak meyve getirsin diye bu küstah canı şimdi istiyorum.]

Bir âbdestlik şuya وضو واری dirler. Hüsrev:

وضو واری شمر دریای سرگرم	زمین خاکی به مقدار تیمم
--------------------------	-------------------------

[Denizdeki bir abdestlik suyu toprak zemin üzerindeki bir miktar teyemmüme say.]

Âvâz işidilecek miqdârı yire نعره واری dirler. Nitekim Kâzî Sencânî, *İsma'îl-nâme*'sinde vaşf-i kal'ada demişdür.

یلان نعره زن بر سران حصار	کز آن تا فلک بود یک نعره وار
---------------------------	------------------------------

[Pehlivanlar hisarın başında nara attı; felek dahi onu duydu.]

Ok atımı yire kemân vâre (کمان وار) dirler. Câmî, nazm:

دو کمان وار میان تو و مقصود رهست	خویش را بهر چه انداخته دور چو تیر
----------------------------------	-----------------------------------

[Seninle senin gideceğin yer arasında iki Kamanlık mesafe vardır; kendini ok gibi uzağa ne diye atmış.]

Eşek yüküne dahi خروار, deve yüküne شتروار didükleri de [154b] bu kabildendür.

Kâtibî, mışra':

مرا غمیست شتروارها به حجرة تن

[Benim bedenimin içinde bir deve yükü gam vardır.]

Vâye (وايه): Maşşûd. Câmî:

وايه جامی همین لعلت بود	گر نیاید وایه او وای وای
-------------------------	--------------------------

[Câmî'nin isteği senin kırmızı dudağındır; maksadına ulaşamazsa ona yazık yazık.]

Vech (وجه): Behâ. Hâfız, mışra':

وجه می خواهم و مطرب که می گوید رسید

[Şarabın ücretini istiyorum ve çalgıcı der ki yetiş.]

Ve vazîfe. Selmân:

خورشید طلعتاوز را وجه من	اکنون سه ماه رفت که تأخیر می کنند
--------------------------	-----------------------------------

[Ey güneş yüzlü padişah, senin vezirlerin şimdi üç ay oluyor ki benim vazifemi tehir ediyorlar.]

Müşrif ma'nâsına da gelür. Selmân, nazm:

به تتگ دستی از ان رو به ساخت غنچه که او	زریست اندک و صد وجه نازکست بر آن زر
---	-------------------------------------

[Fakirlikten dolayı bir gonca yaptı zira o çok küçük bir altındır ve onun yüzeyinde yüzlerce güzel yüz vardır. (?)]

Bâbü'l-vâv el-meksûre

Vîrânter zi tebrîz est (ویران تر ز تبریزست): Ziyâde virân ve ħarâb olmuştur diyecek yerde zarb iderler. Nazm:

وقوعی کربلا تسکین دردم می دهد در نی	دلم از حسرت تبریز ویرانتر ز تبریزست
-------------------------------------	-------------------------------------

[Ey Vuku'i Kербela olayı benim derdimi neyle teskin eder; gönlüm Tebriz'in hasretiyle daha da viranedir.]

Bâbü'l-hâ el-meftûha

Her heft kerd (هر هفت کرد): Zînet eyledi. Câmî:

کنیزانی همه هر هفت کرده	به هودج در پست زربفت پرده
-------------------------	---------------------------

[Sırmalı perdenin arkasında tahtirevanla bütün cariyeler süslenmişler.]

Hevâ kerd (هوا کرد): Pervâz kerd. [Uçmak] Câmî:

مجو حالت مستان ز بانگ هی هی او	که مرغ انس هوا می کند از ان هی هی
--------------------------------	-----------------------------------

[Onun durmadan attığı feryatlarda sarhoşluk halini arama; çünkü o feryatlardan dostluk kuşu uçar.]

Hezâr mîhî (هزار میخی): Nikendelî câme, gerek fâhîr olsun.

Nitekim Selmân[155a]:

دو تویی فقرا جامه ایست کز عظمت	هزار میخی افلاکش آستر یابی
--------------------------------	----------------------------

[Fakirlerin elbisesinin iki katlı olmasının azametinden feleklerin nikendeli kumasının onlara astar olduğunu görürsün.]

Gerek olsun câme-i dervîşân gibi aña *hezâr mîh* (هزار میخ) da dirler. Selmân:

این دلّ ق هزار میخ نه تو	پوشیده بخانقاهست افلاک
--------------------------	------------------------

[Feleklerin manastırındaki dervişlerin bu cübbesini sen giymemişsin.]

Heft hân (هفت خوان): Rüstem'î'n bir mahşûş cengidür. Ol cengde sibâ'dan yedi ferd ile muhârebe itmişdür. Selmân, nazm:

رحمت میان ببسته نهد بهر دام درو	یک خوان که شرح رزمگه هفتخوان دهد
---------------------------------	----------------------------------

[Her tuzağa bir rahmet olsaydı; savaşa yedi kademeyi bir kademeyle açıklarlardı.]

Hem dest (هم دست): Muvâfîk. Kemâl-i İsfehânî, nazm:

بهر چه این کرد در خاطر قضا همدست شد با او	بهر چه این کرد اندیشه قدر هم آستان آمد
---	--

[Kader rızasıyla yaptığı her iş onunla uygun oldu; kader endişesiyle yaptığı her iş de eşiğe geldi.]

Hemginân (همگنان): Râzdârân. Hâtıfî:

چو مجلس تهی شد زناحرمان	گهر ریخت بر دامن همگنان
-------------------------	-------------------------

[Yabancılar meclisi boşaltınca; sırdaşlarının eteklerine mücevher döktü.]

Ve akrân u emsâl. Kemâl-i İsfehânî:

هستم هزار دستان در باغ مدحت	کز همگنان بردم در این دیار دست
-----------------------------	--------------------------------

[Senin övünç bahçende bülbülüm; öyle ki bu diyarda herkesten galip gelmişim.]

Bâbü'l-hâ el-meksûre

Hencâr (هنجار): Cîm-i 'Arabî ile yol. Nizâmî, mışra':

ز هنجار دیگر بر آمد بروم

[Başka yoldan Rum'a geldi.]

Mecâzen âyîn ve uslûb ma'nâsına da isti'mâl olunur. Bu tecvîz lisân-ı 'Arab'da da vardur. بهذا الطريق [155b] diyecek yerde. Hâtıfî:

غلّت کـرد اندیشـه در راه او	ندانسته آیین و هنجار او
-----------------------------	-------------------------

[Onun yolunda endişe hata etti; onun yolunu ve ayinini bilmemiştir.]

Yolsuz diyecek yerde بی هنجار dirler.

Hindû-yi cân ber meyân (هندوی جان بر میان): Bende-i fermân-ber.

Kemâl-i İsfehânî, mısra':

پیش زمان تو تیغ هندوی جان بر میان

[Senin zamanının önünde kılıç fermana köledir.]

Hindû (هندو): Kûl ma'nâsınadır. Selmân, mısra':

مقبل آنست که او هندوی سلمان باشد

[Talihli odur ki Selman'ın kulu ola.]

Hindû-zâde (هندوزاده): Bed aşl. Selmân:

از بد اندیشست که هندوزاده است ایمن مباش	چون توان کردن خلاف سنت پیغمبری
---	--------------------------------

[Sana karşı kötü düşünceli soysuza güvenme çünkü o Peygamberin sünnetine aykırı davranabilir.]

Hindû (هندو) huşûşiyle bu tâ'ifeniñ keferesine itlâk olunmağın userâsinüñ 'ilmi cinsî kılınmışdır. Nitekim Hüsrev'in bu beytinde zâhirdür:

خودکام دلی دارم دیوانه مهر بان	یارب که مباد این دل هندو و مسلمان را
--------------------------------	--------------------------------------

[Şefkate divane bencil bir gönlüm var; ey Allah'ım bu gönül ne Hinduda ne de Müslümanda olmasın.]

Hîç kâre-i heme kâre (هیچ کاره همه کاره): onmaz demekdür. Şehîdî:

کشم ز هجر بلاهابه وصل کار ندارم	ز کوی عشق منم هیچ کاره همه کار
---------------------------------	--------------------------------

[Ayrılık sıkıntısını çekiyorum, kavuşma nerde; aşk vadisinde benim çok işim varsa da hiç işim yok.]

Bâbü'l-yâ el-meftûha

Bu lisânda vaşfiyyet için olan با gâh olur ki hâzif olunur, muḳadder olur. نیکي diyecek yerde نیک dirler. Kâtibî:

دشمن چه غم که نیک گدایان او نگفت	گویند در عقب بدی میرو پادشاه [156a]
----------------------------------	-------------------------------------

[Düşman onun dilencilerinin iyiliğini söylemediyse ne gam; “emir ve padişahın arkasından da kötü konuşurlar”.]

Bedî (بدی) diyecek yerde بد dirler. Kâtibî:

بد من دایما اندیشه داری	ز نیکست این چنین نیکو بیندیش
-------------------------	------------------------------

[Daima benim kötülüğümden endişe ediyorsun; bunu böyle düşünmek iyiliktendir, iyi düşün.]

Behûn-rîzî (بخونریزی) diyecek yerde بخونریز dirler. Kâtibî:

تیغت نکرد میل به خونریز کاتبی	آخر چه کرده ام چنین زار می کشی
-------------------------------	--------------------------------

[Senin kılıcın Kâtibî'nin kanını dökmeyemeyi etmez; sonuçta ben ne yaptım ki beni böyle inlete inlete öldürüyorsun.]

Nisbet için olan yâ'nın gâh olur ki âhirine te'kîd-i nisbet için bir nûn ziyâde iderler. مسکین ve سنگین bu maḳûle nisbetüñ iki ḥâli vardır. Biri bu ki nisbet için olan yâ mensûb ileyhiñ mâtde-i vücûdunu beyân için olur. Meşelâ tunc'dan düzilmişe رویین, taş'dan düzilmişe سنگین, demür'den düzilmişe آهنین dirler. Biri daḥi bu ki mensûb ileyhiñ ba'z-ı evşâfın beyân için olur. Rengini beyân için olmak gibi meşelâ misk renginde olana مشکین dinür. Selmân, mışra':

ماه تابان تو دارد شب مشکین بر دوش

[Senin parlak ayın (sevgilin) düngece omzunda misk taşıyordu.]

Ḳırmızı güle آتشین گل dirler. Hâtîfî:

از آتش تب چو عارضش سوخت	همچون گل آتشین بر افروخت
-------------------------	--------------------------

[Kor ateşten dolayı onun yanağı yanınca; kırmızı gül gibi kızarmış.]

Pervâne-i âteşîn (پروانه آتشین) de bu kabildendir. Hâtıfî:

شمعیست قد تو نام سروس	پروانه آتشین تـذروش
-----------------------	---------------------

[Cebrail'in adı senin boyunun چراغıdır; ateşte yanmada kelebek gibisin.]

Gâh olur ki te'kîd-i nisbet için olan nûn'dan mukaddeme bir elif ziyâde iderler. Meşelâ پهلو دیار'e nisbetde پهلوانی dirler. Ol diyâra mensûb olan lisâna murâd olunur. Nazm:

گشاده زبان و جوانیت هست	سخن گفتن پهلوانیت هست [156b]
-------------------------	------------------------------

[Çok konuşursun ve gençsin; Pehlivanlar gibi söz söylersin.]

İskender'e nisbetde اسکندرانى dirler. gibi. Gâh olur ki elif ve nûn'dan sonra yâ'dan bedel bir hâ'yı nisbet ziyâde iderler. Meşelâ ملوكانه, عاقلانه dirler. Gâh olur ki bir kâf ziyâde iderler ki o da nisbetde ziyâde oluna gelmişdür. Meşelâ جداگانه dirler. جدا'ya nisbetde Nizâmî, mışra':

جداگانه در هر فنی میگفتی

[Ayrıca her teknikte söyledin.]

Gâh olur ki bu kâf'ı yâ ile de cem' iderler زندگانی, بندگی gibi. Gâh olur ki bu kâf'ı yâ'dan sonra getirürler. نزدیک ve تاریک de öyledür. Gâh olur ki ancak kâf'ı getirürler gibi ki toz ma'nâsınadır. گرد'e nisbeti vardır. Elif ve nûn te'kîd-i nisbetdür. Gâh olur ki ma'nâ-yı zarfiyyet daîhi ifâde ider. Meşelâ بامداد diyecek yerde بامدادان dirler. Câmî:

به دیگر روز یوسف بامدادان	که شد دلهاز فیض صبح شادان
---------------------------	---------------------------

[Yusuf, ertesi gün sabah vakti; sabahın feyzinden dolayı gönüller mutlu oldu.]

Nevbehâr (نوبهار) diyecek yerde نوبهاران dirler. Câmî:

نو بهاران خلیفه بغداد	بزم عشرت بطرف دجله نهاد
-----------------------	-------------------------

[İlkbaharda Bağdad halifesi eğlence meclisi Dicle'nin kıyısında kurdu.]

Şubhğâhân (صبحگاهان) daîhi bunun gibidür.

چو شد نارنج مشرق صبحگاهان	سفید و سرخ چون سیب سپاهان
---------------------------	---------------------------

[Sabah vaktinde doğu, narenci rengine bürününce; İsfahan elması gibi beyaz ve kırmızı.]

Kemâl Paşa-zâde merhûm bu kâ‘ideye vâkıf olmadığıçün beyt-i mezkûrda vâki‘ olan صبحگاهان ‘ibâretini cem‘-i şubhğâh olmak üzere aḥz idüb meslek-i teveccüh ü te-kellüfe sâlik olub demişdür ki صبح’un ma‘nâ ḥuşûlin murâd eyleyecek صبحگاهان dirler. Ğaraḡ, şubḥ-i şâdikî ta‘yîndür. Muṭlak صبح’un kâzibe [157a] şıdkı olıcak صبحگاه da صبح صادق de ihtimâl olur. Ammâ صبحگاهان diyecek ol ihtimâl sâkiṭ olur. Zîrâ صادق olmayıcak ol iki vakt, ḥiyyez-i ḥuşûle duḡûl itmiş olmaz. Gâh olur ki elif ve nûn Türkî’de –rek lafzı ile ta‘bîr itdikleri ma‘nâyı ifade ider. Meşelâ öperek diyecek yerde *buse zenân* (بوسه زنان) dirler. Nazm:

آستان بوسه زنان حلقهٔ این در گیرد	بادب زن در میخانه که فراش حرم
-----------------------------------	-------------------------------

[Meyhane’nin kapısını edeple çal zira; harem hizmetçisi eşîği öperek bu kapının halkasını tutar.]

Dâmen çekerek diyecek yerde دامن کشان dirler. سراندازان da bunun gibidür. Seyfî:

خوش آن سری که بود خاک پای توسن او	سوار سرکش من می رسد سراندازان
-----------------------------------	-------------------------------

[Benim asi atlım cesurca gider gelir; senin atının ayağına toprak olan baş ne güzel.]

Yâd-i hindûstân kerd fîl (یاد هندوستان کرد فیل): Kişi unuttuğu nesneyi añub müteşev-vik olduğta zarb iderler. [Süheylî]:

دگر یاد هندوستان کرد فیل	ز سودای میخانه رفتم ز جای
--------------------------	---------------------------

[Meyhanenin sevdasından dolayı kendimden geçtim, fîl yine Hindistanı hatırladı.]

Unuttuğu nesne ġayr andursa یاد داد dirler. Hâtîfî, nazm:

ز هندوستان فیل را یاد داد	که آن بی خرد چرکس بد نژاد
---------------------------	---------------------------

[O soysuz, akılsız Çerkes; Hindistan’dan fili hatırlattı.]

Yâvegî (یوگی): Ğaret. Kemâl-i İsfehânî:

چیزی نماند ز آنکه به یک باره شد خراب	اندر دیار دیده ز بس یاوگی درو
--------------------------------------	-------------------------------

[Bu diyarda o kadar çok beyhudelik görüyorum ki; hiçbir şeyin harap olmaktan kurtulmadı.]

Yetîmâne (یتیمانہ): Levendâne. Seyfî:

روان راه تو درهای اشک همه روز	تو همنشین به یتیمانہ کوی خود شبها [157b]
-------------------------------	--

[İnci gibi gözyaşı bütün gün senin kapına gider; sen de geceleri kendi sokağının levendanesine oturursun.]

Yek endâz (یک انداز): Bir atmağla nişâne varan ok. Kemâl-i İsfehânî:

با یک اندازی کلکت تیر چرخ ارم زد	همچو سوافارش زبان بیرون کند گردون ز کام
----------------------------------	---

[Feleğin katibi denilen Utarit yıldızı senin yanılmaz kaleminle iddiaya kalkışırsa; felek, ok gibi dilini ağzından çıkarır.]

Yâr-i her nevbahâr est (یار هر نوبهارست): Dostluğu devlet-i zamânına mahşûşdur diyecek yerde zarb iderler.

زنی نوکنی ای یار نوبهار	که تقویم پارینه ناید بکار
-------------------------	---------------------------

[Ey dostluğu zamanın devletine mahsus olan kişi yeni bir kadın alıyorsun; öyle ki önceki yılın takvimi işe yaramaz.]

Yek hored (یک خورد): Alındı. Nazm:

می خواست خورد دو بوسه سیفی	چون دید رقیب را یکی خورد
----------------------------	--------------------------

[Seyfî iki öpücük istedi; rakibini görünce alındı.]

Yele kerd (یله کرد): Şalıvirdi, oyun şalıvirmek gibi. Nizâmî, nazm:

تماشاکنان رفت از آن مرحله	عنان کرد بر صید صحرا یله
---------------------------	--------------------------

[Ardından oyuncular aşamalardan geçti; av için sahrada dizginleri salıverdi.]

Ve tavârı ota şalıvirmek. Hâtîfî, nazm:

دائم گله بان بعیش می گشت	کرده گله را یله دران دشت
--------------------------	--------------------------

[Çoban sürekli etrafta dolaşüyor; sürüyü de çöle salıvermiş.]

Yağmâ (یغما): Hıtâyî gibi bir şehrdür. Mağbûbları gâyet güzel olur. یغما بت dirler. Nitekim bu beytden zâhirdür. Nazm:

حلقه در گوش جادوی تو بود	تنگ چشمان خلخ و یغما
--------------------------	----------------------

[Senin sihrin Halluh ve Yağma'nın açgözlülerinin kulağına küpe olmuş.]

Nitekim خلخ da böyledir.

Yek -âvîz (یک آویز): Şaluk didükleridür ki bir âlet-i cengdür. Hâtıfî:

به بستند زرینه مهمیزها	به خون تیز کرده یک آویزها
------------------------	---------------------------

[Altından mehmizleri bağladılar; salukları kanla bilediler.]

Yek dinârest (یک دینارست): Münferiddür. Câmî:

زد رقم سگه تو بر کارم	که به صبراندر یک دینارم
-----------------------	-------------------------

[Yeni bir işe başladım; sabır açısından münferidim.]

Dinârîst (دینارست) de böyledür. Selmân:

به دفع کفر دل صاقی تو دینارست	کزان درست تو امروز نیست یک دینار [158a]
-------------------------------	---

[Senin sakini gönlünden küfrü defetmek bir dinarlıktır; çünkü senin dürüstlüğüñ bugün bir dinar bile değildir.]

Yekke-tâz (یکه تاز): Teşdîd-i kâf ile 'asker içinde cenge yalunuz çıkan. Hâtıfî, nazm:

ز هر دو طرف یکه تازان تیز	گشادند بر هم کمان ستیز
---------------------------	------------------------

[Her iki taraftan seri hareketle cengâverler birbirlerine kavga oku attılar.]

Yek tene (یک تنه): Mişluhu (Tenha, yalnız başına). Kemâl-i İsfehânî:

ستاره گرچه فراوان بودند پشت دهند	چو مهر یک تنه روی آورد سوی پیکار
----------------------------------	----------------------------------

[Yıldızlar her ne kadar fazla olsalar da arkalarını dönerler; fakat güneş tek başına savaş tarafına yönelir.]

Mofrîd sevâr (مفرید سوار): Mişluhu. Hâtıfî:

ز مفرید سواران داندۀ کار	ز لشکر رقم کرد پنجه هزار
--------------------------	--------------------------

[Tek tek ata binen iş bilenler; yüzlerce kişiden oluşan ordulardan oluşurlar.]

Bâbü'l-yâ el-meksûre

Yele (يله): Fidâ. Firdevsî, mîşra‘:

کنم هر چه دارم بر ایشان يله

[Sahip olduğum ne varsa onlara dağıttım.]

Bâbü'l-yâ el-maẓmûme

Yûğ (يوغ): Boyunduruk. سرى بيوغ آورد. “Beni belaya uğradır” demekdür.

دروغ اندر آرد سر من بيوغ [158a]	گر آید که پیش تو گویم دروغ
---------------------------------	----------------------------

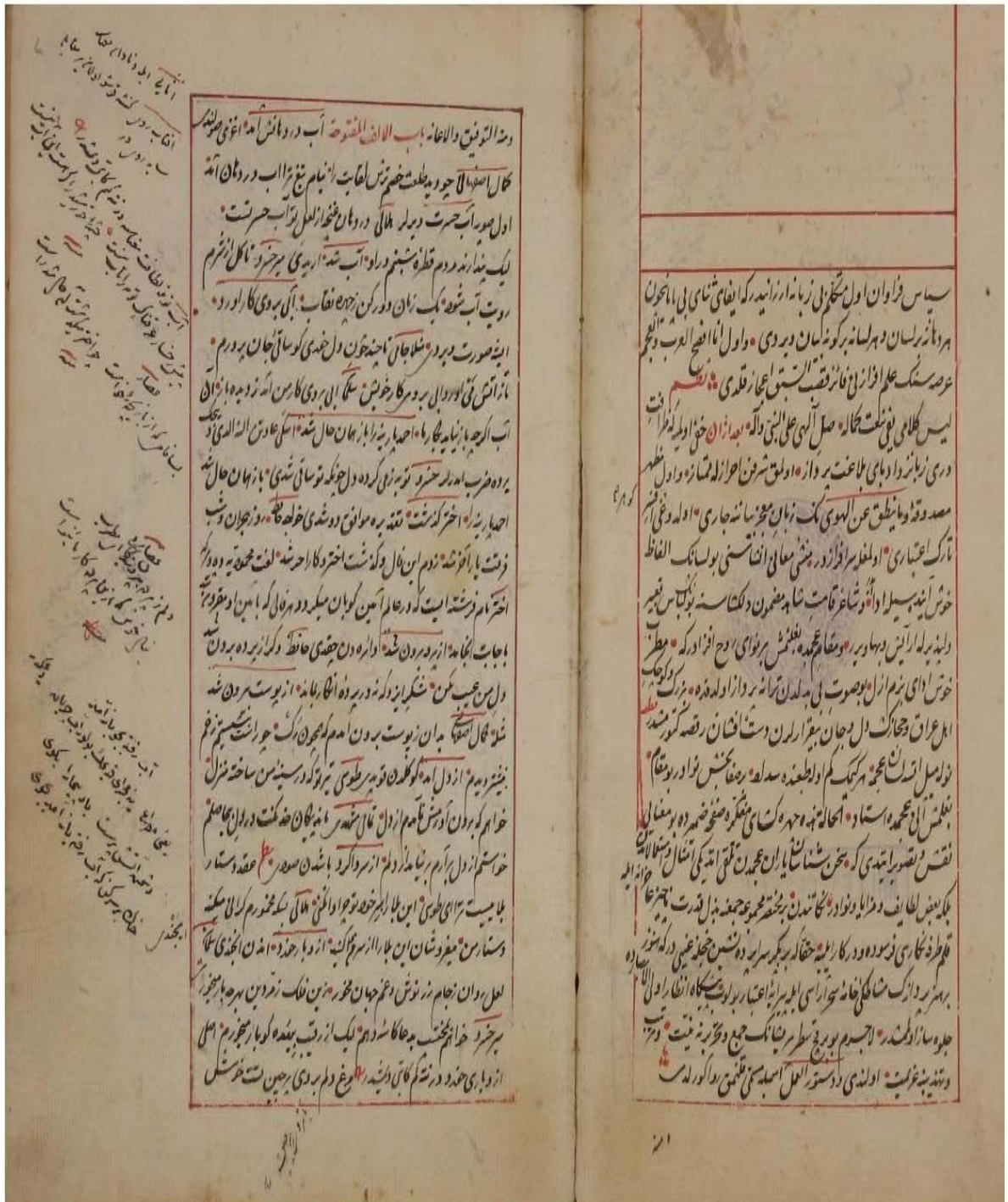
[Eğer gelip senin karşında yalan söylersem; yalan beni belaya uğratır.]

FARKLAR

- 1- 100a/5 R: yeb'asu
- 2- 100a/6 lisân M:-
- 3- 101a/10 ehte M:-
- 4- 101b/16 R: dîr, M: dimişdür.
- 5- 102a/4 R: i'râz M:-
- 6- 102a/4 Ezû teref best, M:-
- 7- 105a/13 Âteşîn âb'dan itibaren 105b 27. Satıra kadar M'de yok.
- 8- 105b/4 İn ki mebîn ân ki mepors, M:-
- 9- 106a/13 'Âriyet, M:-
- 10- 108a/21 Fiğânî, nazm, M:-
- 11- 110b/17 Türkçe koltuk usurdana dirler, M:-
- 12- 112b/8 Bağdâd herâb, M:-
- 13- 113a/1 Pây nedâred'den itibaren 113b 19. Satıra kadar M'de yok.
- 14- 114b/14 Bî teref'den itibaren 114b 22. Satıra kadar M'de yok.
- 15- 118a/1 Yüzü gözü açılmış, M: Edeb nigâh nedâred.
- 16- 119a/15 Çeşm sûzenest'den itibaren 119b 6. Satıra kadar M'de yok.
- 17- 119b/12 Çi zeng ,M:-
- 18- 119b/13 Çi belâ, M:-
- 19- 120b /5 Hükûm endâz, M:-
- 20- 120b/ 13 Hâl gerdân, M:-
- 21- 122a/1 Hâk şevêd cür'a râ, M:-
- 22- 122a/5 Hêvî ez na'l revân şod, M:-
- 23- 122a/7 Hâr-hâr, M:-
- 24- 122a /9 Hâk-i pâyeş, M:-
- 25- 122a/12 Hâk-i cur'e, M:-
- 26- 122a /13 Hês der dehen, M:-
- 27- 122a /15 Hoş 'inân, M:-
- 28- 127b/3 Dâmen-keşân'dan itibaren 11. Satıra kadar M'de yok.
- 29- 128a/12 Dil-i şeb, M:-
- 30- 128a/13 Dih rûy, M:-
- 31- 129a/7 Dozdî hennâ, M:-

- 32- 130b/11 Reh hâyîde, M:-
- 33- 131b/7 Rûy mebîn û rû bebîn, M:-
- 34- 137b/6 Siyâhî mizened, M:-
- 35- 137b/3 Sitâre mi şomorem, M:-
- 36- 137b/7 Sekender hored, M:-
- 37- 139a/7 Şekker âvîz, M:-
- 38- 139a/11 Şebgîr bolend, M:-
- 39- 141a/20 Şafâ-yi diğêr, M:-
- 40- 142a/1 `Arağ fitne, M:-
- 41- 146a/ Kâ vu `anber, M:-
- 42- 146a Keyfe do bâlâ moze dâred, M:-
- 43- 146a/7 Keher, M:-
- 44- 146a/11 Kesmîher, M:-
- 45- 146a/12 Kesmiyâb, M:-
- 46- 150a/20 Golhâr, M:-
- 47- 150a/24 Gûred kebûd, M:-
- 48- 150a/26 Gul rîzân, M:-
- 49- 150a/1 Gûl û mehor, M:-
- 50- 150a/3 Gul efşânî, M:-
- 51- 151a/2 Men çi sekem, M:-
- 52- 153b/6 Nâm-i hoda, M:-
- 53- 153b/7 Nâhon koned, M:-
- 54- 158b/2 Yele, M:-

Ek 2. Millet Kütüphanesi Nüshası

[illegible]

تم ۵ سلج صفر ۱۰۴۹

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Namık, *Riyâzü’ş-şu’arâ* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Ü., DTCF., SBE., Ankara 1982.
- Açıkgöz, Namık, “Riyâzî”. *DİA.*, İstanbul 1979, XXXV, 144-145.
- Açıkgöz, Namık, *Riyâzi Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Açıkgöz, Namık, *Riyâzî, Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği*, Fırat Üniversitesi, (Doktora Tezi), SBE., Elazığ 1986.
- Akkuş, Metin, *Nef’î ve Sihâm-ı Kaza*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp, İstanbul 1988, I-II.
- Atâ’î, Nev’îzâde, *Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî Tekmiletî’ş-Şakâ’ik* (Nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I-II.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Trc. Coşkun Üçok), Ankara 1982.
- Belîğ, İsmail, *Güldeste-i Riyâz-î İrfân*, İstanbul 1871.
-, *Nuhbetü’l-Âsâr, li-Zeyl-i Zübdetü’l-Eş-‘âr*, İstanbul Üniversitesi Ktp. No: T. 1182.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, *Ahmet Badi, Armağan*, Harvard: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004.
- Beyzadeoğlu, Süreyya, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2003.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Mustafa Tatcı-Cemal Kurnaz), Ankara 2000, I-II-III.
- Değirmençay, Veyis, *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri* (Yayınlanmamış, Baskıya Hazır), Erzurum 2013.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2008.
- Dihhudâ, ‘Alî Ekber, *Emsâl u Hikem*, Tahran 1376 hş., I-IV.
- Gibb, E.J.W., *A History of Ottoman Poetry* (Nşr. Edward G. Browne), London 1963, I-IV.
- Güvâhî, *Pend-nâme* (Haz. Mehmet Hengirmen), Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
- Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.

- Karabulut, Ali Rıza, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1995, I-II.
- Karahan, Abdülkadir, *Nef'i Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1986.
- Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzeri Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961.
- Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, I-II.
- Köksal, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler*, İnkılap, İstanbul 1988, I-II.
- Luvîs (Louis Dahir Zahir) b. Nikola el-Ma'lûf el-Yesûî, *El-Müncid*, 1947.
- Muhibbî, Mehmed Emin el-Dımışkî, *Hulâsatü'l-Âsar fî A'yânî'l-karn el-Hâdî Aşar*, Beyrut 1867.
- Müstakîm-zâde Süleyman Sa'âdü'd-din Efendi, *Mecelletü'n-nisâb*, (Tıpkı basım) Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.
- Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Türkçe-Farsça Sözlükler* (Doktora Tezi), Ankara Ü., DTCF., SBE., Ankara 1996.
- Safâî, Mustafa Efendi, *Tezkire-i Safâ'î* (Nuḥbetü'l-âşâr min fevâ'idî'l-eş'âr), (Haz. Pervin Çapan), Ankara 2005.
- Sami, Şemseddin, *Kâmus-i Türki*, (13. bs.), Çağrı Yay., İstanbul 2004.
- Sami, Şemseddin, *Kâmusu'l-Alâm*, Ankara 1996, I-IV.
- Süreyyâ, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995.
- Şeyh Mehmet Efendi, *Vekayi'ü'l-fuzâlâ* (Nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Şükûn, Ziya, *Gencine-i Güftar*, MEB., İstanbul 1984, I-III.
- Tanyeri, M. Ali, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Tevfik, Mehmed, *Mecma'u't-Terâcîm*, İ. Ü. Ktp., No: T. 192.
- Tokmak, A. Naci, *Telaḫfuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001.
- Tuman, Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî* (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, I-II.
- Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî* (Doktora Tezi), Atatürk Ü., SBE., Erzurum 2005.
- Ziyâ Paşa, *Harâbât*, İstanbul 1874.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Funda TÜRKBEN
Doğum Yeri ve Tarihi	Kayseri, 1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Fars Dili ve Edebiyatı
Doktora	-
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Farsça
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı
İletişim	
E-posta Adresi	funda-turkben@hotmail.com